

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ÁRMEÁN OTÍLIA
BIRÓ A. ZOLTÁN
BODÓ JULIANNA
BOTHÁZI MÁRIA
CODÁU ANNAMÁRIA
CSEKE PÉTER
ESZENYEI FARKAS GÁBOR
GAGYI JÓZSEF
GERGELY ORSOLYA
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS BARNA
KRIZBAI TÍMEA
MESTER TIBOR
MOLNÁR GYÖRGY
NAGY HILDA
SZÜTS ZOLTÁN
TAMÁS DÉNES
TÖKÉS GYÖNGYVÉR
VINCZE HANNA ORSOLYA

8

III. FOLYAM
2017.
AUGUSZTUS

MINDENNAPI ÚJ MÉDIÁNK

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/8. • 2017. AUGUSZTUS

TARTALOM

TAMÁS DÉNES • A komment az idő mocska	3
ÁRMEÁN OTÍLIA • A jelenlét mint elvárás és kihívás a közösségi médiában, a kiterjesztett valóságban, illetve az okos eszközök áthatotta mindennapokban	10
MOLNÁR GYÖRGY – SZÚTS ZOLTÁN • Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek! A privát média hatása a nyilvánosságra	16
KOVÁCS BARNA • Jegyzet a privátról való beszéd alapvetéséhez	21
MESTER TIBOR • Otthon lenni a késő modern médiatérben. A sorozatfogyasztás néhány aspektusáról	25
VINCZE HANNA ORSOLYA • Tömegkommunikációs logikák a felhasználói médiában	34
GAGYI JÓZSEF • Az online környezetek személyes rítusairól	41
BODÓ JULIANNA • Szülői magatartásmodellek és internethasználat	45
BÍRÓ A. ZOLTÁN • A digitális nyelv vonzásában?	53
KRIZBAI TÍMEA • Google doktor. Internethasználat az öndiagnosztizálásban és öngyógyításban	60
TÓKÉS GYÖNGYVÉR • „Már születésük óta magukban hordozzák ezt a kódot.” A családi szocializáció szerepe az óvodáskorú gyerekek digitális gyakorlatának kialakulásában	68
BOTHÁZI MÁRIA • Online médiakörnyezet: mit olvas az erdélyi magyar?	76
KÁNTOR LAJOS • Hívó szavak	85

■ HISTÓRIA

ESZENYEI FARKAS GÁBOR • Nevesített városiasodás. A gazdasági és politikai elit összefonódása Nagyvárad századfordulós fejlődésében	93
---	----

■ KÖZELKÉP

GERGELY ORSOLYA • Mondd, te kit választanál?	107
CSEKE PÉTER • Akik távollétükben sem tudtak elszakadni Erdélytől	115

■ TÉKA

CODĂU ANNAMÁRIA • Kötelező paranoia (<i>Sasszé</i>)	120
NAGY HILDA • „Ez a világ egy őrült kombájn”	122

■ TALLÓ

RIGÁN LÓRÁND • Kettévágott városok	124
--	-----

■ ABSTRACTS .....

125

■ KÉP

SZIGETI GÁBOR CSONGOR

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Román Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Proiect editorial co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național; Proiectul nu reprezintă în mod necesar
poziția Administrației Fondului Cultural Național. AFCN nu este responsabilă de conținutul proiectului sau de modul
în care rezultatele proiectului pot fi folosite. Acestea sunt în întregime responsabilitatea beneficiarului finanțării.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

ISSN: 1222-8338

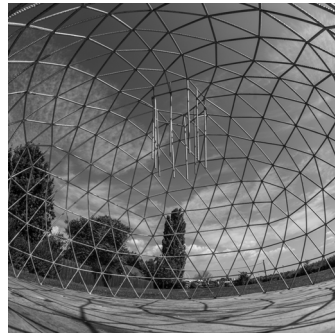
Ára 5 RON

TAMÁS DÉNES

A KOMMENT AZ IDŐ MOCSKA

Kiindulópont

■ A tanulmányom címe tulajdonképpen egy internetes beszélgetésből kiemelt idézet, amely György Péter magyarországi esztéta és média-kritikus nevéhez kapcsolható.¹ A beszélgetésben György Péter, egy internetes kommenthez hasonlóan, tömören, metaforikusan, sőt nehezen értelmezhetően fogalmazza meg az internetes kommenteléssel kapcsolatos álláspontját, amely megfogalmazás mégis rendelkezik egy felfedő potenciállal, azt sejteti, hogy ha megértjük, többet megtudhatunk az interneten zajló kommunikáció természetéről. Ugyanakkor a „mocsok” minősítés számos, az internettel kapcsolatos negatív minősítést felidéz, azokat az elsősorban a morális pánik alakjában megjelenő véleményeket, amelyek az internet megjelenése óta megosztják a közbeszédet. „Az internet mint a kultúra szemétkerakó helye” – íme egy a címhez hasonló megfogalmazás, amely szélsőségesége ellenére számos változatban előfordul az internet természetével kapcsolatos diskurzusokban. A tanulmány írójának, noha nem osztja ezt a szélsőséges véleményt, lelkes kommentolvasó lévén korán szembesülnie kellett az internetes kommentfolyamok végletes természetével. Ezeket a beírásokat, véleménycseréket ugyanis gyakran az elhamarkodottság, személyeskedés, az észszerűség határán könnyen túllépő konfliktusosság jellemzi, ahogyan a megbélyegzés, felcímkezés, megalázás szintén része az egymás után rapszodikusan következő kom-

...milyen tényezőknek tudható be a társadalmi vita torzulása a nyilvánosságnak a kommentálás által megnyitott új tereiben?

mentek tartalmának. Nem mintha a józan vitára, sőt a belső moderálásra, önkorrekcióra utaló megnyilvánulások nem lennének jelen az ide kapcsolható felületeken. Azonban természetesen elsősorban a szubjektív benyomás, amely egybe-vág számos hasonló meglátással (például a György Péterével), azt mutatja, hogy az elhamarkodottság, az öncélú konfliktusosság van túlsúlyban, amelynek jelenléte és mértéke mindenképpen magyarázatot kér. Az irányadó kérdés a következő: milyen tényezőknek tudható be a társadalmi vita torzulása a nyilvánosság-nak a kommentálás által megnyitott új tereiben?

Lehetne azt válaszolni, hogy a párbeszéd, a vita torzulásai tulajdonképpen minden emberi interakcióban jelen vannak. Mégis előfeltevésként meg lehet fogalmazni, hogy az internetes környezet által biztosított kommunikációs csatorna vagy – egy elsősorban McLuhann által meghonosított kifejezéssel élve – *mag-a médium* a felelős ezekért a torzulásokért. Ha nem is közvetlen előidézője, ami túlságosan szűk, egyirányúan determinista álláspont lenne, de mindenképpen katalizátora ezeknek a folyamatoknak. Azért, hogy ezt az előfeltevést igazolni lehessen, a médium természetét kell elemzés, vizsgálat alá vetni. Ehhez azonban egy meghatározott szempontrendszerre van szükség, amit a következőkben próbálok meg kialakítani.

Kontextus

■ Nem egy egyértelmű dolog megtalálni azt az elméleti keretrendszert, amelyen belül elhelyezhető a kommentálás lehetősége. Kommunikációelméleti, szociológiai, nyelvészeti, antropológiai megközelítések mind helyénvalónak tűnnek a kommentálás lényegének megértése szempontjából. Mégis számos tényező, jellegzetesség utal arra, hogy a „társadalmi nyilvánosság” sokat vitatott, bírált habermasi fogalma irányadó lehet ebben a vonatkozásban. A „nyilvánosság” kifejezés jelentése magába foglalja a közösséget, az állampolgárságot, a nem magánjellegű, mindenki számára hozzáférhető és megfigyelhető dolgokat. Számos szerző tekint úgy az internetre mint egy olyan helyre, amely a társadalmi nyilvánosság megújulásának lehetőségét hordozza. Az internet teret tud adni arra, hogy kevésbé ismert személyek, csoportok nyilvánosságot nyerhessenek, ezzel átalakítsák a közügyeket. Tulajdonképpen már a kezdetektől két polarizálódó álláspont alakult ki az internetnek a társadalmi nyilvánosság „szerkezetváltozására” gyakorolt hatásával kapcsolatban:

1. Egyes elvárások szerint az internet hozzájárul a társadalmi nyilvánosság radikális demokratizálódásához.

2. Mások szerint az internet nem garantálhatja a nyilvánosság megújítását, mivel fragmentált, értelmetlen, indulatos vitákat gerjeszt, növeli a közélet szét-töredeztségét.

Különbőben a második állásponthez csatlakozik maga Habermas is, aki szerint az internet gyengíti a hagyományos médiumok teljesítményeit, mivel az online világban az értelmiségi megnyilvánulásai – akikre Habermas mint a nyilvánosság irányadóira tekint – elveszítik fókuszteremtő erejüket.²

A fenti álláspontok polarizációja köszön vissza Zizi Papacharissi *A virtuális szféra – Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere* című tanulmányában is.³ Papacharissi tanulmányában a *nyilvános tér* és a *nyilvános szféra* megkülönböztetését vezeti be, amelyek között egy minőségi ugrás létezik. Nyilvános térként tekinteni az internetre azt jelenti, hogy egy külsődleges környezetként írjuk le,

amely csak egy újabb lehetőséget, felületet, fórumot képez a vitákhoz. Ehhez képest, ha az internet nyilvános szférának bizonyulna, azt jelentené, hogy olyan viták kibontakozását segítené elő, amelyek erősítenék a társadalmi nyilvánosság kibontakozását. Papacharissi véleménye szerint az internet nyilvános teret jelent, azonban még nem alakult át nyilvános szférává. Ezt az átalakulást számos tényező hátráltatja, amelyek közül ő kiemeli az információ-hozzáférés korlátozottságát, az internet fragmentáltságát, az interneten is hódító elüzletiesedés veszélyeit. Ehhez hasonló szkeptikus álláspontot fogalmaz meg Pogonyi Szabolcs is a *Digitális demokrácia vagy kiberbalkán?* című tanulmányában.⁴ Véleménye szerint nyilvános racionális viták nélküli társadalomból az internet megjelenésével sem lesz digitális deliberatív demokrácia.

Hogyha mélyebb összefüggéseiben vizsgáljuk az internet nyilvánosságteremtő potenciálját, a fenti megkülönböztetések alapjánál ott találjuk a „vita” kulcskifejezését. A társadalmi nyilvánosság demokratizálódásának elvárása, a nyilvános szféraként értelmezett internetnek a gondolata azt feltételezi, hogy a vita minél több résztvevőre kiterjeszthető, illetve megfelel fogalmának, vélemények ütköztetését és cseréjét foglalja magába. Ezért lehet előfeltévekként megfogalmazni: ahhoz, hogy a kommentelés hozzájáruljon a társadalmi nyilvánosság kiszélesedéséhez, meg kell feleljen a *racionális vita* követelményeinek. A következőkben tehát azt a kérdést kell megválaszolni, hogy mennyire beszélhetünk vitáról a fórumok, blogok, kommentkörnyezetek esetében.

Vitafeltételek

■ A vita elsősorban konfliktusos szituációt jelent, amelynek során nézetek, álláspontok, érdekek és érzelmek ütköznek.⁵ A vitának ezért több típusa létezik, amelyek közül nem mindegyik végződik konszenzussal. A racionális vitára jellemző, hogy a vita során az eltérő álláspontokat képviselő felek közösen elfogadott érvelési normák és bizonyítékok alapján, erős érvekkel akarják egymást meggyőzni igazságukról. „A vitafolyamatban a *tárgy* természetéhez igazodó, egymás álláspontját relatíve *elismerő*, kölcsönösen szem előtt tartó, de egyszerűsmind el is utasító, *korrigáló érvelések* fokozatosan *közelítenek* egymás érdekeinek elfogadásához” (kiemelések tőlem – T. D.) – fogalmaz Ungvári Zrínyi Imre A *vita etikája* című tanulmányában, a vita egy mélyebb, hermeneutikai jellegű fogalmát alkotva meg.⁶

A vitafolyamat fenti leírásából az is kitűnik, hogy ez a vita nem tud bármilyen körülmények között végbemenni. Az összes kiemelt összetevő közül talán a legfontosabb az egymásra való odafigyelés és az igazság kiderítése melletti elköteleződés. Ezek közül elég csak az egymásra való odafigyelés feltételeit feltérképezni ahhoz, hogy megértsük, melyek azok a körülmények, amelyek hiánya alapvetően nehezíti meg a vita kibontakozását, esetleg sikeres lezárását. A működő vitának a következő összetevői vannak:

- meghatározott résztvevői;
- meghatározott tere;
- meghatározott ideje;
- meghatározott nyelvezete.

A „meghatározott” minősítés minden esetben azt jelenti, hogy az adott tényező a vita menete során világosan beazonosítható, behatárolt és strukturált, aminek köszönhetően a vita működésének előfeltételét képezi. Állításunk az, hogy

a működő vita elsősorban csak ezen feltételek megléte esetében tud sikeresen végbemenni. Bármelyik tényező módosulása akadályozó tényezőt jelenthet a vita menetére nézve. Nem kell különösebb éleselméjűség észrevenni, hogy a kommentkörnyezetekben elsősorban a virtualizálódás következtében ezek a feltételek nagymértékben módosulnak, átalakulnak. A kérdés csak az lesz: miért és hogyan?

Torzító feltételek

■ Még mindig nem ismertük fel – mert nem is ismerhettük fel – teljesen a virtualizálódás tényezőjének hatását kultúránk alakulására. Azzal, hogy tulajdonképpen mesterségesen végtelenül megnöveltük, megsokszoroztuk az emberi interakciók lehetőségeit és formáit, mélyen belenyúltunk ezekbe az interakciókba, még beláthatatlan módosulásokat okozva. A virtuális világ megléte arra kényszerít, hogy újradefiniáljunk egy sor olyan fogalmat, amelyet a mindennapi valóság leírására használtunk. Az azonosság, az identitás, a tulajdon, az idő, a tér – és még lehetne sorolni azokat a fogalmakat, amelyek számottevő módosuláson, átalakuláson mennek át a virtualizálódás következtében. Ez az átalakulás a virtuális beszélgetések, az általam vizsgált kommentkörnyezetek feltételeit is messzemenően érinti. A vita résztvevői, a vita tere, a vita ideje, a vita nyelvezte mind már észrevehető változáson ment keresztül, amely változások, hogyha a vita sikerességét tartjuk szem előtt, akadályozó tényezőt jelentenek. A következőkben ebből a szempontból vizsgálom meg ezeket az összetevőket.

Torzító feltételek I. – a résztvevők

■ A legnyilvánvalóbb változás a résztvevők számával kapcsolatos. Míg egy hagyományos beszélgetésben vagy irányított vitában a résztvevők száma behatárolt, addig egy kommentfolyamban potenciálisan végtelen a közbeszólók száma. Persze gyakran előfordul, hogy bizonyos fórumokat meghatározott név alatt kommentelők kisajátítanak maguknak, de az ő beírásaik is könnyen elveszhetnek, jelentőségükben minimalizálódhatnak abban a kommenttengerben, amelyben kénytelenek érvényesülni. A számtalan és tetszőlegesen belépő szereplő még az építkező vita látszatát sem tudja létrehozni, ehelyett legfeljebb csak két-három kommentből összeálló vitamagok tudnak kialakulni.

Nem csupán a résztvevők száma kiszámíthatatlan online környezetben, hanem identitásuk is változékony, mozgékony. Mivel hiányoznak vagy csekélyek a kompromisszumra készítő feltételek a diskurzusból, az online én nem kényszerül arra, hogy megvonja, bebiztosítsa énjének határait. A virtuális én építése gyakran szerepjátékokban nyilvánul meg, illetve a narratív identitás helyett a sokkal mozgékonyabb, újraformázható look (kinézet)-identitást részesíti előnyben.⁷

A fenti összefüggés legnyilvánvalóbb és legtöbbet kutatott megnyilvánulása az internetes anonimitás. Patricia Wallace *Az internet pszichológiája* című művében az internet hőskorát vizsgálva részletesen kitér az internetes anonimitás és az agresszió kapcsolatára.⁸ Megállapítása szerint a névtelenség és a szemtől szembeni helyzet hiánya megnöveli a kifejezés szabadságát, amivel növekszik a megnyilatkozások agresszív jellege is. Ehhez képest egy érdekes felvetés, hogy a Facebook-jelenség, amelynek következtében egyre többen a saját nevük és meg-

nézhető Facebook-profiljuk alatt kommentelnek, mennyiben módosítja a fenti megállapítást.

Torzító tényezők II. – a tér

■ Nem nehéz belátni, mennyire kitüntetett komponense a tér a vitafolyamatnak. A működő vita egy meghatározott térstruktúrához kötődik, amelyen belül a vitázó felek világosan érzékelik a saját helyüket, egymás számára beláthatóak. Ez elengedhetetlen ahhoz, hogy a megnyilatkozásaik megfelelő súllyal rendelkezzenek. Mivel a reakciót mindig a másik személy belátható jelenléte provokálja ki, a reakció a másik félhez igazodóan tud létrejönni.

A kibertérre sokan tekintenek úgy mint a földrajzi tér analógiájára, aminek leírhatóak a geometriai, formai, szerkezeti jellemzői.⁹ A különbségek azonban könnyen szembetűnnek, hiszen ez a térforma a valóságos tér szerkezetéhez képest egészen más jellemzőkkel rendelkezik. Manuel Castells beszél úgy a kiberterről mint egy hely nélküli terről. Ebben a térben a mozgások pillanatnyiak, ugyanis nincsenek fizikai értelemben vett helyek, csak digitális nyomok, amelyek mind egyenlő távolságra vannak egymásról. M. Novák pedig a digitális tér cseppfolyós architektúrájáról értekezik.

A fenti sajátosságoknak is köszönhetően a kibertérben átalakul a vita hagyományos térszerkezete. Az internet által a vita korlátlan tere jön létre, ami ebben az esetben strukturálatlanságot jelent. Ennek a sajátosságnak a legkézenfekvőbb megnyilvánulása, hogy nem tudjuk érzékelni a megnyilatkozásunk helyét és hovatartozását. A beszélgetés virtuális terében csak a téma elvont azonossága adott, amihez azonban nem igazán tudjuk felvenni a megfelelő távolságot.

A vitatér korlátlan jellege idézheti elő azt a jelenséget, amit egy metaforával *stadioneffektusnak* nevezhetünk. A stadion egy olyan hely, ahol félelmek nélkül lehet beleüvölni az éterbe a bennünk meglévő állapotokat. A stadionban nem meggyőzni akarjuk a másikat, *ez egyfajta távolságot feltételez*, hanem lehengerelni, *egyből elérni*. Hasonló mechanizmus érvényesül a vita virtuális terében is. A másik lehengerelésének, felszámolásának szándéka automatikusan adódik egy differenciálatlan térben.

Torzító tényezők III. – az idő

■ A vitafolyamat egy másik strukturáló tényezője az idő. Az idő behatároltságának, strukturáltságának köszönhető a vita folyamatjellege, koncentráltága. De a kezds, kibontakozás, befejezés élménye is az idő differenciált jellegéből adódik.

A virtualitás által azonban a vita korlátlan ideje képződik meg, ami, a térszefűgéshez hasonlóan az idő strukturálatlanságát eredményezi. A vita korlátlan idejét tapasztalva egyszerre érezhetjük kevésnek és korlátatlannak a számunkra biztosított időt. Korlátatlannak, mert egy fórum behatárolhatatlan ideig állhat nyitva előttünk, de ugyanakkor kevésnek is, mivel egy fórumon általában nem az elidőzés szándékával tartózkodunk, általában navigálás közben érkezünk meg oda, és csak addig időzünk, ameddig érdekesnek találjuk a helyet. Egyszóval hiányoznak azok a tényezők, amelyek *temporalizálhatnák* számunkra a vita menetét. És mivel nincsenek jelen azok az időbeli paraméterek, amelyekhez igazodni kellene, *elsietjük* üzenetünk kibontását. Egy elsietett, elkapkodott üzenet pedig nélkülözni fogja a megformáltság jellegzetességeit, az emocionális

összetevők kerülnek előtérbe a racionális sajátosságok rovására. Ugyanakkor nincs szükség építkezésre egy idő által nem behatárolt folyamatban, nem kell elkezdeni a vitát, nem kell lezárni, elégséges közbevetni valamit, ami csak lazán kapcsolódik a vita menetéhez.

Ezek a sajátosságok magyarázhatják a tanulmányom címéül kiemelt György Péter-idézetet.

Torzító tényezők IV. – a nyelvezet

■ Az internet nyelvezetének vizsgálata egy hatalmas terület, amelyet csak részlegesen lehet itt érinteni. Számos kutató az internet, illetve az internethez köthető multimediális környezet megjelenésével kapcsolatosan egy olyan átfogó változást vizionál, amely alapvetően változtatja meg a gondolkodási, kifejezési szokásainkat. Úgy tűnik, a *kritikai racionalizmus*, amely az itt használt vitafogalom háttérében is rejtőzik, egy olyan leáldozóban levő korszak szüleménye, amelyet az írásbeliség, a könyvnyomtatás elterjedése formált. Fogalmiság, linearitás, hierarchikusság, tartalmi egységesség – csak néhány jellegzetesség, amelyet az írás- és olvasáskultúra termékének gondolunk. Ezekre a jellegzetességekre támaszkodik ugyanakkor az a vitakultúra is, amelyet Habermas a társadalmi nyilvánosság előfeltételének tekint.

A változás konkrétan szinten is megragadható. A másodlagos írásbeliség következményeit Balázs Géza próbálja meg rendszerezni *Az internetkorszak kommunikációja* című tanulmányában.¹⁰ A másodlagos írásbeliség az informatikai alapú, számítógépek, internet vagy mobilkommunikáció által közvetített írásbeli vagy szóbeli kommunikációt foglalja magába. Egy új nyelvi minőség van kialakulóban, amely szóképzeti, nyelvtani, szövegszerkesztési változásokkal kapcsolatos. Néhány kiemelendő sajátosság:

– csökken a számítógépes szövegek koherenciája, ez abból is fakad, hogy a szövegalkotás folyamata nem betűről betűre, sorról sorra, hanem bakugrással halad;

– fellazulnak a mondatszerkezetek, a szöveg egyre több agrammatikus formát tartalmaz, nő az élőbeszédre jellemző mellérendelések száma;

– rövidülnek a szavak, a közlés fatikus formákkal, hezitációval telítődik;

– a számítógép túlrásra „locsogásra” ösztönöz, hiszen a szöveg menthető, újraírható, kiegészíthető.

Ezek a jellegzetességek fellazítják a szövegformálás folyamatát, ami a gondolatok kifejezése esetén a pontosság, az egyértelműség csökkenését eredményezheti. Ez mindenképpen hátrányt jelent egy olyan vitafolyamatban, amely a világosan megfogalmazott érvek ütköztetésére épül.

Összefoglaló

■ Tanulmányomban megpróbáltam magyarázatokat keresni a kommentálás internetes színterein előforduló torzulásokra. A társadalmi nyilvánosság sokat vitatott fogalma képezte azt a tágabb kontextust, amelyen belül elhelyeződött a kommentálás jelensége. Építkező társadalmi nyilvánosság nincs racionális vita nélkül, azonban a kommentek egymásra következője csak megszorítással nevezhető vitának, hiszen a kommentfolyamatban csak ritkán történik meg a vélemények ütköztetése és egyeztetése. Ehelyett gyakran fordul elő személyeskedés,

megbélyegzés, verbális agresszió, egymás mellett való elbeszélés, aminek mértéke mindenképpen magyarázatot kíván. Tanulmányomban azt próbáltam bizonyítani, hogy maga a médium a felelős az ilyen jellegű torzulásokért, ha nem is egyértelműen okozza, de mindenképpen felerősíti azokat.

Az internetes kommentfolyamatban mindenképpen torzulnak a racionális vita legalapvetőbb összetevői. Ezek közül a résztvevőket, a teret, az időt és a nyelvezetet tekintetem át. Az ide kapcsolódó megfigyelésekre alapozva jelenthető ki, hogy a kommentálás folyamatát a kockázat nélküli jelenlét alakítja egy nem létező (virtuális) térben. A következtetés ezért automatikusan adódik: *a komment a (z új kommunikációs) TÉR mocska.*

■ JEGYZETEK

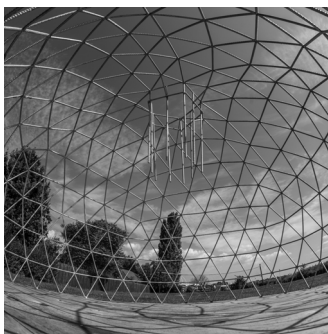
1. *Kemény felütések, elegáns horgok.* Népszabadság 2011. október 21.
2. Habermas ezt a véleményét egy díjátadás alkalmával fejtette ki 2006-ban. Beszédének részletei elérhetők a <http://www.signandsight.com/features/676.html> oldalon.
3. Zizi Papacharissi: *The Virtual Sphere – The Internet as a Public Shere.* New Media & Society 2002. 1. sz.
4. Pogonyi Szabolcs: *Digitális demokrácia vagy kiberbalkán?* Világosság 2006. 1. sz.
5. Bognár László – Forrai László: *Esszéírás és informális logika.* Bölcsész Konzorcium, 2004.
6. Ungvári Zrínyi Imre: *A vita etikája.* In: *Uő: Dialógus, Interpretáció, Interakció.* Mentor Kiadó, Mvhely, 2005.
7. „Mindenki a kinézetet keresi. Mínhogy ma már nem indulhatunk ki a saját létezésünkől, csak egyet tehetünk: *látzatot teremtünk...*” – jelenti ki Jean Baudrillard a *Transzszexualitás* című szövegében. Jean Baudrillard: *A rossz transzparenciája,* Balassi Kiadó, Bp., 1997. 25.
8. Patricia Wallace: *Az internet pszichológiája.* Osiris Kiadó, Bp., 2002. 142–169.
9. Lásd Mészáros Rezső: *A kibetér társadalomföldrajzi megközelítése.* Magyar Tudomány 2001. július.
10. Balázs Géza: *Az internetkorszak kommunikációja.* In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja.*, Gondolat/Infonia, Bp., 2005.

ÁRMEÁN OTÍLIA

A JELENLÉT MINT ELVÁRÁS ÉS KIHÍVÁS

a közösségi médiában, a kiterjesztett valóságban,
illetve az okos eszközök áthatotta mindennapokban

Mások értelmezésének
(igenlésének,
lájkolásának)
függvénye, hogy
mennyire erős a jel,
amit előállítottunk, mi
magunk pedig
a jeltermelés közösségi
szenvedélyében függővé
válunk ezektől
a visszajelzésektől,
értékelésektől.

■ 1. Szülői értekezlet, a tanár aggódik, mert a gyerekek figyelmét a tanításról, a tanárról és a tanulásról elvonja az okostelefon képernyője. Javaslatra az, hogy órák elején gyűjtsék össze a telefonokat, órák végén kapják a tanulók vissza. Egyszer büntetésből elvette egy gyerek telefonját egy napra, a szülő hívta délután, hogy nagyon vigyázzon rá, rengeteg pénzbe került.

2. Családi összejövetelek napirendi pontja, hogy az aktívabb médiahasználók elmondják, mit olvastak, osztottak meg mások a közösségi médiában. A finom ebéd fogásai közötti szünetben van olyan pillanat, amikor mindenki képernyőre bámul.

3. Tavaszi este, vacsora egy teraszos vendéglőben. Az asztaltársaságnak hol egyik, hol másik tagja áll fel, mert hívják telefonon. A kivilágított terasz alatt sötét rakodótér, a pincérek ide vonulnak el, cigaretták és képernyők fénye világlik.

4. Konferencia vagy színházi előadás szünetében nem egymás jelenlétét keresik a résztvevők, hanem ugyanúgy, ahogy a mosdóba elmennek, leellenőrzik telefonjaikat (ehhez sokszor egy eldugottabb helyet keresve, ahol magukban lehetnek).

5. Egy indulatos bejegyzésre megfelelően indulatos válaszok sokasága érkezik, tekintet nélkül arra, hogy az eredeti bejegyzés szerzője éppen elérhető vagy nem, és tudja-e tisztázni az álláspontját.¹ Az online felületekre írt bejegyzé-

sek sokszor indulatból születnek, indulatokat váltanak ki, annak esélye nélkül, hogy megoldódjanak, törlődjenek.

A felsorolt esetek jól jelzik azokat az átalakulásokat, melyeket az okos eszközök használata, technológiai környezetünk megváltozása eredményez. Az aggodalmak leginkább azok részéről érkeznek, akik kimaradnak a digitalizációból (mert ezt választják, vagy mert nincsen más választásuk). Az aggodalmak azért jogosak, mert az új médiás eszközök úgy építenek virtuális világot, hogy közben minden korábbi médiumnál jobban beleavatkoznak abba, ahogyan fizikai környezetünket megéljük, használjuk. Hosszú távon tehát ellehetetleníthetik mindazoknak az életterét, akik nem „költöznek át” a virtuálisba. A környezetvédelmi problémák, a fenntarthatóság kérdései, a hulladékfeldolgozás soha nem lesz égető kérdés egy olyan generációnak, amely nem használja fizikai környezetét. Avagy használat-e az, ha éppen csak jelen van benne: eldugott helyet keres, félrevonul, képernyőjét bekapcsolva kizárja a külső világ impulzusait. Ahol megaktív, tevékeny, ahol kapcsolatokat épít és bont fel, ahol intenzíven létezik, az a közösségi média virtuális világa vagy valamilyen digitális applikáció kiterjesztett valósága. Itt sokszor maga az eltöltött idő, a jelenlét önmagában az érték, miközben a technológiai hiányzásnak olyan következményei vannak, melyek a fizikai világban is érzékelhetőek (lehetőségek korlátozottsága, források szűkösége, szociális kapcsolatháló gyengülése).

Hogyan is állunk akkor a jelenléttel? Mi ez a nyomás, hogy jelen kell lenni az új média új felületein különböző szerepekben, tükrözve, egyszerűsítve, építve, kreatívan kitalálva és tálalva identitásunkat, mert különben nem is létezőnk?

John Purkiss és David Royston-Lee *Énmárka. Tedd magad eladhatóvá – az interneten is!* című könyvükben az önmarketing lehetőségeit és annak módozatait tárgyalják, miként gondolhatjuk azt a képet, ami rólunk az interneten megjelenik. Az erős, meghatározó identitásnak az erős jelenlét a feltétele, az erős jelenlét gyakorlásához meg olyan technikákat ajánl még ez a virtuális, online énmárkát megcélzó könyv is, mint a jelen pillanat megtapasztalása meditáció által vagy az elfogadás gyakorlása (azaz úgy venni mindent, ahogyan van).² A felajánlott meditációban a légzésre figyelünk, a ruha érintésére a bőrünkön, szagokra és illatokra, amik körülvesznek, közeli és távoli zajokra, a fizikai világra, melyben testileg jelen vagyunk. Érzékszerveink működésének tudatosítása által felerősödik jelenlétünk ebben a világban: létezőnk.

Márpedig mindig vagyunk valahol testileg: „Minden tapasztalat lokális. Mindent, amit látunk, hallunk, tapintunk, szagolunk és ízlelünk, a testünkön keresztül tapasztaljuk. Hacsak nem hiszünk a testen kívüli tapasztalásban, el kell fogadnunk, hogy önmagunk és a testünk elválaszthatatlan egymástól. Mindig egy helyen vagyunk, és a hely mindig velünk van.”³ Meyrowitz az aktuális fizikai hely és a globális, máshol levő hely megtapasztalásának kettősségére a globalitás kifejezést javasolja. Új tapasztalatainkban ugyanis egyszerre vagyunk lokálisan valahol és mediális eszközeink segítségével valahol egészen máshol. A máshollét a jelenléttel versengő tapasztalás, azaz miközben fizikailag egy kis falu, mondjuk, kisebbségi lakosa vagyok, a technológiának köszönhetően érezhetem magam egy nagy közösség megbecsült véleményformáló tagjának. A „máshollétből közvetített nézőpont”⁴ eredményezi, hogy vitáink, véleményeink különbözősége egyre kevésbé marad lokálisan megélt úgy, sokkal inkább úgy tekintünk ezekre mint általános kategóriák, szerepek, társadalmi ügyek manifesztációira. Olyan tartalmak nyomják rá bélyegüket kommunikációs helyzeteinkre, me-

lyek azokban nincsenek aktuálisan benne, és olyan kívülről tekintünk ezekre („magasból való rátekintéssel”⁵), hogy már nem is azt látjuk, ami van (lokálisan), hanem azt, ami értelmezhető (globálisan).

A közösségi média sem azt mutatja, ami van, hanem azt, ami megmutatható (és úgy, ahogyan azt meg akarjuk mutatni). Felvett identitásunk, költött történetünk csupán érintkezik azzal, akik valójában vagyunk. Közvetítettségre vagyunk utalva, hogy létrejöhessen a másokkal való hitelesítő összekapcsoltság, mely jelenlétet ad ennek az identitásnak. Mások értelmezésének (igenlésének, lájkolásának) függvénye, hogy mennyire erős a jel, amit előállítottunk, mi magunk pedig a jeltermelés közösségi szenvedélyében függővé válunk ezektől a visszajelzésektől, értékelésektől. Reiner és Wellman a hálózati individualizmus korának három jellegzetességét emeli ki: 1. csoportok helyett hálózatok (érdekközösségek) működnek, 2. megjelenik a személyes internet (adataink, profilunk áruvá válik), 3. elterjed a mobil eszközök használata (technológiahordozókká válunk, a munkavégzésnek nincsen külön helye és ideje, a privát idő nem különül el a munkavégzés idejétől).⁶ Függővé válunk tulajdonképpen attól is, hogy megszakítsuk munkánkat, abbahagyjuk, amit éppen végzünk, és figyelmünket valami másra, máshol levőre fordítsuk. Ha ugyanazon a felületen, ugyanazon eszköz segítségével tájékozódunk, számolunk, könyvelünk, csevegünk és fotózunk, akkor végül mindig mindent éppen elkezdünk és abbahagyunk. Mégis tűnhet úgy, hogy nagyon ott vagyunk, érezhetjük úgy, hogy nagyon aktívan benne vagyunk valamiben, hiszen rögtön megtudunk mindent, ami éppen történik. Beeszlünk, irányítunk, megmondjuk, hogy mit jelent, véleményt mondunk, értelmezünk. Az online jelenlét, a technológiai jelenlét egy erőteljesen mentális jelenlét összehasonlítva az offline jelenléttel. Itt, a digitális felületeken, a felhasználó megszabadulhat identitásának korlátozó összetevőitől, és szabadon „létre-írhatja” önmagát.⁷

Egy újabb jelölő létrehozása tulajdonképpen annak a kultúrának az építése, amit Gumbrecht jelentéstermelésnek nevez.⁸ A jelentés hajszolása abból a vágyból fakad, hogy megtaláljunk valamit, ami el van rejtve, ami valahol mélyen van, nem látható, csupán utalás történik rá. A jel csupán annak a jelentésnek a fényében nyer létjogosultságot, amihez általa el lehet jutni. „Ezek a fogalmak [azaz a jel, a jelentésstruktúra fogalmai – Á. O.] metafizikusak maradnak, amennyiben továbbra is feltételezik, hogy a kommunikáció döntően a jelentésről szól, valami spirituálisról, amelyet a matéria hordoz, és amelyet »a pusztán anyagi« felszín »alatt« kell azonosítani.”⁹

Hogyan tudnánk akkor mégis arra irányítani figyelmünket, ami van? Hogyan tudnánk egy olyan jelenlétet előállítani, melyben nem kell a felszín alá menni, és nem kell minden jelentés mögött újabb jelentésrétegeket sejteni? A válasz magára a felszínre való fókuszálás, azaz a kommunikáció anyagságai képeznek meg egy olyan vizsgálódási mezőt, ahol a kultúra tárgyainak és a hozzájuk való viszonyunknak másféle rétege válik elgondolhatóvá, mely nem a jelentésé. A tudományos tabuk felől a humán tudományoknak ez az újragondolása kicsit olyan, mint amikor a szakember „összemocskolja a kezét”,¹⁰ annak szempontjából viszont, aki ráunt az elméletre,¹¹ ez az „elmozdulás mégis erőt adhat a kultúra legkülönbözőbb termékeivel való foglalatosságnak, és talán a mai kultúra olyan jelenségeivel is kapcsolatba léphet, amelyek a humán tudomány számára most elérhetetlenek”.¹² A jelentéshatások utalásszerkezete mellé a jelenléthatások érintkezésre épülő működését állítja Gumbrecht, és könyvében olyan kísér-

leti fogalmak bevezetésére tesz javaslatot, melyek megkönnyítik a jelenlétkultúra beazonosítását, jellemzését és bizonyos kulturális jelenségek elhelyezését a jelenlétkultúra és a jelentéskultúra között megképezhető skálán.

Jelenléthatások, jelenlétkultúra, a jelentés előállítása – ezekben a szókapcsolatokban a jelenlét szó „nem a világ tárgyaihoz fűződő időbeli, hanem térbeli viszonyra utal. Ami »jelenlévő«, annak megfoghatónak kell lennie, és ez azt is jelenti, másfelől, hogy közvetlen behatással lehet az emberi testre”.¹³ Fontos a térbeliség hangsúlyozása, a jelenlét kiemelése az egy időben zajló történések kategóriájából. A jelentéskereséssel szembehelyezkedő jelenlétkeresés térben zajlik, az egymással egy térben helyet kapó történések között.

Tér, amit érzékszerveinkkel behatárolunk, érzünk, szagolunk, tapintunk, halunk, ízlelünk, látunk. Különböző valóságártegek vesznek körül, árnyaltságok, egymást nem kizárva, egymással mégis versengő viszonyban, nem tolakodóan, mégis annak lehetőségével, hogy „a mindennapi világokba be nem illeszthető intenzív pillanatok”¹⁴ nyújtsanak. Olyan élményt, ami nem biztos, hogy megismételhető, és ami nem azért intenzív, mert jelent valamit, inkább azért, mert azzal szembesít, ami van, anélkül, hogy az, ami van, jelentene valamit (jót vagy rosszat). Egyszerűen csak létezik, adott, érzékeink számára hozzáférhető.

Ugyanakkor fizikai valóságunk azért nem tud elég vonzó lenni, mert túlságosan sok az automatikus működés, és sokszor szándékosan kapcsoljuk ki a tér érzékelését lehetővé tevő érzékszerveinket. A célorientált, máshollétben kiteljesedő, multitasking-feladatmegoldás az egyszerűsítésben érdekelt, és nem tud a jelentéskeresés mellett olyasmivel is foglalkozni, aminek talán semmi hozadéka. Az idő teljes kihasználásának kultúrájában csupán a hasznos tevékenységek számítanak, az online felületek pedig éppen úgy vannak kialakítva, hogy folyton emlékeztetnek is arra bennünket, mennyire hasznosak számunkra, mennyit nyerhetünk általuk. Az online kultúrában nincsen véletlen, a felhasználók (preferenciái) követve vannak, és algoritmusok szolgálják őket abban, hogy megtalálják, amit keresnek.

Amy Cuddy jelenlétről és testbeszédéről írt könyvében a jelenlét olyan meghatározását adja, ami bár az önmegvalósító, testi összetevőkre építő jelenlétre vonatkozna elsősorban, mégis probléma nélkül érthető az online jelenlétre is: „A jelenlét [...] azt az állapotot *jelenti*, amikor szoros kapcsolatban állunk a gondolatainkkal, az értékeinkkel, a képességeinkkel, az érzéseinkkel, és képesek vagyunk mindezeket megfelelően kifejezésre juttatni.”¹⁵ (Kiemelés tőlem – Á. O.) A test, amennyiben bizonyos gesztusok, tartások jelentenek valamit, a jelentéskultúra megerősítője. Cuddy jól bizonyítja, hogy a jelentéskultúrában maga a test is értelemhordozó, melyet olvasunk és írunk. Olyannyira igaz ez, hogy maga a szerző javasolja: ha nem áll módunkban fizikailag elvégezni a magabiztosságot és ezzel a jelenlétet meghozó testtartások, pózok valamelyikét, akkor végezzük el gondolatban.¹⁶ A mentális testtel mentálisan végzett gyakorlatok beindítják majd azokat a mentális jelentéseket, melyek szükségesek a mentális térben való mentális jelenléthez.

Nem ambivalens fizikai terünkben, hanem az online felületek és a virtuális valóság mentális terében rendelkezünk leginkább azzal a jelenléttel, amiben az az önmagunk vagyunk, amilyenként szeretnénk magunkat látni. Legbensőbb, rejtett én... újabb és újabb jelentések. De van-e lehetőségünk virtuális jelenlétünk jelentéstermeléstől való eltávolítására, és milyen feltételek mellett részeseülhetünk az önazonosság, jelenidejűség, összekapcsoltság élményében az

online felületeken is? Létezik-e olyan szemlélete a virtuálisnak, melyben a közvetített jelenlét létezésünk olyan aspektusait mutatja, melyek más közvetítésben nem hozzáférhetőek, tulajdonképpen ott jönnek létre?

A virtuális valóság szimulációs játékaik azért vonzóak, izgalmasak, mert kíváncsiak vagyunk, a valóság miféle szegletébe kalauzolnak el. Valószínűleg egyre teljesebbek lesznek azok az effektusok, amelyek különböző érzékszervi hatásokat céloznak meg, ezzel az ilyen jövőbeli terek megtapasztalásának élményét multimediálissá, többretegűvé, ambivalenssé teszik.

Mondhatnám zárásként, hogy a valóság jobb minden szimulációnál: összetett, többszereplős, folyamatos kihívás. Virtuális és fizikai valóságunk, jelentéstermelő és jelenlétkereső beállítottságaink sokkal jobban össze vannak bogozódva, mint hogy ítéletekkel, aggodalmakkal, kész receptekkel és tanácsokkal szét tudnánk szálazni.

1. Hallani olyan emberekről, akik egészen elmerülnek abban a tevékenységben, amit éppen végeznek. De előfordulhat ez bárkivel: „Egyszer, én ostoba, megkérdeztem tőle, hol jár ilyenkor a lelke. Rám nézett hosszan, gyengéden, ahogy kell. A vödörben, doktor úr, a vödörben. [...] Azóta nem unatkozom. De még mindig nem tudok úgy, annyira jelen lenni minden dolgomban, ahogyan ő teszi.”¹⁷

2. Családapa meséli, fontos, hogy egy térben legyen a család, mert így közben mindenki a saját dolgaival foglalatkosodik laptopon, tableten, okostelefonon billentyűzve, időnként megrugdossák, megérintik egymást, ugyanazt nassolják, és egyszerre tartanak szünetet.

3. Hosszan nyújtózik egész nap, mindenféle meditációs gyakorlatokat végezve. Ő a macska, és az ő esetében ez rendben van. De vajon azt, hogy valaki nem csinál semmit, könnyebb-e elfogadni, mint azt, hogy olyat csinál, amit szerintünk nem kellene (képernyőt bámul)? A nyújtózás, a kivonulás, a semmittevés – rendben van?¹⁸

4. Megnézek egy színdarabot, mindenféle megoldások vannak benne, több érzékszerv is be van kapcsolva, nem lehet mindig tudni pontosan, miért is van éppen úgy, és nem másként. Amikor kijövök, azt érzem, hogy üres vagyok, és ez több, mint bármiféle jelentés, amit megfejthettem volna.

5. Teniszmeccs, élő közvetítés. Akik ott ülnek a nézőtéren, ők is nézhetnék televízióban. De jegyet vettek, hogy jelen lehessenek, és senki ne zavarja meg őket ebben. A jelenlét drága, nincs is ára.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Justine Sacco 2013. december 20-i Twitter-bejegyzésének esetét, amelyet úgy posztolt, hogy az utána következő 11 órában ő maga nem volt elérhető. Mire visszakapcsolta telefonját, korábbi élete eltűnt, munkáját elveszítette. Vö. Vincent Miller: *The Crisis of Presence in Contemporary Culture. Ethics, Privacy and Speech in Mediated Social Life*. Sage Publications, Los Angeles – London, 2016. 84–85.

2. John Purkiss – David Royston-Lee: *Énmárka. Tedd magad eladhatóvá – az interneten is!* Ford. J. Füstös Erika – Kónya Rita. HVG Könyvek, Bp., 2015. 175–179.

3. Joshua Meyrowitz: *A globális hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban*. Ford. Zamfirache Iris. Világosság 2005. 6. sz. 29–36., itt 29. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20050902145557.pdf>

4. Uo. 32.

5. Uo.

6. Lee Reiner – Barry Wellman: *Networked: The New Social Operating System*. MIT Press, 2012. <http://hci.stanford.edu/courses/cs047n/readings/rainie-networked.pdf>

7. „effectively write oneself into existence” – Vincent Miller: *A Crisis of Presence: On-line Culture and Being in the World*. Space and Polity 2012. Vol. 16. No. 3. 265–285., itt 272.

8. Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítás. Amit a jelentés közvetít*. Ford. Palkó Gábor. Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Bp., 2010.

9. Uo. 21.

10. Vö. uo. 49.

11. Ismerős a frusztráció, ezért meglehetősen pontosnak találok Jean-Luc Nancy *The Birth to Presence* c. könyvének ide vonatkozó passzusát: „Eljön a pillanat, amikor az ember dühös lesz, tényleg dühös, a számtalan diszkurzusra, számtalan szövegre, amelyek semmi mással nem törődnek, mint hogy valamit még egy kicsit pontosabban értelmezzenek, törekeny értelemkonstrukciókat javítgassanak vagy tökéletesítsenek.” Idézi Gumbrecht 2010. 51.

12. Uo. 11.

13. Uo. 7.

14. Uo. 85.

15. Amy Cuddy: *Presence. Bringing your Boldest Self to your Biggest Challenges*. Orion, London, 2016. 24. A fordítást a magyar kiadásból idéztem: Uő: *Jelenlét – Így beszél a tested*. Ford. Dövény Ibolya. Libri Kiadó, 2016. 33.

16. Amy Cuddy: *Presence*. 243.

17. Németh Gábor – Szilasi László: *Kész regény. Gabriely György és Poletti Lénárd levelezése*. Filum, Bp., 2000.

18. Selyem Zsuzsa könyvének macskanarrátora például minden bajok forrásaként nevezi meg a nyújtózás és meditáció hiányát a humánoknál. Vö. Uő: *Moszkvában esik. Egy kitelepítés története*. Jelenkor, Pécs, 2016. 82.

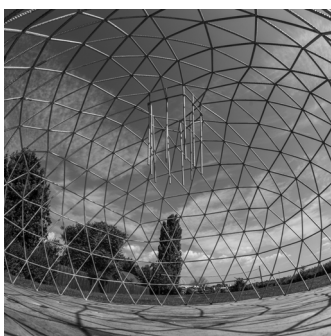

MOLNÁR GYÖRGY – SZÜTS ZOLTÁN

NEM MONDHATOM EL SENKINEK, ELMONDOM HÁT MINDENKINEK!

A privát média hatása a nyilvánosságra

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Próbáltam sügni, szájon és fülön,
Mindnyájatoknak, egyenként, külön.*

*A titkot, ami úgwis egyre meg
S amit nem tudhat más, csak egy meg egy.*

.....
*Amit nem mondhatok el senkinek,
Amit majd elmondok mindenkinek.*

KARINTHY FRIGYES: ELŐSZÓ EGY KÉSZÜLŐ VERSKÖTETHEZ

**...megkérdőjeleződtek
adó és vevő rögzített
pozíciói, felülíródtak a
magán és publikus közti
merev határok, és bárki
számára lehetőség nyílt
a médiareprezentációra.**

■ Az új média vizsgálata során feltűnik, hogy az „én” és annak privát üzenetei felül vannak reprezentálva a hivatásos kommunikátorok és médiumok üzeneteivel szemben. Számtalan (gyakran profán) példa hozható fel annak bizonyítására, hogy a magánszféra határai kitolódnak, és a korábban privát üzenetekben megfogalmazott tartalom a teljes internetes közösség számára is láthatóvá válik a világhálón, mely a különféle kultúrákat is közvetítheti.¹ Ez gyakran oly módon történik, hogy az üzenet feladója a technikai részletek ismeretének hiánya miatt úgy véli, hogy csupán privát ismerőseivel oszt meg tartalmat.

A polgári nyilvánosságra jellemző magán- és közszféra különválása után most egy újabb mozgást diagnosztizálhatunk: a Facebookon a kettő egyesülése figyelhető meg, ugyanis a köz(össég) üzenetei egyazon kontextusban jelennek meg az én üzeneteivel. Megfigyelhető,

hogy a kapuőrök szerepe meggyengül a 2000-es évek közepén megjelenő írható és olvasható új média hatására. A mindenki által írható világháló környezetében a korábban uralkodó, szerkesztő és hivatásos tartalomlétrehozó rendszerrel szemben új típusú tartalom-előállítás – publikációs pozíció jelenik meg. Ezzel együtt a felhasználói attitűd is megváltozik, és a passzív befogadóból a mindennapi felhasználó a közösségi médiában és különösen a Facebookon üzenetek feladójává válnak.

Az „én” privát üzenetei – mivel a Facebook már beépült a mindennapi médiafogyasztási és kommunikációs rutinba – nyilvánossá válnak, azonban nem minden felhasználó rendelkezik az üzenetek megfejtéséhez szükséges kódokkal. Tanulmányunkban így a privát média üzeneteinek kategorizálására, illetve az új típusú nyilvánosság természetének feltérképezésére vállalkozunk.

A közösségi médiában megjelent kommunikációs felületek paradigmaváltó hatással bírnak, ugyanis gyökeresen megváltoztatták magát a kommunikáció szerkezetét is. Ennek következtében a nyilvánosság az új témák, beszédmódok és megszólalók segítségével az online környezetben a korábbiaknál sokkal szélesebb horizontot kap.² Ez a horizont azonban korántsem egységes, és nem világosak a határai, ezzel együtt egyre növekvő online jelenlétet követel meg.³

A kommunikációkutatók az alacsony technikai ismeretekkel rendelkezők számára is könnyen írható közösségi médiában a nyilvánosság radikális kiterjesztési lehetőségét látják. Az optimista vélemények szerint ez a kétirányú, decentralizált, tértől és időtől (majdnem teljesen) független kommunikáció lehetővé teszi a „hagyományos” tömegkommunikációs rendszerek környezetében perifériára szorult vélemények és hangok felerősödését és az eddigi hatalmi viszonyok megkérdőjelezését. Ezzel szemben azonban mind gyakrabban hangzik el az a vélemény is, miszerint a közösségi média egyik reprezentatív platformja, a Facebook véleménybuborékba zárja a felhasználókat.⁴ A felhasználóknak lehetőségük van ugyanis meghatározni, kinek a bejegyzéseit kívánják látni, és már a mindennapi tapasztalatok is bizonyítják, hogy a sajátunkkal ellentétes véleményeket hajlamosak vagyunk kiiktatni. Ez illeszkedik a korábbi hatásemelésekhez is, miszerint „a szelektív válogatás azt jelenti, hogy az emberek eleve nem követik figyelemmel azokat az újságokat és műsorokat, amelyekről tudják, hogy a saját véleményükkel szembenálló véleményeket fogalmazznak meg, vagy ilyen premisszákra támaszkodnak.”⁵

A nyilvánosság szerkezete és elkülönülése a privát szférától

■ A közismert definíció szerint a nyilvánosság egy olyan (virtuális) intézményszerű társadalmi tér, melyben a polgárok gyakorolják a gyülekezés, az egyesülés és a szólásszabadság jogát. A modern polgári demokráciákban a nyilvánosság egyszerre jelenti a társadalmi kommunikáció alapját is. A modern polgári nyilvánosság fogalmát a világháló megjelenése előtt egészen alapvetően a nyomtatott és elektronikus sajtóval kapcsolták össze, és a mai napig nem születtek nagy, átfogó elméletek, melyek az online médiát is ezen keretbe illesztenék.⁶

Szemben a közösségi médiával, a hagyományos tömegkommunikációs eszközök alapvető tulajdonsága, hogy tartalmuk szerkesztett, és szerkesztői környezetben jön létre. Ebben a környezetben a kapuőrök (szerkesztők, tartalomkészítők) határozzák meg, milyen üzeneteket közvetítsen a média. Bajomi-Lázár Péter Maxwell McCombs és Donald Shaw megállapításait idézi: „A hírek kiválasztásá-

val és bemutatásával a szerkesztők, az újságírók, a műsorszolgáltatók fontos szerepet játszanak a politikai valóság formálásában. Az olvasók nemcsak a szóban forgó kérdésről értesülnek, hanem arról is, milyen fontosságot tulajdonítanak neki. [...] Amikor a média beszámol arról, amit a kampányban versengő jelöltek mondanak, azt is meghatározza, mik lesznek a fontos kérdések – vagyis a média határozza meg a kampány »napirendjét«. [...] A hírekben, a különféle rovatokban és a vezércikkekben felbukkanó vállalások, ígéreték és retorikai elemek hordozzák azoknak az információknak a javát, amelyek alapján a választók döntenek.”⁷

A Web 2.0 és a privát üzenetek

■ A Web 2.0 és a közösségi média jellemzője, hogy olyan új kulturális tudást teremtett, amely csak minimális kompetenciát és technikai hozzáértést vár el a felhasználótól. Ennek következménye, hogy a médiatartalmak előállításában az embereknek korábban elképzelhetetlennek vélt tömege vehet részt. Így történhet meg, hogy megkérdőjeleződtek adó és vevő rögzített pozíciói, felülírdtak a magán és publikus közti merev határok, és bárki számára lehetőség nyílt a médiareprezentációra.⁸ A kontextus ezzel együtt komoly lehetőséget biztosít az önreprezentációra is.

A közismert definíció szerint a Web 2.0 azon internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek a közösségre épülnek, a szolgáltató által biztosított keretek között a felhasználók közösen készítik a tartalmat, megosztják, véleményezik vagy kiegészítik egymás információit.⁹ A felhasználói attitűd megváltozott, és a passzív befogadókbl a mindennapi felhasználók a közösségi médiában és különösen a Facebookon üzenetek feladóivá váltak. A web írásvédettségeinek megszűnésével nyílttá vált a megszólaló pozíciója.¹⁰

A Facebook dominanciája

■ A Facebook egyszerre közösségi oldal, kommunikációs csatorna és médiafelület, és a korábbiaknál nagyobb lehetőséget biztosít a felhasználók közti interakcióra, szabad véleménynyilvánításra. Mindez történhet bejegyzések, kommentek, like-ok vagy éppen megosztások formájában.

Ha a facebookos kommunikációt az üzenetek feladójának szempontjából nézzük, minden különösebb tudományos vizsgálat nélkül azonnal feltűnik, hogy az „én” és annak személyes üzenetei felül vannak reprezentálva a hivatásos kommunikátorok, médiavállalkozások és közösségek üzeneteivel szemben.

Láthatjuk, hogy a magán- és közszféra különválása után most a Facebookon a köz üzenetei egyazon kontextusban jelennek meg az én üzeneteivel. Az „én nyilvánossága” a Facebookon így alapvetően az üzenőfalon posztolt üzenetekben, képekben, illetve a mások által készített tartalmak megosztásában nyilvánul meg. Közülük az üzenőfalon posztolt szöveges üzenetek képesek a legadekvátabb módon megjeleníteni a felhasználók online „énjét”.¹¹

Azzal, hogy az interneten a közösségi média (social media) által tehát már bárki felhasználóbl szerkesztővé, műsorkészítővé válhat, kialakult a korábban egymástól élesen elválasztott consumer (néző, fogyasztó) és producer fogalmak összevonásával a prosumer figurája. A prosumer egyszerre ír és olvas, ráadásul már nem egy intézményt, hanem önmagát képviseli. Nem a hivatásos szerkesztőkkel, producerekkel versenyez a figyelemért, hanem a többi felhasználóval.

A prosumer a hivatásos tartalom-előállítókkal nem ugyanabban a versenyben indul. Így szerkesztési elvei sem előre lefektetett alapokon nyugszanak, a közönség aktivitása befolyásolja az alkotói folyamatot, a magán és nyilvános közti vékony határt pedig gyakran és könnyen – könnyelműen – átlépi. Ez abban jelenik meg, hogy szinte bármit elmondhat online, gyakran úgy érezve, más nem is látja, azt, amit ír. Ezzel egy időben nincs egy szerkesztő, aki kapuőrként megszűrné a tartalmat, amit el akar mondani. Ez egyszerre lehetőség és veszély is. Attól ugyanis, hogy bármit el lehet mondani (az online környezet lehetővé teszi, hogy széles közönséghez jusson el mondanivalónk), még nem következik, hogy bármit (mindent) el is kell. E választási lehetőséget nagyban támogatja az IKT-alapú technológia és a mobilkommunikációs eszközök terjedése.¹²

Josh Harris példája

■ A közösségi média és Facebook nyilvánossága előtt is létezett néhány úttörő, aki a privát üzeneteit felhasználók széles táborához juttatta el. Josh Harris az első élő live televízió, a Pseudo.com alapítója a *Quiet: We Live in Public* projekt keretében 1999-ben 150 emberrel beköltözött egy 110 megfigyelő kamerával felszerelt pincébe az Egyesült Államokban. A projekt résztvevői egymás minden mozdulatát nyomon követhették. A kereskedelmi tévékben látható realitykkel szemben, ahol a szerkesztett történetek dominálnak, a *We Live in Public* kontextusában a résztvevők valós eseményeket közvetítettek egymás felé. A reprezentáció egészen addig tartott, míg a New York-i rendőrség különleges alakulata a kísérletnek véget nem vetett.

Josh Harris a projekt után Tanya Corinnal beköltözött egy teljesen bekamerázott lakásba, ahol életük legintimebb részeit is élőben követhette az online közönség az általa készített weboldalon, és kapcsolatba is léphettek velük chaten. A kísérlet vége szakítás és idegösszeomlás lett. Ez a kevésbé ismert történet sem riasztja el a felhasználókat, hogy az életük intim részeit közvetítsék a Facebookon – igaz, ez csak virtuális környezetben valósul meg.¹³

Az én üzenetei

■ Vizsgáljuk meg most közelebbről is, hogy milyen jellegű privát üzenetek dominálnak a Facebookon. Egy korábbi tanulmányunkban¹⁴ már vállalkoztunk a klasszifikációra, ezt a felosztást azonban kiegészítjük, és új példákat hozunk.

a) A teátrális üzenet: „Most már elmehet mindenki”, vagy „Ennyi volt. Kész!” A túlfűtött, rövid posztok alapvetően a figyelemfelkeltést szolgálják. Céljuk a párbeszéd kiprovokálása. Ilyenkor jellemzően az első kommentek egyike a „Mi történt?” Jellemzően a távolabbi ismerősök lépnek interakcióba a felhasználókkal, mert a közelieknek van némi képük az aktuális eseményekről. Az üzenet hírértékét éppen az növeli, hogy a közösség kíváncsi lesz az előzményekre is. Ilyen esetben azonban nagyon sok privát tartalom is kikerül.

b) Rendkívül népszerűek a mikroblog jellegű üzenetek, ahol gyakran képpel illusztrálva az otthon elkészített vacsora „vacsorám” felirattal szerepel, vagy éppen az aktuális vizsgabeszámoló olvasható. Ezek a posztok megfelelő kép esetében számos like-ot generálnak, azonban annál kevesebb hozzászólást.

c) A privát üzenetek specifikus típusát jelentik a munkával vagy tanulással kapcsolatos negatív tartalmak: „Már csak egy napot kell kibírni és hétvége”, vagy

„Ilyen unalmas órát még nem láttam”. Ezen üzenetek azonban a nyilvánosság számára is láthatók, és előfordul, hogy a munkahelyi vezetők vagy oktatók is látják őket. A kommunikációs folyamatba bekapcsolódva kellemetlen párbeszéd alakul ki. Az üzenetek szerepe ebben az esetben alapvetően a részvét, együttérzés „kikényszerítése”.

d) A dicsekvő üzenetek gyakran elsikkadnak, nehéz rájuk adekvát választ adni: „Elképesztő siker volt az előadásom”, vagy „Csoportvezető lettem, lol”. Az azonosulás hiánya eredményezi ilyen esetekben a passzivitást.

e) A töredék. Kevesek által értelmezhető, speciális kódfejtést igénylő üzenetek. Gyakran lírai tartalmúak, pl. „Semmi ágán”, vagy aktuális eseményekhez kapcsolódnak: „Szép volt, fiúk”. „Isten éltesen, drága Évám” (a konkrét Éva megcímkézése nélkül).

Összegzés helyett. Az újfajta nyilvánosság

■ Az én nyilvánossága tehát már újfajta paradigma mentén rendeződik. Üzenetei, melyek a nyilvánosságban jelennek meg, legtöbbször a Facebookon, alapvetően nem tartalmaznak olyan információkat, melyek alkalmassá teszik a felhasználókat, hogy hatékonyabb képet alkossanak a közügyekről. Új nyilvánosság formálódik tehát a Facebookon, egy olyan, mely a sok „én” üzeneteiből épül. Sokkal inkább jellemző erre a nyilvánosságra egyébként az egymás mellett való elbeszélés, mint a párbeszéd. Ennek jelentősége leginkább az informális kommunikációs kapcsolatok mentén érzékelhető, mely egyre növekvő tendenciát mutat, és jelentős potenciállal bírhat az informális tanulási utak meghatározásában, valamint az ezzel együtt járó attitűdformálásban is.

■ JEGYZETEK

1. Vajda András: *Népi kultúra a világhálón. Használat, kontextus, funkció*. Replika 2015. 1–2. sz. 187–211; Torgyik Judit: *Az interkulturális nevelés aktualitásai az iskola világában*. Hungarológiai Közlemények 2016. 2. sz. 65–77.
2. Szűts Zoltán – Yoo Jinil: *A világháló nyitott természetéből fakadó civil diskurzus lehetőségei*. A Facebook magyarországi civil nyilvánosságának vizsgálata. *Civil Szemle* 2013. 3. sz. 5–22.
3. Fülöp Otília: *A jelenlét mint elvárás és kihívás a közösségi médiában, a kiterjesztett valóságban, illetve az okos eszközök áthatotta mindennapokban*. Megjelenés alatt.
4. Eytan Bakshy – Solomon Messing – Lada A. Adamic: *Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook*. *Science* 2015. 348.6239. 1130–1132.
5. Bajomi-Lázár Péter: *Manipulál-e a média*. *Médiakutató* 2006. 2. sz. 77–95.
6. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris Kiadó, Bp., 1999.
7. Bajomi-Lázár Péter: i.m. 79.
8. Gelegonya Edina: *Ez nem az a tizenöt perc. Önreprezentáció a YouTube-on, illetve az ehhez kötődő népszerűség működési mechanizmusa és hálózati kontextusa*. In: Kacsuk Zoltán – Vályi Gábor – Tófalvy Tamás (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*. L'Harmattan, Bp., 2011. 93–107.
9. Mészáros Attila: *A felsőoktatás humánforrás kutatásához alkalmazható HS mérőrendszer bemutatása*. In: Mészáros Attila (szerk.): *A felsőoktatás tudományos, módszertani és munkaerőpiaci kihívásai a XXI. században*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2014. 20–30.
10. Szűts Zoltán: *A web 2.0 kommunikációelméleti kérdései*. *Jel-Kép* 2012. 1–4. sz. http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/szuts_zoltan.htm
11. Szűts Zoltán: *Az „én nyilvánossága” a Facebookon*. <http://e-nyelvmagazin.hu/2013/09/10/az-en-nyilvanossaga-a-facebookon>
12. Benedek András: *Mobil tanulás és az egész életen át megszerezhető tudás*. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobiltársadalomkutatás: Paradigmák-perspektívák*. MTA – T-Mobile, Bp., 2007. 29–37.
13. Molnár György: *A digitális kommunikáció virtuális lenyomatai*. <http://e-nyelvmagazin.hu/2014/12/03/digitalis-kommunikacio-virtualis-lenyomatai>
14. Szűts Zoltán: *Az „én nyilvánossága” a Facebookon*.

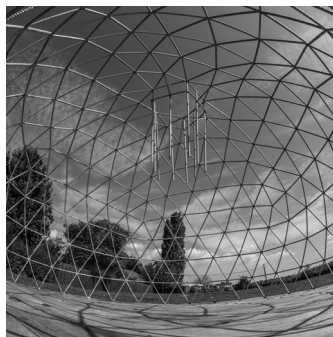
KOVÁCS BARNA

JEGYZET

A PRIVÁTRÓL VALÓ BESZÉD ALAPVETÉSÉHEZ

■ „Mindenkinek a magánügye.” „Mindenkinek a saját problémája.” A hétköznapi nyelvhasználatban ehhez hasonló formákban jelenik meg a privát. Az emberekről általánosan, egyetemesen feltételezhető, hogy vannak személyes, saját, magánjellegű helyzeteik, amelyek nem tartoznak a nyilvánosságra, nem kívánnak maguknak közönséget. Egy határvonal jelenik meg, amelynek az átlépését nem engedhetjük meg magunknak. Nem tarthatjuk ránk tartozónak, bennünket érintőnek, egyáltalán a véleményünk nem bír relevanciával valaki másnak a konkrét élethelyzetében. Nem tartom elfogadhatónak, hogy bárki is belekontárkodjon az én magánéletembe, amelyet igazából csak én értek, és amelyben a döntéseknek a következményei elsősorban engem érintenek.

Ha a szónak az eredetét vizsgáljuk meg, akkor a latin *privatio* fogalmához jutunk. Ennek jelentése önmagában negatív felhangot rejt. Valamitől való megfosztás, megvonás, valaminek a nélkülözése, az ínség fejeződik ki benne, valaminek a mélységes hiányát ragadja meg. A *malum est privatio boni* negatív meghatározásban a *privatio* egy viszonyt jelöl a jó és a rossz között. E viszony létrehozása ugyanakkor a viszony visszavonását is jelenti. Nemcsak az van kimondva, hogy rossz az, ami nem jó (ez volna igazából a kölcsönös meghatározás), hanem az is, hogy a rossz a jónak a hiánya, ami túlmutat a tautológián. Nem megnyugtatóan, nem végérvényesen, de meglazítja a jó-rossz dichotómiát. A jó telítettség, a rossz

**...nincs egy zug, ahova
elbújhatnánk, nincs az
életünknek egy része,
ami fölött csak
mi rendelkezhetünk.**

telítetlenség. Mégis a telítettségnek a hiánya másabb, dinamikusabb, folytonos átalakulásban lévő kifejezés, míg a telítetlenség egy adottságot jelöl.

Hogyan vált egy negatív fogalom valami egészen pozitív csengésű fogalom-má? A „hagyjatok békén!”, „hagyjatok magamra!” jellegű kifejezésekben a magánszféra mint valami elidegeníthetetlen jelenik meg. A hiány átvált valami pozitívba. Hiányt akarok, a közösség, a nyilvánosság hiányát, hogy végre magam lehessenek. Magányt akarok, egy helyet, ahova visszahúzódhatok a világ zajától. A privát sféra a nyilvánosság privációja. A nyilvánosság a privát privációja. Így halmozhatnánk a sok privátot egymásra, de számunkra az a lényeges, hogy a hiány fogalma telítettséget kap. A nyilvánosság hiánya egy többletet jelent, ami által viszonyulni tudok a nyilvánossághoz. A megfelelő távolság megtalálásának a lehetőségét jelenti. Egy szemléletváltás, amelyben a világba való belemerülés állapota helyett egy olyan pontot keresek, ahonnan rátekinthetek a nyilvános énemre és a közre. A *malum est...* kifejezés telítetlenségre utal, a *privatio* telítettségre. A tautológiából való kilépés azáltal lehetséges, hogy a *malum* és a *bonus* egymást kölcsönösen meghatározó fogalmi mellett a *privatio* önálló funkciót kap. A priváttal szemben a publikus, a nyilvános, a közérdekű fogalma helyezhető, és így bevonható egy kölcsönösségbe, mégis azt emelnénk ki, hogy van egy önmagában megálló funkciója. Van olyan megvonás, nélkülözés, ínség, ami kívánatos, amire vágyunk. A priváción keresztül értelmezett privát, a nyilvánossal, a közössel való szembeszegülésen túl egy sajátos viszonyulási módot is jelent.

A *privacy* fogalmának nincs pontos magyar megfelelője. Az egyedülletet, a magány állapotát jelöli, a külső zavaró tényezőktől való mentességet. A nyilvánosságtól való szabadság állapotára utal, amelyben az emberek kíváncsiságától, érdeklődésétől függetlenek vagyunk, nem kell számot adnunk senkinek.

A magán fogalma leginkább a *private* fogalmával vethető össze. A köz fogalmával szemben valami sajátira utal. A privát vonatkozhat tevékenységre (magánbeszélgetés), foglalkozásra (magándetektív), érzelmre vagy információra (magántitok). A tulajdonhoz való köze meghatározó, akár anyagi, akár szellemi vonatkozásban. A magántulajdon az, amivel egy adott személy rendelkezhet. Nemcsak vagyontárgyakra vonatkozik a tulajdon, hanem az életemre is (magánélet). A magán egyaránt vonatkozik az életünk szellemi és anyagi feltételeire. A privatizáció fogalma is megemlíthető ebben az összefüggésben, amely az állami, a köztulajdonnak a magántulajdonba való átkerülését jelenti. A privatizáció és „mindenkinek a privát dolga” honosodott meg leginkább a magyar nyelvben, gördülékeny a használatuk. A priváció vagy a különböző magyarosítások nem illeszkednek, akadoznak a nyelvhasználatunkban.

A privát fogalmának tehát három vetületét emelhetjük ki a magán (*private*), a „magánság”, magánélet, saját magány (*privacy*), valamint a „magánzás” (*privatio*), nyilvánosság hiányának formájában. Ez utóbbi fogalom elmélyítésére teszünk kísérletet.

Tételezzük fel a privát privációjának a megvalósulását, vagyis egy olyan helyzetet, amelyben a magánszféra menthetetlenül fel van számolva. Ehhez a legkézenfekvőbb példa egy disztópikus történet. Ilyen lehetne Orwell 1984-e, vagy ilyennek tekinthető a *Black Mirror* című sorozat is. Ez utóbbiban a politikai és a technikai dimenzió egy teljesen kortárs értelmezést kap Charlie Brooker víziójában. Néhány motívum releváns az elemzés tárgyát illetően.

Amikor a miniszterelnök egy terrorista követelésére nemi aktusra kényszerül egy disznóval, amit tévéadók közvetítenek, akkor a magánszféra csírájában meg-

szűnik. A sorozat első része, a műfaj logikája szerint, egy meghökkentő történetet állít elénk. Felmerül a kérdés, hogy vannak-e olyan szerepek, amelyekben a magánélet megszűnik. A közszereplőnek formálisan joga van a magánélethez, de a valós helyzetekben bármilyen botrányra reagálnia kell, nem lehet valamilyen végtelenségig eltussolni. A terror, a zsarolás, a megfélemlítés helyzete hangsúlyozottan ilyen. Gyakorlatilag egy államforma, egy közösségi életforma alapjai vannak megkérdőjelezve, amelyre a politikai vezetőségnek reagálnia kell. Vajon a terrorista akció éppen arra ébreszti rá a közönséget, hogy milyen élvezetet talált a szenzációhajhászásban, egy személy megalázásának a követésében? A filmben bemutatott helyzet arra alapoz, hogy a közösségi média hatására a hatalom nem tudja elhallgatni az ügyet, reagálnia kell. A „közvélemény lázmérője” éppen a Twitter, és látni lehet, hogy a nép mit vár el a vezetőitől. A kaján vigyor a nézők arcán a direkt közvetítés során egy elforduláshoz vezet, a hatalom, a média, a terrorista túllőtt a célon – valójában mire is kellenek ezek a botrányok? Egy fagyos önundorodás jelenik meg a nézők kíváncsiságának, élvezetének a mélyén, ami a képernyő otthagyasát eredményezi. A politikus magánéletének az összeomlása a feltétele annak, hogy népszerűségét megőrizze, és a színpadon maradhasson? A történet utóélete azt mutatja, hogy a miniszterelnök megőrizte a népszerűségét, hatalmon maradt, feleségével való kapcsolata viszont megszűnt. Feláldozta a belsőt a külső hatalom megőrzéséért. (*The National Anthem*, S01E01).

Amikor a közösségi média értékelése a társadalmi osztályok megkülönböztetésének az eszközévé válik, a szereplők vágyainak megvalósítása a kényszeres megfelelésben valósítható meg. A like-gyűjtés eszeveszett tempójában csak az alkalmazkodás és a beilleszkedés igénye marad. A dislike félelme kiolt minden belső, saját gondolatot, szükségletet. Minden képmutatássá válik, a kapcsolatok, a vágyak. Önmagunk vizsgálata a média értékelésén keresztül valósul meg, anélkül, hogy az önreflexiónak a leghalványabb készítése is megjelenne a döntéseink, a kívánságaink mögött. Aki lázad, a közösség vívmányaiból való részesedés megtagadását vívja ki, és a társadalom perifériájára sodródik (*Nosedive*, S03E01).

Amikor az életünk egy falanszterbe szorul, ahol a (kerékpár)hajtás biztosítja a túlélést, és az önmegvalósítást egy tehetségkutató műsorba való bekerülés, netalán ennek megnyerése jelenti, a korlátaink előre adottak. Ebben a játékban a lázadás részét képezheti a rendszernek, egy érdekes színfoltot ad az egyébként monoton sikertörténeteknek. Az is megmutatkozik, hogy nincs más megszólalási mód, csak az uralkodó mainstreamhez való alkalmazkodás. Ez a történet ugyanakkor a sorozat önreflexiójaként is felfogható. Miközben a fogyasztói társadalmat, a technikai vívmányokat automatikusan átvevő attitűdöt kritizálja, ő maga is a popkultúra egy fellegvárában helyezkedik el, tekintettel a sorozat műfajára és közönségére. Világosan látszik a szerzőknek az a meggyőződése, hogy e világra leginkább a saját nyelvén lehet hatni, és nem egy kívül maradó, fintorgó, lenéző attitűddel (*Fifteen Million Merits*, S01E02).

A *Black Mirror* történetei azt mutatják Charlie Brooker szerint, hogy hova juthatunk a technika világában hozott rossz döntés következtében. A sorozatból visszaköszönő önreflexív disztópia egy olyan emberképet vetít elénk, amely megzavarja kényelmesen hátra dőlt sorozatfogyasztásunkat. Kiránt a komfortzónánkból. Jelen esetben a magánélet vonatkozásában azt mutatja, hogy nincs egy zug, ahova elbújhatnánk, nincs az életünknek egy része, ami fölött csak mi rendelkezhetünk.

Mit jelentene a priváció utópikus megvalósulása, betöltődése? Milyen példát találhatunk erre? Sokkal könnyebb a magán elvesztésének félelmét leírni, kivétni, mint annak telítődését. A magán hiányt jelent, amennyiben van, észrevétlenül, nem tematizálva része az életünknek. Ha kifejtjük, megfogalmazzuk, meghatározzuk, akkor valami mást kapunk, ami már a nyilvánosság részét képezi. A gondolkodástörténetben számos fogódzót találhatunk a magánszféra igényével bíró szubjektum leírására: racionálisan Descartes-nál, emocionálisan Rousseau-nál, egzisztenciál-analitikusan Heidegger-nél. Valamennyiben megfigyelhető a szubjektum leírásának, megalapozásának nem végleges, nem befejezett állapota.

Azt is mondhatjuk, hogy a magánra vagy a közre való sarkítás absztrakció önmagában. Nincs olyan, hogy teljesen kivonjuk magunkat a publikusból, és teljesen betöltődünk a priváttal. A magán észrevétlenül része, háttere a publikus életünknek. Amikor kimondjuk, hogy „egy kis gondolkodási időre van szükségünk”, akkor viszonyulunk a nyilvánoshoz.

A privát ilyen értelemben illúzió. Nem lehetséges tiszta formájában megragadni, csak egy sántikáló absztrakcióval. Minden, ami privát, beágyazódik egy közösségi életbe, amely nélkül nem is jöhetne létre. Csak azáltal vágyhatok a magányra, hogy közösségben élek. Egyértelműen kölcsönös meghatározottságok uralnak.

A priváció a nyilvánosság hiányának a vágya. A hiány mint megfosztottság és a vágy mint törekvés feszültsége egy sajátos erőteret hoz létre, amelyben a „magánzás” feltételezi a köz jelenlétét és fordítva. A köz és a magán, akár Deleuze-nél az aktuális és a virtuális, nem kizárja, hanem kölcsönösen feltételezi egymást.

A privát a nyilvánosság betöltődésének a lehetőségfeltétele. Van privát, és ezáltal fogható fel a nyilvános. „Ez a legkevesebb, amire vágyhatunk.” A privát hátteret képez az élethez való jognak, a szabadságnak, a tulajdonhoz való jognak, a véleményhez való jognak. E jognak a tartalma abban a csendben fogalmazódik meg, amely saját térként a nyilvánosság terének a szüneteibe ékelődik, és értelmet ad neki.

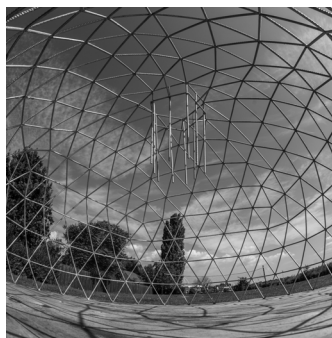
MESTER TIBOR

OTTHON LENNI A KÉSŐ MODERN MÉDIATÉRBEN

A sorozatfogyasztás néhány aspektusáról

A médiahatással és médiafogyasztással kapcsolatos különböző elméletekben az otthonosság tapasztalata szinte mindig a tömegmédiával összefüggésben jelenik meg. Ennek ez elgondolásnak az egyik leg-szemléletesebb példája a brit médiakutatótól, Roger Silverstone-tól¹ származik. A hatéves kislány az iskolából hazaérkezve elsőként a televíziót kapcsolja be, később kimegy a kertbe hintázni, ahonnan jól hallja a műsort, amikor pedig édesanyja lekapcsolja készüléket, ő azonnal visszakapcsolja, majd visszatér a kertbe. Silverstone értelmezése szerint a jelenet azt példázza, hogy a média mennyire természetes részévé vált a családok otthoni életének. Szüntelenül körbevesz minket, szervezi az otthon végzett tevékenységeink ritmusát. A média fikciós műfajai ábrázoljanak tőlünk mégoly távoli és idegennek ható társas milióket, mégis gyorsan ismerősekké szelődülnek, így áttételesen azt is reprezentálják számunkra, hogy mit jelent otthon lenni, olyannyira, hogy „már nem gondolkodhatunk az otthonról anélkül, hogy a médiára gondolnánk”.²

Mindennek csak látszólag mond ellent, hogy a média a mindennapokban együttal folyamatos mozgást is képvisel. Miként azt Silverstone

Lehetséges, hogy bizonyos esetekben az otthonosság érzetét éppen az teremti meg, hogy a választott sorozatunk éppen aktuális részeit hasonszörű rajongókkal vitatjuk meg online fórumokon?

Jelen írás egy most megkezdett kutatáshoz kapcsolódik, a Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi tanszékén hallgatókkal közösen a sorozatfogyasztási élmények online diszkusszióját vizsgáljuk.

is hangsúlyozza, a tömegmédiá műsorfolyamában naponta elmerülő médiafogyasztó a globális és lokális szcénák, fikciós és valóságos terek, a privát és a nyilvános szféra övezetei, a szent és profán tartományok között határátlépések sorozatát hajtja végre, miközben természetesen ebben a virtuális mozgásban tevőlegesen nem vesz részt.

Az otthonlét és a médiaterekben való részvétel párhuzamosságából fakadó feszültségekre már Joshua Meyrowitz is felfigyelt. Az amerikai médiateoretikus televízióról szóló klasszikus művében³ azt igyekezett igazolni, hogy az „új média” által az elektronikus terekből származó tapasztalatok dominálják világunk érzékelését. Az elektronikus média társadalmi helyzetétől függetlenül kitágítja az információhoz való hozzáférés lehetőségeit, így tetten érhető közönségekre gyakorolt homogenizáló és emancipatorikus hatása. Ugyanakkor azonban a szokásos társadalmi interakciók során a többnyire láthatatlan kulisszák mögötti világba való bepillantást Meyrowitz inkább károsnak véli. Az általa feltételezett negatív hatás abban áll, hogy elmossa a határokat a csoportidentitások (férfiak és nők), szocializációs szakaszok (gyermekek és felnőttek) és tekintélyhierarchiák (politikai vezető és átlagpolgár) között.

Bár a most megidézett két szerző alapállása teljesen különböző, feltűnő, hogy a média mindennapi környezetünké válásának bemutatására szolgáló példák elsősorban sorozatokhoz, azon belül is szappanoperákhoz és szituációs komédiákhoz fűződnek. A legrégebbi és esztétikájában leginkább magától értetődő televíziós műfaj, a szappanopera a műsorfolyam folytonosan változó elemei között teremt nyugalmat, hiszen karakterei könnyen kiismerhetők és időben állandók, konfliktusai szüntelenül újratelemződnék, rejtélyei valójában sohasem oldódnak meg, csupán időnként előtérbe vagy háttérbe kerülnek.⁴ A szituációs komédiák esetében még inkább „megáll az idő”, a műfajt működtető helyzetkomikum itt legtöbbször éppen abból adódik, hogy előre tudjuk, mire is számíthatunk a látszólag mindig új szituációba keveredő szereplőtől.⁵

A sorozatok közönségének elemzése már régóta része a média kulturális tanulmányozását célzó kísérleteknek. Ezek jellemzően etnográfiai módszerekkel végzett, állításaikat egyéni és fókuszcsoportos interjúkra építő vizsgálatok. A kutatók azt tűzik ki célul, hogy túljussanak a médiatermék formai és tartalmi elemzésén, újraalkossák a nézői perspektívát úgy, ahogy az a televízió nézés mindennapi gyakorlatában megjelenik. A nyolcvanas és kilencvenes években végzett vizsgálatok igazolták, hogy nézők a társas cselekvés forrásaként kezelik a szappanoperát, azért követik nyomon, hogy azok cselekményszálait és karaktereit barátaikkal, ismerőseikkel vitassák meg. A szappanoperák nézői értelmező közösséget alkotnak, mert nem individuális fogyasztók, hanem olyan közösség tagjai, amely maga alakítja az értelmezési stratégiákat, szolgáltatja a terjesztés eszközeit, értékeli azok nyilvános bemutatását.⁶ A műsorról folyamatosan zajló diskurzus összekapcsolja a nézőket más rajongókkal, a nézői élmények megosztása pedig nem csupán a közös jelentések létrehozásában tölt be elengedhetetlen szerepet, hanem a hosszú távú nézői szokások fenntartásához is hozzájárul. Az epizódokat folyamatosan nyomon követő nézők ettől még azonban nem lesznek a rajongó közösség tagjai. Ehhez arra van szükség, hogy ismerjék és alkalmazzák az értelmezési konvenciókat és azokat a metaszövegeket, amelyek szükségesek a műsor olvasásához.⁷ A rajongói közösségekben a nézők maguk is a diskurzust formáló aktív résztvevőkké válnak, így ezek az informális tanulás terepéül szolgáló gyakorlati közösségekként⁸ is értelmezhetők.

A már említett két televíziós alpműfaj épít leginkább a kiszámíthatóságra, azaz a bemutatott médiavalóság állandóságára. A kilencvenes években megjelenő neotelevízió⁹ hulláma nyomán létrejövő új médiaműfajok (valóságshow-k, kibeszélő talkshow-k, tehetségkutatók, celebritások köré szervezett műsortípusok) szintén nevezhetők sorozatoknak, de esetükben sokkal inkább a szereplők cserélődése és a moduláris felépítés elve fontos.¹⁰

A hagyományos sorozatok és a hozzájuk hasonlóan évadokba szerveződő új televíziós műfajok stabil és kiszámítható elemei az egyes televíziós csatornák műsorfolyamának, a televíziós személyiségek mellett fontos építőelemei annak a brandnek, amit a csatorna képvisel. Ezzel egy időben azonban a kialakuló késő modern médiakörnyezet egyik meghatározó aspektusa, hogy a televíziós tartalmak már nem csupán a szolgáltató csatornán jelennek meg, hanem számos más médiafelületen is elérhetővé válnak, gyakran maguk a gyártók hoznak létre az eredeti műsorok univerzumát kiterjesztő kiegészítéseket (extra tartalmakat, webes epizódokat, alternatív valóságjátékot vagy éppen más mediális formákat).¹¹

Itt már a konvergens vagy multiplatform televíziózás világához érkeztünk el, ám mielőtt még ennek a részleteiben elmerülnénk, felidéznék egy másik példát, amiben az otthonosság forrása már nem a tömegmédiá műsorfolyamának állandósága, hanem a tapasztalatok és élmények megosztására épülő közösség.

William Gibson *Trendvadász* című regényének nyitó oldalain Cayce Pollard marketingszakember éppen megérkezik Londonba, egy barátja éppen üresen álló lakásába, ölébe veszi barátja Machintosh Cube-jának billentyűzetét, és bejelentkezik a Klip:Kultusz:Kommuna fórumra, tekintetével átfutja az utolsó üzeneteket, regisztrálja, hogy ki van éppen fenn, és azon gondolkodik, hogy a hiányzó éppen mit is csinálhatnak. Hirtelen ráébred, hogy a fórum valósággal második, téren és időzónákon kívül létező otthonává vált.

A kozmopolita, nomád életet élő szereplő egy titokzatos művészfilm egyes darabjainak megfejtésén munkálkodó online szerveződő közösségben fedezi fel a valahová tartozás élményét.

További mondandóm lényegi részét megelőlegezi a fenti jelenet átalakítása: Cayce helyébe képzeljük a késő modern médiafogyasztót (aki maradjon továbbra is nő és jól képzett), a művészfilm részletét pedig cseréljük fel egy éppen sugárzott sorozat aktuális epizódjával. Lehetséges, hogy bizonyos esetekben az otthonosság érzetét éppen az teremti meg, hogy a választott sorozatunk éppen aktuális részeit hasonlószerű rajongókkal vitatjuk meg online fórumokon?

A sorozatrajongók online beszélgetésfolyamainak egyik első és máig is az egyik legátfogóbb elemzése Nancy K. Baym monográfiája.¹² Az általa vizsgált napi szappanoperákkal kapcsolatos online diszkussziókat¹³ az interpretatív (magyarázó, kifejtő, elemző, továbbgondoló stb.) jellegű hozzászólások dominálják, a három leggyakoribb értelmezési stratégia pedig a médiavalóság történéseinek valódi világba illesztése (personalization), a bemutatott karakterek és alakítások életszerűségének megvitatása (character interpretation), illetve az aktuális, a várható és az alternatív cselekményszálakkal kapcsolatos latolgatások (speculation). Az interpretatív megnyilatkozások közé informatív elemek szöveődnek („hogyvoltok”, spoilerek, kvízzjátékok, „észlelések”), azonban ezeknek is van interpretatív funkciója; a háttér alaposabb ismerete teszi lehetővé a finomabb értelmezést, vagy akár rá is mutat a történetiszöveg egyetlenségére és hibáira.

Baym értelmezése szerint a szappanoperák közönségének azon tagjai, akik online fórumokhoz csatlakoznak, valódi rajongói közösségként értelmezhetőek, hi-

szen képesek eggyel hátrébb lépni és a műfaj felől olvasni a médiaszöveget. A rajongók ugyanis gyakran elégedetlenek a narratív megoldásokkal, a színészi játékkal, az írók következetlenségeivel, a minőséggel, az elbeszélés valóságűségével.¹⁴ Szélsőséges esetekben a műsor üzeneteivel való egyet nem értés a sorozat és az online közösség elhagyásához is vezethet. Ambivalens köztudásuk ellenére többnyire mégis kitartanak a rajongók, jellemzően tovább, mint az írók az írócsapatban, így a törzstagok az évek alatt maguk is az adott produkció szakértőivé válnak. A rajongás és a kritikus hozzáállás feloldásának gyakori eszköze a humor. A humoros tartalmú írásos performance ezért az egyik gyakori és sokra értékelt eleme a sorozatokról folyó online diskuszióknak.

Baym vizsgálata még az internethasználatnak arra a korszakára vonatkozik, amikor felhasználók többsége a korai adaptálók közé tartozott, ugyanakkor az online rajongók jellemzése a késő modern médiakörnyezet keretei között is meglepően ismerősnek hat. Időközben a televíziós műsorok termelésének és fogyasztásának kortárs vizsgálati fókuszába ismét az értelmezés kerül. Reflektálva a kulturális tartalmakkal kapcsolatos attitűdök változására és az új médiafogyasztási minták megjelenésére Henry Jenkins felújította az értelmező és rajongói közösségekre vonatkozó elméletét, immár az online felületeken zajló rajongói interakciókat helyezve előtérbe. A konvergens kultúra¹⁵ befogadó közösségeiben való részvételt az alacsony belépési küszöb ösztönzi, az informális tagságra épülő, bizonytalan kontúrú közösséghez tartozás motiválja, és az az elgondolás erősíti meg, hogy minden hozzájárulás, még a legapróbb is értékes a közösség számára. A nézői visszajelzések, véleménybefolyásoló blogok és a rajongói aktivitás monitorozására épülő buzzmetrics lehetőségeit a sorozatok készítői is egyre gyakrabban aknázzák ki, a mediatermékek fogyasztói esetenként öntudatlanul azok alakítói is válhatnak.

A késő modern médiakörnyezetben alapjaiban rendeződnek át azok a térbeli és időbeli keretek, amelyek a tartalmak fogyasztását korábban irányították. Az online szerveződő médiafogyasztási platformok előtérbe kerülése a helyhez kötöttség oldódását eredményezi, ezzel párhuzamosan az időfelhasználási és -beosztási szokások is átalakulnak. Ha csak a hagyományos televíziózás formáit vesszük alapul, akkor is világosan látható a lokális és globális médiatartalmak, -műfajok és -mintázatok keveredése az immár nemcsak sokcsatornás, de többplatformos műsorfolyamban. A műsorok közötti választások az ehhez kapcsolódó preferenciák, döntések és a kedvelések ugyanakkor egyre inkább aktív felhasználókat tételeznek fel.

A Nielsen közönségmérés két évvel ezelőtti, globális felmérésük adatait közlétező sajtóelemzés központi állítása, hogy „a főszerep még mindig a televízióé; ez áll a fogyasztás középpontjában”, ámbar szóba kerül az is, hogy sokan fogyasztanak televíziós tartalmakat számítógépen, okostelefonon és tableten. Az adatok azonban már két éve sem igazán a televízió stabil jelenlétéről, sokkal inkább a közösségi média megkerülhetetlenségéről szólnak: „A vizsgált országok válaszadóinak nagyobb része, 53 százaléka bizonyos tévéműsorokat azért néz meg, hogy utána tudjon róla csetelni a neten. Továbbá 49 százalék szívesebben megnéz videoprogramokat akkor, ha azok valamilyen módon kapcsolódnak a közösségi médiához.”¹⁶

A magyar vizsgálatokból az is kiderül, hogy az internethasználók többsége a szórakozás és informálódás céljából egyértelműen az internetet tekinti elsődleges forrásnak.¹⁷ A magyar nézettségmérési eredmények elemzői arról írnak, hogy

az összes televíziónéző több mint harmada interneten is néz televíziós tartalmakat, és azt is megtudhatjuk, hogy az internetes tévénézők 56%-a nő, 56%-a legalább érettséggel rendelkezik, és 41%-a harminc év alatti.¹⁸

2010-ben a tévénézők többsége körében még vonzó három vezető csatorna (M1, RTL, TV2) össznézettsége öt év alatt a felére esett, amiből az általános szórakoztató és filmes tartalmakat szolgáltató csatornák profitáltak, de az ismeretterjesztő csatornák relatív nézettsége is nőtt.¹⁹ A sokáig legnézettebb műsornak számító napi szappanopera az elmúlt tíz évben elvesztette nézőinek majdnem kétharmadát. A tehetségkutatókkal és celebritásokkal készített műsorok mellett a sorozatok továbbra is a legnézettebb médiatermékek, de a nézettségi adatok eloszlának a csatornák között. A Magyarországon bemutatott sorozatok száma folyamatosan növekszik, köszönhetőn az olyan, kifejezetten a sorozatok köré szerveződő csatornák megjelenésének, mint az AXN vagy a Fox.

Az Egyesült Államokban műsoron levő fikciós televíziós műsorok száma a 2000-es évek óta dinamikusan nő, a fokozódó verseny által felkeltett növekvő fogyasztói elvárásokat egyre igényesebben készített alkotásokkal igyekeznek a gyártók kielégíteni. Az előállítási költségek általában nőnek, miközben az átlagos nézőszám csökken, ennek ellenére újabb szereplők jelennek meg a piacon, néhány évvel ezelőtt a *Netflix* és az *Amazon* lépett elő disztribútorból tartalomkészítővé, az utóbbi hónapban a *Google* és *Facebook* jelentett be hasonló szándékot. A Peak TV-nek²⁰ nevezett jelenséget értelmező számos magyarázatkísérlettel most nem foglalkozunk részletesen, egy biztos, hogy a bővülő választék hasznélvezői a fogyasztók, akik kiszemezgethetik a preferenciáiknak leginkább megfelelő sorozatokat. Ráadásul a sorozatok kínálatának vertikális és horizontális kiterjedése egyszerre nő, hiszen a stream szolgáltatók kínálatában akár hús évnel régebbi sorozatepizódok is elérhetők.

Amíg a korábbi hazai elemzések egyik problematikus pontja az volt, hogy a sorozatok termelésében és fogyasztásában megragadható észak-amerikai trendek és tendenciák csak nagyon korlátozottan érvényesültek a hazai környezetben, napjainkban már mintha jobban kitapinthatóvá válnának ezek a folyamatok. Az egyik fontos jelenség a magyar sorozatgyártás felélénkülése és az azzal kapcsolatos kreatív folyamatok professzionalizációja; a másik a sorozatfogyasztás mintázatainak átalakulása, amit az internetes tartalomfogyasztás előretörése is jellemez. Az írás fennmaradó részében ezt a két jelenséget szeretném röviden bemutatni.

2011-et megelőzően a magyar televíziós műsorkínálat fikciós tartalmait az egyik két szituációs komédiakísérlettel eltekintve a napi sorozatok jelentették. A hazai sorozatgyártás megélénkülésében a kereskedelmi és a közszolgálati csatornák is szerephez jutottak, azonban látványos és tartós sikereket inkább az előbbieket produkáltak. Elsősorban a kábeles csatornából többplatformú műsorszolgáltatóvá váló amerikai székhelyű HBO magyar gyártású, egyenként két évadot is megélt sorozatait kapcsán figyelhetjük meg a teljes alkotófolyamat megújításának kísérletét.²¹ A hazai produkciók fejlesztőfolyamatai egyre jobban hasonlítanak az amerikai sorozatok kapcsán leírt gyakorlatokra. Egyrészt ezek a már létező külföldi sorozatok remake-jeiként eleve rendelkeznek azokkal a jegyekkel, melyek a kétezres évek amerikai sorozataiban jelentek meg (magas gyártási minőség, az elbeszélés komplexitása, a karakterek és a történetszálak kidolgozottsága, a kényes témák felvállalása stb.²²), a sokszereplős kreatív alkotócsoportok (showrunnerek, írók, rendezők, színészek, díszlettervezők, zeneszerzők és egyéb kreatív alkotótársak) munkája nyomán eredeti és hiteles adaptációk születtek.

A relatív nézettségben és a pozitív nézői és kritikai visszajelzésekben tükröződő siker magyarázatát maguk az alkotók is abban látják, hogy a karakterek háttértörténete, illetve a narratív szálakat működtető konfliktusok és helyzetek a hazai nézők szemével is ismerősnek tűnnek.²³ A romantikus komédia (*Társas játék*) szereplői a műfajnak megfelelően fiatal pályakezdő, illetve a családi és professzionális életben problémákkal küzdő középkorú karakterek, a történetvezetők pedig a párkapcsolati problémák köré szerveződnek. Ebben az esetben elegendő volt a szereplők háttértörténeteinek, a kulturális háttérhez jobban illő helyzeteknek és a történet kulisszáit jelentő helyszíneknek a hazai viszonyoknak megfelelő finomhangolása. A szeriális dráma (*Terápia*) esetében már a főszereplő pszichiáter karakterét is átdolgozták a foglalkozás magyar társadalmi percepciójának megfelelően, a többi karakter is a hazai kontextusnak megfelelő háttértörténetet kapott.

Kétségtelenül a bűnügyi dráma (*Aranyélet*) mutatja be a legteljesebb társadalmi tablót, itt már nem csak középosztálybeli szereplőkkel találkozhatunk, és az elbeszélte történetek számai között is igen sok, a valóságos közéletből, közállapotokból származó momentumot találhatunk. A gyártást mindvégig felügyelő HBO tudatos törekvése volt az is, hogy a sorozataikban megjelenő karaktereket színházi színészek formálják meg, így a filmes gyakorlatokkal rendelkező alapemberek mellett több pályakezdő is lehetőséget kapott.

Az új sorozatokban a korábbiaknál jóval nagyobb hangsúlyt kap a valós helyszínek látványos bemutatása.²⁴ A *Társas játék* bevezető animált képsorai Budapest fő turisztikai látványosságait és hangulatos helyszíneit tárják a nézők elé, a sorozatban pedig külső forgatási helyszíneként feltűnnek a főváros parkjai és divatos szórakozóhelyei. A *Terápia* eredetije és amerikai verziója is szigorú lakásdráma, ezzel szemben a magyar változatban szintén megjelennek a budapesti helyszínek a felvezető képekben, a második évadban néhány külső jelenet, az ablakba vetített háttér és az utcájak hordozza a pesti belváros hangulatát. Az eredetiből teljesen hiányzó elemek mellett a belső terek gondos kialakítása és berendezése is egyedivé teszi a hazai átdolgozást. Az *Aranyélet* egyaránt operál jól beazonosítható és ismerősnek ható, tipizált városi helyszínekkel, a külső forgatások célja pedig immár nem a háttér felfestését szolgálja, az utcák, kapualjak, a bérházak belső udvarai a cselekmény valós terévé váltak.

Az mondhatjuk, hogy az HBO sorozatai az otthonosság érzetének megteremtésére használt eszközeikben is többnyire sikerrel kerülik el a sablonos megoldásokat, a helyszínek, a karakterek kellően egyediek, valóban hazai ízeget hoznak. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy gyakran a sikeresség kisebb műgonddal is elérhető; amint az RTL által gyártatott *Mi kis falunk* amúgy – ez esetben szlovák sorozat újrafeldolgozásaként – a pilisi hangulatképek ellenére is bárhol lehetne a poszt-szocialista régióban, és a felvonultatott falusi karakterek összetettsége és egyedisége sem lehetett elvárás. A kritikusok és sorozatrajongók semleges fogadtatása ellenére is a *Mi kis falunk* első évadja a 2017-es év legnézettebb fikciós produkciója.

Újdonság még, hogy ez elmúlt években a közösségi média vált az új sorozatok bevezetési kampányának legfőbb terepévé. Bár az első időszakban még a köztéri plakátok és a print médiában megjelenő beharangozó is jelen voltak, ma már egyértelműen az online felületek használata dominál. Különböző online portálokon jelentek meg az elkészítésről, a forgatásról szóló extra tartalmak, a karaktereket megformáló színészekkel készített interjúk, a közösségi oldalakon

az évad alatti és évadok közötti folyamatos tartalommegosztás (klipek, emlékeztetők, szavazások). A cél érzékelhetően az, hogy a mindennapokban a személyes kommunikációra használt felületen ériék el a nézőt.

Nehezebben nyomon követhető azoknak a transzkulturális médiatermékeknek a hatása, amelyek tipikusan, de nem kizárólagosan az Egyesült Államokból jönnek. A tengerentúlon bemutatott nagyszámú sorozat túlnyomó többsége nem talál magyar terjesztőt, sok figyelemre méltó program csak némi késéssel kerül hazai forgalmazásba. A már Magyarországról is elérhető streaming szolgáltatások megjelenése ellenére a hazai kínálat egyik jellegzetessége még mindig a hiány, aminek következtében a különböző spontán technikák jönnek létre, amelyek megkönnyítik a hazai nézők dolgát.²⁵ A tartalmakhoz való hozzáférés hiányára a válasz az alulról szerveződő disztribúció. A sorozatokat az eredeti bemutatóval szinkronban néző sorozatrajongók a file-csere, a webes megosztás és az egymás közötti másolás segítségével terjesztik, így bővítve a választékot.

A promóció hézagosságát pótolják a mikromédiára épülő megoldások, a saját médiafelületek kialakítása, ahol fordításokon alapuló vagy saját készítésű beharangozókkal, ajánlásokkal, hírekkel szolgál a rajongó a közösségének.²⁶ Egyre több az eredeti nyelven követő néző, de arányaiban még mindig az epizódokat felirattal nézők csoportja a legnépesebb. A feliratozás csapatmunka, a fordítást végző önkéntesek egyéni erőfeszítéseit a feliratgyártásban és korrekciókban közreműködő támogatói kör teszi teljessé, munkájukat fordítói fórumok koordinálják, a javított verziókat általában maguk a felhasználók juttatják el a feliratmegosztó oldalakra.

Bár az utóbbi időben a nyomtatott sajtóban is megjelent a sorozatkritika (elsősorban a *Magyar Narancs* jóvoltából), az elemző jellegű írások többsége online portálokon jelenik meg. A mainstream online médiumok (Index, HVG online, Origo) rendszeresen szemlézik az aktuálisan futó sorozatokat, ugyanakkor nem elhanyagolható a rajongói részvétel az online és a közösségi média diskuszióiban. Ők jellemzően nem a nagy hírportálok felületein nyilatkoznak meg, hanem a sorozatokkal foglalkozó tematikus és a rajongói oldalakon, blogokon, Facebook-csoportokban adnak hangot véleményüknek.

A külföldi sorozatok jellemzően televíziófüggetlen fogyasztása esetében a belevonódás különböző mértékével és típusaival találkozhatunk, melyeknek végletes alakjai az alkalmi sorozatfogyasztók és az epizódokat többször újranező bennfentes rajongók, az ajándék gazdaságban részt vevő aktív termelők és az egyszerűen csak a „köszönöm” gombra kattintó véghasználók, a sorozatot mélységben és egészében a maga és mások számára értelmező kritikus befogadók és a minimálisnál nagyobb kihívás esetén azonnal hangosan tiltakozó trollok.

A külföldi sorozatok nyomon követésében meglehetősen otthonosság legtöbbször nem a gyártók és forgalmazók erőfeszítései nyomán jön létre, hanem a fogyasztói közösség tevékenykedésén alapul, beszéljünk akár kiemelt költségvetésű, médiaeseményként is értelmezhető globális szériákról (*Trónok Harca*) vagy kifejezetten csak az egyes rétegek érdeklődését felkeltő sorozatokról (*BoJack Horseman*, *Broen/A híd*, *El Ministerio del Tiempo*, stb.).

Az otthonosság érzetének létrejötte a késő modern médiatérben egyszerre van jelen régi is új elemek formájában. A különböző szeriális műfajok az idő és térhasználat változó peremfeltételi között is az állandóság és kiszámíthatóság tapasztalatát nyújtják. Bár egyre kevesebben nézik ugyanazokat a tartalmakat azonos időben, a médiafogyasztás lényegét ma is a megtekintés során szerzett kö-

zös élmények és azok nyilvános megvitatása szolgáltatja. A mélyebb belevonódás ma már egyet jelent ezeknek a tapasztalatoknak az online megosztásával, a közösségekhez tartozás érzése a sorozattal és a többi rajongóval való identifikáció révén jön létre. Természetesen érdemes és szükséges a belevonódás különböző fokozatainak megkülönböztetése, hiszen a rendszeres néző még nem válik rajongóvá, de a sorozat kedvelése egyre gyakrabban kelti fel a sorozatélmény megosztásának vágyát, és válik egyfajta kitérüléssé.

A sorozatok társadalmi percepciója is átalakulóban van, a sorozatnézés már nem elfecsérelt időtöltés, a nagy választék lehetővé teszi az önálló preferenciák kialakítását, a médiatermékek világában való jártasság egyfajta tudásként, szubkulturális tőkeként is felfogható. Természetesen ezen feltételezett folyamatok szerepének és jelentőségének alátámasztásához, további értelmezéséhez a korábbiaknál jóval több és szisztematikusabb empirikus vizsgálatra van szükség.

■ JEGYZETEK

1. Roger Silverstone: *Miért van szükség a média tanulmányozására?* (Ford. Király Júlia) Akadémiai Kiadó, Bp., 2008. 107.
2. Uo.
3. Joshua Meyrowitz: *No Sense of Place*. Oxford University Press, 1990; magyarul lásd Uő: *Médiuumelmélet*. In: Fábri György – Kondor Zsuzsanna (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméleti és kulcsfogalmai*. (Ford. Babarczy Eszter) Századvég, Bp. 2003. 205–232.
4. A műfaj részletesebb elemzéséhez lásd Christine Geraghty: *Women and Soap Opera*. Cambridge, Polity Press, 1990. 9–24.
5. A változatlanság legextrémebb példáiként szolgálnak az animált sitcomok, így például a Simpson család esetében senkit nem lephet meg, hogy a szereplők az eddig sugárzott 28 évad során jöttányit sem változtak.
6. James A. Anderson: *The Pragmatics of Audience in Research and Theory*. In: James Hay – Ellen Wartella – Lawrence Grossberg (eds.): *The Audience and Its Landscape*. Westview, 1996. 87.
7. Henry Jenkins: *Textual Poachers*. Routledge, New York – London, 1992. 88, 105.
8. A gyakorlati közösség fogalmához lásd Jean Lave – Etien Wenger: *Situated Learning*. Oxford University Press, 1991.
9. *Neotelevízió: válság vagy megújulás? Császi Lajossal és Síklaki Istvánnal Jenei Ágnes beszélget*. Médiakutató 2006 tavasz
10. Többek között azért, hogy az adások egyes szegmensei különböző médiaegyesítő felületeken megjeleníthetővé váljanak. Lásd Csígy Péter: *A konvergens televíziózás: web, tv, közösség*. L'Harmattan, Bp., 2009.
11. A *Lost* c. sorozat esetében találkozhatunk a transzmediális történetmesélés szinte teljes eszköztárával: *Ivan Askew: Television 2.0: Reconceptualizing TV as an Engagement Medium*. (MA thesis) MIT, Cambridge (Mass.) 2007. <http://cmsw.mit.edu/television-2-0-tv-as-an-engagement-medium>
12. Nancy K. Baym: *Tune In, Log On*. Sage, Thousand Oaks — London — New Delhi, 2000.
13. A közönségvizsgálatokhoz képest Baym számos módszertani újdonsággal szolgál. Nincs fókuszcsoporthoz és egyéni interjúkhoz, viszont van statisztikai elemzés, kvalitatív diskurzuselemzés, amit a médiászövegek elemzése és a részt vevő megfigyelés, valamint a survey jellegű lekérdezések egészítenek ki.
14. A Baym által vizsgált közösségben ennek az elnevezése a SOTOR (Soap opera theory of relativity), melynek definíciója: „A produkciós nyomás, az írók hóbortjai és emlékezetkivágásai, az utolsó perces változások, a színészek szerződéseinek részletei, a rendelkezésre álló díszletek és hangeffektusok sajátos tér-idő tereket hoznak létre.” I.m. 111.
15. Henry Jenkins: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press, 2006.
16. Nielsen Közönségmérés: *Globális Digitális Helyzetkép kutatás*. 2015. <http://www.nielsen.com/hu/hu/press-room/2015/a-magyar-fogyasztok-fele-szerint-a-szemelyes-kapcsolatokat-egyre.html>
17. NMHH: Lakossági internethasználat – online piackutatás. 2016. 20. dia. http://nmhh.hu/dokumentum/170534/lakossagi_internethasznalat_2015_teljes.pdf
18. Nielsen Közönségmérés: *Tévézés az interneten*. 2015. http://www.nielsentam.tv/Uploads/Hungary/res_TVplusz_2015_hun.pdf
19. Forrás: Vörös Csilla, a Nielsen Közönségmérés ügyvezetője (Kiss Gergely beszámolója). <http://www.mediainfo.hu/hirek/article.php?id=37218>
20. A „Peak TV” kifejezést John Landgraf, az FX hálózat vezetője használta 2015-ben annak érzékeltetésére, hogy a sorozatok nagyságrendje elérte a nézők és a kritikusok befogadóképességének határait, ezért a közeljövőben a számuk csökkenni fog.
21. A sorozatok háttérében az HBO forgatókönyv-fejlesztésekért felelős kreatív producere, Krigler Gábor áll, aki az amerikai sorozatgyártási modell írói kérdéseit taglaló magyar nyelvű monográfia és számos a témában írt szakkikk szerzője is egyben. Krigler Gábor: *(folyt. köv.) – Hogyan írjunk tévésorozatot*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004.
22. Az amerikai televíziós sorozatok műfaji, tartalmi filmnyelvi megújulásának bemutatása messze meghaladja jelen írás kereteit, az ezzel kapcsolatos diskurzus kiindulópontjaként szolgáló írás magyarul is megjelent (Jason Mittell: *Narratív komplexitás a kortárs amerikai televíziózásban*. Metropolis 2008. 4. sz. 30–53.), illetve

a témában remek tanulmánykötet látott napvilágot (Kissantal Tamás – Kiss Gábor Zoltán: *Narratív televízió*. Kijarat, Bp., 2014.).

23. Az HBO sorozatok adaptációjának kérdéseivel kapcsolatban számos interjú jelent meg az alkotókkal, a különböző online portálok és blogok mellett filmes szakmai fórumok, a *Filmkultúra* és a *Filmtett*, a *Filmhu* és a *Prizma* is közölt írásokat a témában.

24. Az itt következő rövid elemzés gondolatmenete részben a következő tanulmányra épül: Mészáros Péter: *Transzmediális történetmesélés és a földrajzi tér szerepe az HBO magyarországi sorozataiban*. Me.Dok 2016. 9. évf. 2. szám. 53–61.

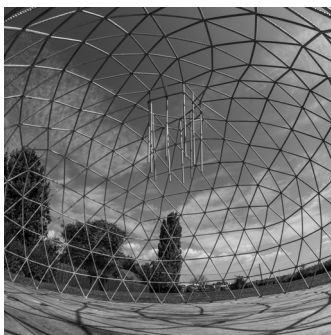
25. A hiány jelensége és az annak az orvoslását célzó folyamatok szoros rokonságban állnak a mozifilmek esetével, melyet részletesen elemez Bodó Balázs: *A szerzői jog kalózzai*. Typotex, Bp., 2011.

26. A magyar nyelvű felhasználók körében a legnépszerűbb a 11 éve működő *Sorozatjunkie* oldal, ami a külföldi sorozatok teljes spektrumát átfogóan látja el a tájékoztató funkcióját.

VINCZE HANNA ORSOLYA

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS LOGIKÁK A FELHASZNÁLÓI MÉDIÁBAN

...találunk-e az új,
online felületeken
jellemző médiás
gyakorlatokban olyan
sajátosságokat, amelyek
a korábbi
tömegkommunikációs
praxisokat, logikákat
idézik?

A részvételi kultúrát, az online felületek felhasználói által létrehozott, forgalmazott médiatartalmakat, ezek aktív, résztvevő közönségét számos szerző egy új, nyitottabb, a hagyományos média kötöttségeitől mentes kultúraként ünnepli. A médiával mint hivatásosok által művelt szakmával, illetve intézményrendszerrel, azaz a hagyományos tömegkommunikációval foglalkozó irodalom is elsősorban a részvétel új kultúrájának a tömegkommunikációra tett hatásait, a tömegkommunikáció átalakulását vizsgálja. Ugyanakkor a felhasználók által online létrehozott, forgalmazott, ilyen értelemben „privát” vagy „amatőr” média gyakran hasznosít újra a tömegkommunikáció vagy a kultúripar által előállított tartalmakat, tudásformákat. Írásom arra keresi a választ, milyen kontinuitások léteznek „rég” és „új” média között, hogyan élnek tovább a hagyományos médiaintézmények által létrehozott, terjesztett tartalmak, gyakorlatok a részvételen alapuló, hálózati kultúrában, a privát felhasználók új médiás gyakorlataiban.

A törés narratívái

■ Kontinuitásokat keresni „rég” és „új” média között nem jellemző kísérlet sem a szakirodalomban, sem a médiaipar önreflexióiban. Hiszen az „új” értelemszerűen a „régivel” szemben definiálódik, ezért ha a mai médiatájképet próbáljuk megérteni, sokkal hasznosabbnak tű-

nik a korábbi gyakorlatokkal szembeni újszerűsége összpontosítani. Az „új média” meghatározásainak ezért egyik jellemző kulcsfogalma valamiféle törés vagy szakítás: „Az »új média« kifejezés annak a megfigyelésnek a megragadására jelent meg, hogy a nyolcvanas évektől a média és kommunikáció világa erőteljesen átalakult, és a változás nem korlátozódott a média világának egyetlen területére vagy elemére, még ha a változások ideje médiumonként különbözhetett is. Igaz ez a nyomtatásra, fényképezésre, televízióra vagy telekommunikációra egyaránt. Természetesen ezek a médiumok mindig is különböző technológiai, intézményes és kulturális változásokon vagy fejlődésen mentek át; soha nem voltak változatlanok. Ám még ezzel a folyamatos változással együtt is úgy tűnt, hogy a most tapasztalt változások természete indokolja a teljes elhatárolást attól, ami korábban volt.”¹

Az új média sajátosságainak különböző rendszerezései közül az egyik legismertebb, Jan van Dijk könyve az új média kapcsán egyenesen forradalomról beszél. Elemzésében az „új média” mibenléte három sajátosság mentén ragadható meg; ezek az integráció, azaz a távközlés, az adatforgalom és a tömegkommunikáció konvergenciája; az interaktivitás, azaz a kommunikáció többirányúsága, egyidejűsége és a kommunikáció fölötti kontrollra is kiterjedő szerepcserék lehetősége; illetve a mindezt lehetővé tevő digitális kód. Az új médiának ezek a sajátosságai olyan mértékű társadalmi és kulturális átalakulásokat eredményeznek, amelyek többet jelentenek, mint „fejlődést”: az átalakulás forradalmi, érinti a kommunikációs technológiákat, a gazdaság és a társadalom szerkezetét, a politikai berendezkedéseket, a kultúra természetét, de még az egyén pszichéjét is.²

A résztvevők szerepeiben, részvételi lehetőségeiben bekövetkezett változásokra összpontosít Henry Jenkins „részvételi kultúra” fogalma is. A közönség résztvevő, a jelentések előállításában résztvevő aktív volta a médiakutatásban korábban is erőteljes álláspont volt,³ és a fogalmat Jenkins maga is eredetileg egy 1992-es, a televíziós rajongók elemzésének szentelt könyvében vezette be.⁴ Ám az új média közegében lehetővé váló interakciók, a felhasználók számára megnyíló kontroll-lehetőségek és főként a saját tartalmak létrehozásának, megosztásának új lehetőségei szerinte is „paradigmaváltást” jelentenek, „új médiarendszert” hoznak létre, amelyben például az amatőr tartalom-előállítók a hagyományos médiainstémények megkerülésével tehetnek szert online ismertségre.⁵

Az elmúlt évtizedekben önálló diszciplínává vált *journalism studies*,⁶ illetve a médiaipar önreflexiói elsősorban arra kérdeznék rá, hogy milyen hatással vannak az újságírásra az új közegben lehetővé váló, résztvevő gyakorlatok. Az egyik érvrendszer szerint az interaktív online közeg átalakítja a zárt, szabályozott és ellenőrzött újságírói kultúrát: a korábban statikusnak, passzívnak tétélezett közönség számára lehetővé válik, hogy „számukra fontos ügyekben hangot adjanak véleményüknek, és megfogalmazzák kérdéseiket”, vagy egyenesen „mindenki »prosumerré« válik, a hírtartalmak készítői és a fogyasztók közötti szigorú határvonal nem feltétlenül marad fenn”.⁷ A média és társadalom viszonya szempontjából jellemzően optimista leírások a közönség hangjainak és gyakorlatainak az újságírói gyakorlatok közé való beemelését egyenesen felszabadulásként jelenítik meg. Jellemző példája ennek az úgynevezett selfie-journalismben, szelfi-újságírásban rejlő lehetőségeknek az alábbi leírása. A reflexió Yusuf Omar indiai újságírótól származik, aki Snapchat-filtereket, a program által felkínált maszkokat használva készített videointerjúkat olyan nőkkel, akik szexuális erőszak áldozatai voltak:⁸ „A hagyományos média kitakarná az arcukat, vagy csak a ke-

zeiket mutatná be. De így csak sematikus képet kapnánk, valódi részletek, valódi történetek nélkül. A Snapchat hangot ad ezeknek a történeteknek, ezeknek a fiatal lányoknak, akik [...] megválaszthatták saját megjelenítésüket. Láthatták, amint az arcukat elrejtjük. Hatalmukban állt megválasztani saját narratíváikat. Közben továbbra is látjuk a szemeiket, füleiket, szájukat.”⁹

Az új gyakorlatok természetesen nemcsak új lehetőségeket hoztak magukkal, hanem új veszélyeket is. A BBC *The Future of News* jelentése az online információs robbanás következményeit a *disruption* – kb. szakítás, felforgatás – kifejezéssel írja le. A felforgatás elsősorban a média üzleti modelljét, ebből fakadóan pedig természetesen a médiatartalmakat érinti: az ingyenesen elérhető tartalmak olyan bevételkiesést hoznak, amely a médiainstanzményeket költségcsökkentésre kényszeríti. A bevételek csökkenésének értelemszerűen következményei vannak a tartalomra nézvést is: „modern világunk kiterjedt területeiről nem vagy kevésbé számolunk be.”¹⁰ A fizetett újságírók számának csökkenése elsősorban a helyi és külföldi híreket érinti.¹¹

Látható tehát, hogy a „rég” és „új” média viszonyára vonatkozó reflexiók a kettő viszonyát paradigmaváltásként vagy egyenesen forradalomként, felszabadulásként vagy rombolásként, de mindenképpen valamiféle törésként írják le. Bár ez a szemléletmód kétségkívül alkalmas a digitális, interaktív és konvergáló médiában bekövetkezett változások megragadására, alkalmas arra is, hogy elfedje a „rég” és „új” közötti kontinuitásokat, és így módon azt is, hogy a médiakutatásban az elmúlt évtizedekben felhalmozódott tudásból mi az, ami továbbra is releváns, ami az oktatásban és a kutatásban is tanulságokat hordoz.

Kontinuitások

■ A médiatörténeti változásokat a „rég” és „új” média szembeállításával megragadó narratívákat több szempontból is megkérdőjelezték már, főként a „rég” nézőpontjából. Simone Natale *Régi média nem létezik* című cikkében például arról ír, hogy a média mindig is változik, ezért az „old media” fogalmát nem valamiféle ontológiai létezőként kellene meghatározni, hanem inkább abból a nézőpontból kellene vizsgálni, hogy miként integrálódik életünkbe, és a mindennapi életben betöltött funkcióiban milyen változások következnek be: „Végső soron a régi média fogalma többet árulhat el a médiához fűződő viszonyunkról, mint magáról a médiáról.”¹² Natale példái a bakelitlemezek újbóli népszerűsége vagy az analóg fényképezés ártértékelődése a digitális fotográfia elterjedése után. Arra is felhívja a figyelmet, hogy egy technológia régebbi megjelenése sem teszi az adott médiumot önmagában „régivé”, hiszen a könyvek, az írott sajtó, a film, a rádió és a televízió egyaránt teljes értékű résztvevői az úgynevezett „digitális fordulatnak”: a könyveket digitálisan is forgalmazzák, a hírek különböző platformokon elérhetők, a filmipar, a rádió és televízió pedig a tartalmak előállításában és forgalmazásában egyaránt hagyatkozik a digitalizációra.¹³ Az analóg és digitális technológiák együttélése miatt pedig az sem magától értetődő, hogy régi és új elválasztását az analóg és digitális szembeállítás mentén fenn lehetne tartani, ahogyan azt Lev Manovich 2001-ben javasolta.¹⁴

Az „új média” fogalmába rendszeresen beleértett részvételi gyakorlatok korábbi előzményeire és azok kutatási hagyományaira hívja fel a figyelmet Glózer Rita tanulmánya is. A populáris médiatermékekhez kapcsolódó rajongói szokásokra, közösségekre az irodalomtudomány is, a médiatudomány is felfigyelt. A

népszerű szerelmes regényekhez, a *Star Trek* vagy a *Dallas* sorozatokhoz olyan rajongói gyakorlatok – közösségi értelemadás, metaszövegek, rajongói szövegekben való, esetenként az eredetivel vitatkozó továbbírás – társulnak, melyekben a mai online gyakorlatok részt vevő, vitázó logikáira ismerünk.¹⁵ Míg Henry Jenkins, Jenice Radway vagy Ien Ang a közönség értelemadó és alkotó aktivitását elsősorban a népszerű fikciós művekhez – regényekhez, televíziós sorozatokhoz – kapcsolódó rajongói kultúrák és értelmező közösségek gyakorlataiban elemzte, Stuart Hall és a birminghami iskola a médiahasználatban általában folyamatos egyezkedést, aktív értelemadást látott, melynek megragadására Hall a domináns, egyezkedő, illetve opozíciós dekódolás modelljét javasolta.¹⁶ Mindezek a jelenségek és kutatási hagyományok arra hívják fel a figyelmet, hogy a mai médiahasználatra jellemző részt vevő gyakorlatok, bár eltérő technológiai kontextusban, de korábban is léteztek: „Bár az »új média« kifejezés azt sugallja, hogy valamilyen előzmények nélküli, a »hagyományos« médiától teljesen eltérő rendszerrel állunk szemben, valójában ennek számos előzménye megjelent már a (digitális médiatechnológiai forradalom előtti) klasszikus média korában.”¹⁷

A fenti kérdésfeltevések alapvetően a korábbi tömegkommunikációs formák átalakulására, a mai technológiai környezethez való adaptálódására, illetve az online részt vevő gyakorlatok korábbi előzményeire hívják fel a figyelmet. Mindkét kérdésfeltevés a „régí” és „új” közötti kontinuitásokat alapvetően a „régí”, hagyományos tömegkommunikációs formák felől ragadja meg, ebben, ezekben talál az „új” médiára is jellemző gyakorlatokat.

Érdeemes azonban a kérdést megfordítva is feltennünk: találunk-e az új, online felületeken jellemző médiás gyakorlatokban olyan sajátosságokat, amelyek a korábbi tömegkommunikációs praxisokat, logikákat idézik? Tovább élnek-e, és ha igen, hogyan élnek tovább tömegkommunikációs tartalmak és logikák az online közegben? Ha komolyan vesszük ugyanis Jenkins javaslatát, hogy a mai médiakörnyezetünket elsősorban a konvergencia jelensége határozza meg, azaz a többféle platformon elérhető tartalmak, a médiaipar felülről irányított, illetve a résztvevők alulról szerveződő gyakorlatainak összefonódása,¹⁸ akkor ez az összefonódás mindenképpen kétirányú: nemcsak a részt vevő gyakorlatok alakítják a korábbi tömegműediumokat, hanem azok is formálják az újabb, részt vevő gyakorlatokat.

A kontinuitások leglátványosabban a tartalmak területén nyilvánulnak meg. A felhasználók által létrehozott tartalmak gyakran hasznosítanak újra a tömegkommunikáció vagy a kultúripar által intézményesen előállított tartalmakat. Elegendő itt az egyik legnépszerűbb internetes mémtípusra, az úgynevezett „Photoshop-reakciókra” gondolni: azokra a felhasználók által létrehozott, a közösségi oldalon terjesztett, valamilyen képszerkesztő programmal átdolgozott, humoros képekre, melyek eredetije gyakran származik a hírmédiákból, pl. politikusokat vagy hírességeket ábrázol.¹⁹ Ezt a gyakorlatot jellemezte Henry Jenkins a közéleti napilapok hagyományos karikatúrarovatának mai megfelelőjeként. Az ő példájában a *Szezám utca* televíziós sorozatból ismert és Osama bin Laddennel egy felületre montírozott Bert a régi és új média, az alulról, illetve felülről szerveződő gyártási, előállítási folyamatok konvergenciáját illusztrálja. Ez a gyakorlat ugyanakkor, írja Jenkins, politikai következményekkel is jár: „Különböző aktivisták, rajongók és paródiaszerzők használják a Photoshop népszerű grafikai szoftvert arra, hogy képeket kisajátítva és manipulálva fogalmazzanak meg politikai üzeneteket.”²⁰ Azaz a politikai részvételnek az online gyakorlatok által le-

hetővé tett, még inkább demokratizálódott formája tulajdonképpen tömegkommunikációs tartalmakat (példáncban egy tévésorozat figuráját és egy sajtófotót) felhasználva egy hagyományosan a napilapokra jellemző tömegkommunikációs funkciót valósít meg.

A tömegkommunikáció természetesen nemcsak a demokratikus véleménynyilvánítás színtere, története egyidős a propaganda történetével is. A propagandisztikus média szűkebb értelemben vállaltan kiszolgál különféle elkötelezettségeket, például háború idején,²¹ de tágabb értelemben, mint a Chomsky nevéhez kötődő propagandamodell állítja, a tömegmédia általában propagandisztikus, amennyiben politikai és gazdasági érdekek befolyásolják, és a társadalomban fellelhető véleményeket ezeknek az érdekeknek megfelelően befolyásolja.²² A tömegmédiának ezt a potenciálisan negatív hatását ellensúlyozhatja az online közeg a maga alacsonyabb belépési küszöbével, a hagyományos kapuőrök megkerülésével. Am az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy ugyanúgy, ahogyan a hagyományos tömegkommunikáció is alkalmas propagandisztikus, de a politikai hatalmat ellenőrző, korlátozó funkciók betöltésére is, ugyanez a kettősség az online közegnek is sajátja. A 2016-os egyesült államokbeli elnökválasztási kampányban lezajlott „nagy mémháborúról”, melynek egyik kiemelkedő figurája egy másik béka, az eredetileg képregényhős Pepe, a *Politico* készített összeállítást. A cikk idéz egy felhasználót, aki így határozza meg a saját szerepét az online „agitprop” tevékenységekben (a kifejezés a cikk szerzőjétől származik): „Azért harcoltam a mémháborúban, mert mint Andrew Breitbart mondotta, gyakorlatilag háborúban állunk a baloldallal. Ideológiai hidegháború zajlik éppen, és a győztes kieléte fogja meghatározni a Nyugati Civilizáció sorsát.”²³

A közügyekhez kapcsolódó véleményformálás mellett a tömegkommunikáció sokat elemzett funkciója az identitásképzés is,²⁴ és amint a fenti reflexió is illusztrálja, ez a funkció központi szerepet tölt be az online közegben forgalmazott felhasználói tartalmak létrejöttében. A mémeknek ezt az identitáskonstrukciós funkcióját emeli ki Limor Shifman a fotóalapú mémekről, illetve a népszerű YouTube-videokról írott tanulmányaiban. Érvélese szerint az önironikus humor, amely a felhasználók által létrehozott online tartalmaknak gyakran sajátja, „azt a kettősséget emeli ki, amely hálózati én (networked self) mélyén rejlik. Ezek a fotók egyszerre helyezik az egyént a kivágás középpontjába (olyan fotókról beszélünk, amelyek egy konkrét egyén arcát és/vagy testét ábrázolják), és jelenítik meg őt egy játékos közösség tagjaként, mellyel közös kódon osztozik.”²⁵

A közös nyelv, a közös kód szükségessége magyarázza Shifman szerint, hogy bár elvileg bárki bármilyen tartalmat megoszthat, a tulajdonképpen megfigyelhető mémtípusok száma meglehetősen alacsony. A YouTube-on megosztott, korábbi videókat átdolgozó, azokra reakcióképpen született tartalmak elemzésében pedig azt a kérdést is felteszi, hogy miért osztanak meg egyáltalán a felhasználók imitáción, mimézisen alapuló tartalmakat. Az egyik lehetséges válasz szintén az identitások kérdéséhez kötődik: a hálózati individualizmus egyszerre várja el a felhasználótól, hogy létrehozza egyedi arcát és identitását, de azt is, hogy egy közösség tagjaként jelenítsék meg önmagukat. A mémvideók ezt teszik lehetővé: az egyén egyszerre jelenítheti meg egyéni kreativitását és közösséghez tartozását.²⁶

A részvételi kultúra fentebb ismertetett elméletei nemigen teszik fel viszont azt a korábbi médiakutatás számára központi kérdést, hogy a fogyasztott, esetünkben felhasznált tartalmak milyen valóságértelmezéseket forgalmaznak, mi-

lyen ehhez kapcsolódó identitáspozíciókat ajánlanak fel, milyen hatalmi logikákat működtetnek. Talán a legismertebb példa a háborús metaforáké: a politikai folyamatok vagy sportversenyek harcként, háborúként való bemutatása alkalmas arra, hogy felfüggeszsen etikai kételyeket, ellenséggként definiáljon ellenfeleket, akiknek akár a megsemmisítése is elfogadható. A népszerű Hitler-videók, amelyekben a felhasználók egy a diktátor végnapjait bemutató film egy jelenetét aktuális eseményekre reflektálva írják át, saját feliratozással, ugyancsak háborús tartalom, amelyben a felhasznált jelenet főhőse egy sajnálatra nem különösképpen érdemes, tömeggyilkos diktátor, aki rövidesen elpusztul. A tömegkommunikáció és populáris kultúra háborús metaforáira vonatkozó reflexiók ebben az esetben is megfontolandóak lennének. Számos olyan további, a részvételi kultúra termékeként létrejött tartalomtípust idézhetnénk, amelyek a kultúripar által előállított tartalmak átvételével potenciálisan azok jelentésképzési logikáit is átveszi. Lev Manovich a felhasználók által szerkesztett, animéfilmek jeleneteiből más zenére összevágott zenevideók példájából kiindulva fel is teszi a kérdést: „Lévén, hogy a felhasználók által előállított tartalom vagy a hivatásos szórakoztatóipar által előállított formákat és konvenciókat használja, vagy közvetlenül a professzionálisan előállított tartalmakat hasznosítja újra, azt kell-e mondanunk, hogy az emberek identitását és képzeletét még erőteljesebben gyarmatosítja a kereskedelmi média ma, mint a 20. században tette? Más szavakkal progresszív fejleménynek kell-e tekintenünk, hogy a kereskedelmi kultúra 20. századi, tömeges fogyasztását a 21. században a felhasználók által tömegesen előállított kulturális termékek váltják fel? Vagy pusztán a kultúripar fejlődésének újabb stációjáról van szó azon az úton, amelyet Horkheimer és Adorno *A kultúripar: a felvilágosodás mint a tömegek becsapásában* leír?”²⁷

Manovich a fent idézett, a felhasználói tartalmak és tömegkommunikációs logikák viszonyára rákérdező és e kérdésfeltevését tekintve igen ritka tanulmányát azzal a következtetéssel zárja, hogy az online közeg innovativitása nem annyira a tartalomban, mint a médium természetében, például az új szoftveres lehetőségekben, applikációkban, pluginokban rejlik. Bár természetesen találkozunk az online közegben is kivételes minőségű, újszerű és kreatív tartalommal, nem minden online felhasználói tartalom innovatív. Hasonló megfontolások mentén intett az aktív befogadó romantizálása kapcsán óvatosságra Klaus Buhn Jensen a televíziós hírek befogadásáról írott tanulmányában. Bár a tömegkommunikáció befogadásának vizsgálatai meggyőzően érveltek amellett, hogy a befogadó a híreket aktívan értelmezi, saját élethelyzetéhez kapcsolja, és a felkínált valóságértelmezéseket akár el is utasíthatja, ez nem feltétlenül történik így. A hírekben például általános témákat azonosító nézők nem feltétlenül azonosították az ábrázolt esemény különféle vonatkozásait, például egy konfliktusban lehetséges pró és kontra érveket.²⁸ Ebből a meglátásból fakadtak a médiaműveltség oktatásának fontossága melletti érvek, amelyeket az új, online közegben is érvényesnek kell tekintenünk. A tömegkommunikációs tartalmak és logikák továbbélése a felhasználói médiában emellett azt is jelenti, hogy az előbbi elemzésében használt kultúrakritikai megfontolásokat is érdemes az online műveltség fontosságát, beleértve az online információs írástudást, a hírek ellenőrzését vagy az online kommunikáció etikai normáit tudatosító programok részévé tenni.

■ JEGYZETEK

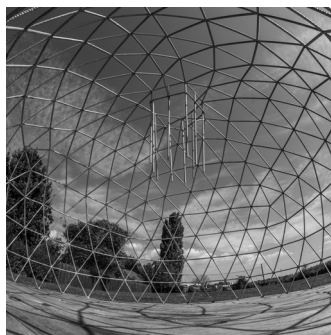
1. Martin Lister et al.: *New Media: A Critical Introduction*. Routledge, London and New York, 2009. 10.
2. Jan Van Dijk: *The Network Society: Social Aspects of New Media*. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2006.
3. Összefoglalóan lásd Bajomi-Lázár Péter: *Manipulál-e a média?* Médiakutató 2006. 2. sz. 77–95. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media
4. Henry Jenkins: *Textual Poachers. Television Fans and Participatory Culture*. Routledge, New York and London, 1992.
5. Uő: *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York University Press, New York and London, 2006. 243.
6. Karin Wahl-Jorgensen – Thomas Hanitzsch: *Introduction: On Why and How We Should Do Journalism Studies*. In: Karin Wahl-Jorgensen – Thomas Hanitzsch (eds.): *The Handbook of Journalism Studies*. Routledge, New York and London, 2009. 3–16.
7. Mark Deuze: *A web és a webes újságírás típusai*. Médiakutató 2003. 3. sz. 57–79. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_03_osz/04_webes_ujsgiras/?q=deuze#deuze
8. <https://www.facebook.com/hindustantimes/videos/10153931270138580>
9. The Rise of the Selfie Journalist, <http://www.uib.no/en/svf/104233/rise-selfie-journalist>, <http://www.uib.no/en/svf/104233/rise-selfie-journalist> [2017.05.12.]
10. BBC, *The Future of News*, 7. http://newsimg.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/29_01_15future_of_news.pdf
11. Uo.
12. Simone Natale: *There Are No Old Media*. Journal of Communication 2016. 4. sz. 586.
13. Uo. 590.
14. Lev Manovich: *The Language of the New Media*. The MIT Press, Cambridge, MA – London, 2001. Simone Natale: *There Are No Old Media*. 590.
15. Glózer Rita: *Részvétel és kollaboráció az új médiában*. Replika 2016. 5. sz. 139–140.
16. Stuart Hall: *Kódolás – dekódolás*. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat, Bp. 2007. 131–142.
17. Glózer Rita: i.m. 132.
18. Henry Jenkins: *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. 243.
19. Limor Shifman: *The Cultural Logic of Photo-Based Meme Genres*. Journal of Visual Culture 2014. 3. sz. 343.
20. Henry Jenkins: *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. 220.
21. Bajomi-Lázár Péter: *Az objektívitás-doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban*. Médiakutató 2003. 2. sz. 13–38. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_02_nyar/02_objektivitas_doktrina
22. Bajomi-Lázár Péter: *Manipulál-e a média?*
23. Ben Schreckinger: *World War Meme. How a group of anonymous keyboard commandos conquered the internet for Donald Trump – and plans to deliver Europe to the far right*. Politico Magazine 2017 March/April. <http://www.politico.com/magazine/story/2017/03/memes-4chan-trump-supporters-trolls-internet-214856>
- Pepe, a béka eredeti megalkotója, a képregényszerző Matt Furie az online gyűlöletbeszéd által kisajátított figura sorsát természetesen érdemben befolyásolni nem tudta, de a figurát eredeti kontextusában halálra ítélte. (Ellen Hunt: *Pepe the Frog Creator Kills off Internet Meme Co-Opted by White Supremacists*. theguardian.com 2017. május 8. <https://www.theguardian.com/world/2017/may/08/pepe-the-frog-creator-kills-off-internet-meme-co-opted-by-white-supremacists>)
24. Lásd pl. Csigó Péter: *Közéleti diskurzusok és identitások a népszerű média terében. Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak?* Médiakutató 2004. 4. sz. 33–57. http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_04_tel/02_kozeleti/?q=csigo%C3%B3+p%C3%A9ter#csigo%C3%B3+p%C3%A9ter
25. Limor Shifman: *The Cultural Logic of Photo-Based Meme Genres*. 352. Magyarul a kérdésről lásd Mátyus Imre: *„Apu, mi az a kék halál?” – A képalapú internetes mémek mint a kollektív identitás elemeinek hordozói*. Apertúra 2016 ősz. <http://uj.apertura.hu/2016/osz/matyus-apu-mi-az-a-kek-halal-a-kepalapu-internetes-memek-mint-a-kollektiv-identitas-elemeinek-hordozoi>
26. Limor Shifman: *An Anatomy of a YouTube Meme*. New Media & Society 2012. 2. sz. 200.
27. Lev Manovich: *The Practice of Everyday (Media) Life: From Mass Consumption to Mass Cultural Production?* Critical Inquiry 2009. 2. sz. 321.
28. Klaus Bruhn Jensen: *Befogadásvizsgálatok: a jelentés társadalmi természete*. Replika 1999. 4. sz. 55–62.

GAGYI JÓZSEF

AZ ONLINE KÖRNYEZETEK SZEMÉLYES RÍTUSAIRÓL

A kérdés, amelyet körbejárok, amelyre választ keresek: hogyan történik a mindennapokban, az új média hálózataiban az igen gyakori átmenetek/váltások kezelése?

Induljunk ki Robert Silverstone kijelentéséből: „A média alapvető tulajdonsága, hogy mindennapos. Egy állandó jelenlét hétköznapijaink közepette, ahogyan ki-be kapcsolunk, át- meg átváltunk az egyik média által kijelölt térből, egyik médiakapcsolatból a másikba.” (Silverstone 2008. 9.) Ha ez így van, akkor legfontosabb jellemzője a mindennapok médiájának az, ahogy azt Silverstone is állítja, hogy folyamatos, de ugyanakkor az is, hogy állandóan megszakad. Ezen azt értem, hogy egyrészt, ahogy a fent is olvasható volt, folyamatosan kapcsolunk és váltunk, másrészt, és ezt szeretném kihangsúlyozni: alapvető és megkerülhetetlen a mindennapi biológiai dualitás, ami szervezi az emberi életet. Éberek vagyunk, majd regenerációs pihenésbe (alvásállapotba) merülünk, hogy abból erőt merítve újra éberek (racionálisak és döntőképesekek, kapcsolódóak és megszakítóak) lehessünk. Amit mindennapi viselkedésként, így a médiafogyasztás jellegzetes viselkedéseiként ismerünk, és magától értetődő módon eképpen kezelünk, az ébren és éberén történik. A világ számunkra: éber állapotaink rendje, szabályai és értelmei. Az igaz, hogy a média: folyamat, de mi biológiai alkatunk miatt nem vagyunk benne, nem tudunk benne lenni folyamatosan. Az is igaz azonban, hogy ma már min-

**...hogyan történik
a mindennapokban, az
új média hálózataiban,
a személyes aktivitás
közben az átmenetek
kezelése?**

den ébredéskor az első dolgunk a médiakörnyezetbe, a hírek folyamatába, a képernyők tereibe való visszatérésünk. Ezek mint állandó és fáradhatatlanul működő környezet végig ott voltak, pihenés és kikapcsolás nélkül léteztek, folyamatosan mutatták, termelték, értelmezték és szabályozták a mi pillanatnyi fizikai jelenlétünk, éber tekintetünk és ítélő elménk hiányában is, aktív részvétele nélkül is, a világunkat. Magunkra vessünk, ha túl sokáig aludtunk, ha túl sokáig voltunk távol.

Ez az a környezet, amely velünk vagy nélkülünk, de „megszűri és keretbe foglalja a mindennapok valóságát a maga egyszerű és mégis sokszoros reprezentációival, azzal, hogy mércét és viszonyítási pontot nyújt az életvezetéshez, a mindennapi tapasztalat termeléséhez és fenntartásához”. (Silverstone 2008. 9.) Az emberek számára a világ mindig is egyszerre közvetlen és közvetített, konkrét és szimbolikus valóságként létezett, ma azonban egyre inkább a technikailag közvetített és virtuálisként megjelenített valóságképek, az így termelt online valóságösszefüggések dominálnak.

De ez csak egyik fontos tulajdonsága ennek az új mindennapi környezetnek. Legalább ennyire lényeges, hogy egyre inkább ebben a környezetben, ezekben a cselekedetekben termelődik korunk társadalmisága. Az elv régóta ismert, Émile Durkheim szerint „a társadalom ugyanis csak valami cselekvés által tudja éreztetni befolyását, ehhez pedig az kell, hogy a társadalmat alkotó egyének összegyűljenek, és közösen cselekedjenek. A társadalom a közös cselekvés által ébred önmaga tudatára, a közös cselekvés által formálja magát; a társadalom mindekelőtt aktív együttműködés.” (Durkheim 2004. 379–380.) Mindegy, hogy aktuális vagy virtuális összegyűlésről és cselekedetéről van szó: a fontos ezek tapasztalható és tagadhatatlan hatásai, ezek társadalmi realitása. Mindennapjaik valósága, hírei és magyarázatai, társadalmi realitása egyre inkább a médiában formálódik – vagyis egyszerre formát kap, és formát diktál. Ez a folyamat igen dinamikus. A médiában létezni azt jelenti, hogy a mindennapokban, éber állapotunkban folyamatosan „ingázunk oda-vissza privát és nyilvános terek között, helyi és globális, szent és profán, valós és fiktív és virtuális terek között. Ismerős és idegen között. Biztonságos és fenyegető, közösen és magányosan átélt között. Egyszer otthon vagyunk, másszor messze járunk. Küszöbököt lépünk át, és újabb és újabb horizontok nyílnak meg előttünk.” (Silverstone 2008. 11.)

A dinamika valóban minden eddiginél erősebb, mivel a robbanásszerűen fejlődő technika által gerjesztett, és az idő majdnem minden eddigi tapasztalata érvényét veszti, és korrekcióra szorul ebben a gyorsulásában – de maga az alap helyzet, az nem új. Eddig is vándorlásban, átmenetekben éltünk, a társadalmiság pedig azt jelentette, hogy helyet kell kapjunk az életünkben a változásnak is. A kulcs: az átmenetek kezelése.

Ezt célozzák egyaránt a mindennapok kis, személyes meg az ünnepek hatalmas társadalmi rítusai. Van Gennep szerint „a csoport, sőt az egyén számára is az élet örökös felbomlás és újraalakulás, állapot- és alakváltozás, halál és újjászületés. Az ember azért cselekszik, hogy aztán megállhasson, várhasson, pihenjen, majd újból cselekedni kezdjen, de másképpen. És mindig új küszöbököt kell áthágnia...” (Van Gennep 2007. 179.)

A kérdésem tehát: hogyan történik a mindennapokban, az új média hálózataiban, a személyes aktivitás közben az átmenetek kezelése? Hol vannak a küszöbök, amelyeket Silverstone is emleget, mi történik ezeken a küszöbökön meg a küszöbökön túl?

Úgy gondolom, hogy az új média helyszíneken, az új média idejében a mindennapi munkavégzés mellett igen jelentős a személyes rituális viselkedés aránya. Ennek a fő oka éppen a dinamika, a vándorlás. Terekről terekre, médiakörnyezetről médiakörnyezetre váltunk, egyszerre vagyunk több helyen. Gond nélküli és automatikus a sok váltás – vagy igen különböző tudást, erőfeszítést, gyakorlatot igényelnek?

Van Gennep bemutatja, hogy a biológiai átmenetek társadalmiasulása mindig rituális keretekben történik: az egyén változásai csak akkor legitimek, ha a társadalom ezt összegyülekezve és szimbolizálva, mindenkinek a tudomására hozva, szertartásosan elismeri.

Mi történik azonban online környezetben, ahol igen gyakran találkozunk ismeretlen helyzetekkel és ismeretlen emberekkel, akikkel kapcsolatot kell keresnünk, és akiknek online konstrukcióit (pl. blogját, Facebook-oldalát) kell meglátogatnunk, és az ott feltöltött tartalmakkal, a reprezentált valóságképekkel megismerkednünk?

Van Gennep leírja, hogy egyes népeknél (Óceániában például) „minden új ház tabu, amíg megfelelő rítusokkal noává nem teszik...” (A „noa” jelentése: hétköznapi, közönséges, a tapu/tabu szabályainak kötöttségétől mentes. Lásd <http://www.berkano.hu/maori.html>) A módszerek pedig nagyon változatosak: „italáldozat, szertartásos látogatás, a felek fel/megszentelése, kenyér, só megosztása, közös evés-ivás...” Úgy gondolom, hogy az online tér új házak sokasága, és az utazó legfontosabb feladata éppen a belépést szabályozó tabuk lebontása. Erre pedig a szertartásos ismerkedések, látogatások, a „kenyér és só” kölcsönös osztogatása és egy csoportban, összegyülekezők társaságában: a „közös evés-ivás” alapvetően alkalmasak. Éppen emiatt lehet ez egy olyan valóság-rész, amely arra kényszeríti a személyeket, hogy kialakítsák, fenntartsák az apró, személyes rítusait. Látszólag ezek egyszerű napi cselekedetek, rutinok – de ahogy James Carey írja: „életünk érezhető minőségét ezek a cselekedetek határozzák meg, illetve az, hogyan hajtjuk végre őket a közösségen belül”. (Carey 2003. 269.) Hogyan, milyen időpontokban és milyen időtartamok alatt, kikkel együtt vagy kiktől elhatárolódva, milyen érzelmektől, indulatoktól hajtva vagyok jelen az online térben, meg lépek ki az online térből? Mikor érzem magam úgy, hogy emelkedett, mondhatni időn kívüli, szakrális a jelenlétem? Kik az igazi társaim a jelenlét alatt, hogyan jelzem, hogyan tartom fenn velük a kapcsolatot, hogyan jelzem számukra az elfogadást és a nagybecsülést, és hogyan teszik ők ezt számomra láthatóan, érzékelhetően?

A Van Gennep-i gondolat igen általános: „Ha tehát valaki egyik területről átmegy a másikba, akkor hosszabb-rövidebb ideig speciális helyzetbe kerül: két világ között lebeg.

Ezt a helyzetet nevezem határhelyzetnek (marge), [...] és ez a gondolati vagy materiális határsáv többé-kevésbé határozottan jelen van minden olyan szertartásban, amely egy mágikus-vallási vagy társadalmi helyzetből egy másikba való átmenettel kapcsolatos.” (Van Gennep 2007. 53.) Esetünkben nem beszélhetünk mágikus-vallási helyzetről, de mindazt, amit a társadalmi átmenetről mond, bizonyos megszorításokkal alkalmazhatónak vélem.

Az online médiakörnyezet alapvetően társas környezet: személyek, csoportok, intézmények, kultúrák sokasága az, amelyik ma már ott van, megjelenik a mindennapjainkban, éber állapotainkban. Akkor válnak kezelhetővé ezek a mindennapok, akkor leszünk a társadalom aktív együttműködésének részesei, a

társadalom tagjai, ha másokra figyelve, mások figyelmét magunk felé fordítva belépünk és kilépünk, ha céltudatos és konstruktív vándorok vagyunk. Ha úgy jelenünk meg, hogy gyorsan láthatóakká, hallhatóakká válunk, ha személyes rítusainkkal rögzítjük és egyúttal megmutatjuk magunkat, és a „gondolati vagy materiális határsávok”-at elhagyva (viszonylag) stabil helyeket és értelmeket alakítunk ki – vagyis megérkezünk, majd (rövid ideig, de intenzív módon) megállunk, várunk, pihenünk, hogy aztán innen is továbbvándorolhassunk.

■ IRODALOM

James Carey: *A kommunikáció kulturális megközelítése*. In: *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Szerk. Kondor Zsuzsanna – Fábri György. Századvég Kiadó, Bp., 2003.

Émile Durkheim: *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Bp., 2004.

Arnold van Gennep: *Átmeneti rítusok*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. L'Harmattan, Bp., 2007

Roger Silverstone: *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Akadémiai Kiadó, Bp., 2008.

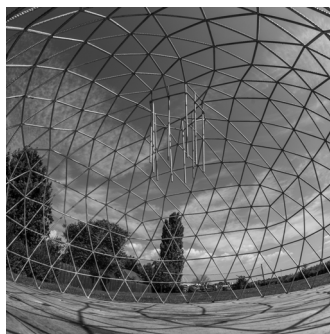
BODÓ JULIANNA

SZÜLŐI MAGATARTÁSMODELLEK ÉS INTERNETHASZNÁLAT

Bevezetés

■ Napjainkban egyre többet beszélünk – mindennapi beszédhelyzetekben, a médiában és a tudományos diskurzusban – az internethasználatnak a gyerekekre és fiatalokra gyakorolt hatásáról. Az elhangzó vélekedések nagyon gyakran polarizáltak, vagy a pozitívumok, vagy pedig a negatívumok kerülnek előtérbe: az esélyek, amelyeket az internet használata nyújthat a fiatal generációnak, illetve a veszélyek, amelyek a használóra leselkedhetnek. Az IKT eszközök gyors térhódítása, a hatások elemzése ugyanakkor egyre erőteljesebben veti fel a használatnak a kérdését: mire használják, hogyan használják az eszközöket és az eszközök nyújtotta lehetőséget a gyerekek és fiatalok, akik már nagyon zsenye korban ismerkedtek meg az internet világával, illetve beleszülettek abba. A használat témája pedig tovább bővíti a kérdések sorát: milyen szociokulturális környezetben, milyen kontextuális meghatározottságok mentén kerül sor a használatra, mennyiben illeszkedik az új eszközök használata a hely adottságai közé, illetve az újdonságok (eszköz és használati mód) mennyiben jelentenek kihívást a környezet számára.

Az alábbiakban a gyermekek családi környezetben történő internethasználatának a szülő-gyerekek kapcsolatra gyakorolt hatását fogom tárgyalni. Az itt következő elemzés azokra a kutatási tapasztalatokra támaszkodik, amelyeket elsősorban a Székelyföld térségében végzett kuta-

**...a szülők számára
kihívást jelent
a gyermekek IKT
használatának
megjelenése
a családban.**

tásaink nyomán szereztünk az elmúlt időszakban. A Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi Tanszékén működik az a kutatócsoport, amely 2012-től napjainkig *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra* című kutatási programsorozat keretén belül végez vizsgálatokat a témában. A kutatás a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat felkérésére indult, és annak támogatásával működik. A téma vizsgálata több területre is kiterjed, köztük kiemelt szerepet kapott a fiatalok internethasználati szokásainak az iskolai és otthoni környezetben történő vizsgálata, illetve az, hogy az iskolai és az otthoni környezetre miképp hat az új eszközök megjelenése és azok használati módja. Hogyan épül be, miképp módosítja az interperszonális kapcsolatokat, okoz-e problémát a környezet számára, idéz-e elő változásokat a magatartások szintjén, milyen új attitűdök megjelenése érhető tetten a kihívásként is megjelenő infokommunikációs eszközhasználat következtében. Mivel az iskolai és az otthoni környezetben egyre gyakoribbá válik ezen eszközök használata, fontosnak találtuk, hogy a kutatás során különös figyelmet szenteljünk a témának.

Ismételten kérdőíves kutatásokat folytattunk a térség (Hargita, Kovászna és Maros megye) hetedikes és negyedikes tanulóival, interjúk készültek pedagógusokkal és szülőkkel. A program eredményeit több konferencián mutattuk be, a téma elemzését tartalmazó anyagokból könyvsorozatot jelentettünk meg, amelyben hat kiadvány látott napvilágot.¹

Az internetező gyermek a családban

■ A gyermekek és fiatalok médiahasználatának a családi környezetben történő vizsgálata viszonylag új kutatási területnek számít.² Ahogyan az említett szerzők jelzik: még keveset tudunk arról, hogy mi történik a gyermek-szülő-internet találkozási helyzetében, holott erre a „találkozásra” a gyerekek esetében egyre fiatalabb korban kerül sor, a használat egyre több időt igényel, egyre nagyobb kompetenciát jelent, illetve vár el, a szülőkre pedig nem kis feladat hárul ennek a helyzetnek a kezelésében. Ma már nem elsősorban arra irányulnak a kutatások, hogy mekkora az internetes lefedettség, és milyen mértékű az eszközellátottság a családok esetében, hanem arra, hogy a családi közegben, a szülő-gyermek kapcsolatban milyen változásokat idéz elő az infokommunikációs eszközök megjelenése és az internethasználat. Természetesen nem elhanyagolható szempont a hozzáférés mértéke és minősége sem, de mivel a széles körű elterjedéstől kezdődően rendszeres kimutatások számolnak be a penetráció mértékéről és a használat társadalmi tagolódásáról, a későbbi kutatások az IKT eszközhasználat belső és külső tényezőinek vizsgálatára helyezik inkább a hangsúlyt. A belső tényezők a szándékokra és törekvésekre vonatkoznak, a külső tényezők pedig a családi közegre jellemző szülői magatartásokra, stílusokra utalnak. A belső tényezők esetében olyan momentumokról van szó, mint amilyen a gyermekek internethasználatának szülők általi követése, a ráfordított idő vagy a használt tartalmak ellenőrzése és egyáltalán az a mód, ahogyan a családi környezetben a szülők kialakítják, megszervezik a gyermekek internetezését vagy a közös eszközhasználatot.

A fenti tényezők vizsgálata ugyanakkor csak abban az esetben hoz releváns eredményeket, amennyiben azokat sikerül a kutatás során elhelyezni abba a szociokulturális környezetbe, ahol a vizsgálat alanyai élnek. Nem mindegy, hogy az IKT eszközök elterjedése milyen hosszú időszakra nyúlik vissza, mekkora a le-

maradás más, fejlettebb régiókhoz viszonyítva. Az is fontos kérdésként tételeződik a családi környezetben történő internethasználat vizsgálata esetén, hogy milyen az a hagyományos szülő-gyerek viszony, amelyben az új eszközök megjelennek, milyen családi közegben kell mérni a változások mértékét. A témára vonatkozó elemzések nagy része a fejlett országokra vonatkozik, a térségünkben végzett kutatásoknak tehát a régió saját jellegzetességeihez mérten kell megfogalmazniuk meglátásaikat.

Amikor az internethasználatban megmutatókozó szülő-gyerek viszonyról beszélünk, óhatatlanul megemlítsékre kerül a két korosztály közti digitális szakadék. Legtöbbször Prensky sokat idézett megállapítására szoktak hivatkozni,³ aki a digitális bevándorló és digitális bennszülött megnevezésekkel illeti a két korosztályt, jelezve a köztük lévő különbséget a használatot illető kompetenciakülönbségre utalva. A digitális bennszülöttek azok a fiatalok, akik vagy már bele-születtek az internet világába, vagy nagyon korán találkoztak azzal, digitális bevándorlók pedig azok, akik felnőtt korukban ismerkedtek meg az IKT eszközökkel. A különbség ugyanakkor nemcsak eszközhasználati eltéréseket, hanem olyan kompetenciabeli sajátosságokat is jelent, amelyek az információszerzés és -feldolgozás módjában, a feladatok megoldásában, az időhasználatban, az írott, illetve a vizuális anyagok kezelésében is megmutatkoznak. Gyakori megnevezésként találkozunk a netgeneráció kifejezéssel is vagy a „risk kids”, „whiz kids”⁴ megnevezésekkel, illetve a magyar szakirodalomban gyakran használt X, Y, Z generáció fogalmaival. Ezek a fogalmak mind arra alkalmasak, hogy az életkori különbségek által megragadható eszköz- és internethasználati eltéréseket ragadják meg. Amikor a családban végbemenő internethasználat képezi a vizsgálat tárgyát, óhatatlanul számításba kell tehát vennünk a két generációra jellemző, eltérő használati szokásokat, amelyek olyan jelenségekként lépnek fel, mint amelyek ráépülnek az illető közegben működő szülő-gyerek kapcsolattípusra. Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy ezek a relációtípusok olyan társadalmi beágyazottsággal rendelkeznek, amelyek számára komoly kihívást jelent az új eszköz megjelenése. A kutatásnak ezen szegmensében – családi közeg, szülő-gyerek reláció – még számításba kell venni egy szintén fontos mozzanatot: a családnak a tanuláshoz, az iskola intézményéhez való viszonyulását. Ez a szegmens azért fontos, mert a gyermekek és fiatalok otthoni internethasználatához egyre inkább hozzákapszolóódik az iskolai használat is: egyre gyakrabban kapnak az iskolában a gyerekek olyan, otthon elvégzendő feladatokat, amelyekhez internethasználat is szükséges.

A székelyföldi térségben végzett kutatásainkban azt tapasztaltuk, hogy a szülők számára kihívást jelent a gyermekek IKT használatának megjelenése a családban. Ez a kihívás pedig két lépcsőben jelentkezik. Első lépés maga az eszköz megjelenése volt, és az új eszközzel eltöltött idő mennyisége, valamint a tartalomhasználat, ezek jelentették a kihívást, illetve okoztak problémákat. A szülők számára a gyermekek internethasználati ideje fölöslegesen és haszontalanul eltöltött idő volt, amely a valódi, hasznos feladatok, illetve a családi programok elhanyagolásával járt együtt, ezért a helyzet kezelése problémákat jelentett számukra. A tartalomhasználat terén az aggodalmat az okozta, hogy a szülőknek – az eszközhasználati jártasság eltéréseiből adódóan – kevés rálátásuk volt arra, hogy gyermekük milyen tartalmakat fogyaszt az interneten. A második lépés akkor következett be, amikor a gyermekek otthoni internethasználatára összekapcsolóódott az iskolai feladatok megoldásával. Ez az új helyzet nehézkessé tette a szü-

lői ellenőrzést és szabályozást, hiszen – a már említett kompetenciakülönbségek okán – még inkább kivonta a használatot a szülői befolyás és ellenőrzés alól.

Szülői stílusok – magatartásmodellek és magatartástípusok

■ A kutatás során interjúkat készítettünk a szülőkkel, ezeknek az elemzéséből rajzolódna ki a gyermek-szülő-internet „találkozás” különböző megjelenési formái. A kutatás során 30 interjú készült, ezek elemzését a Baumrind⁵ által kialakított, majd Maccoby és Martin⁶ által továbbfejlesztett tipológia által végeztük el. Ez a tipológia a szülői *ellenőrzés* és az *együttműködés* dimenziói alapján épül fel.

A szülői *ellenőrzés* (*kontroll*) a következő mozzanatokat tartalmazza: a szülő fizikailag jelen van az internetező gyermek környezetében, szűrőket állít be az eszközön, oldalakat blokkol, ellenőrzi a megtekintett oldalakat. Behatárolja az internetezéssel eltölthető időt, ellenőrzi annak betartását, vagy akár személyesen is irányíthatja gyermeke internetezését.

A szülői *együttműködés* (*involválódás*) mozzanatai: a gyerek megbeszélheti szüleivel az internet használatával kapcsolatos tudnivalókat, kérdéseket tehet fel. Jellemző erre a modellre a közös internetezés és a szülő részéről az elfogadó, megengedő magatartás.

A szülői ellenőrzés a nagyon alacsony szinttől a nagyon magas elvárásokig egy tengely mentén helyezhető el, akárcsak az alacsony vagy a magas fokú involválódás. A két aspektus különböző szintű (alacsony vagy magas) megjelenésének egymásra vetítéséből egy olyan mátrix keletkezik, amely négy szülői magatartástípust rajzol ki.⁷

a) A megengedő szülői magatartástípus

Ebbe a típusba azok a szülők tartoznak, akik nem állítanak fel explicit határokat az internethasználatra vonatkozóan. Nem konfrontálódnak a gyerekekkel, hanem meghallgatják annak kéréseit, igényeit. Elfogadják a gyermek elképzeléseit, akaratát. Ebben az esetben alacsony szintű az ellenőrzés, de magas az együttműködés foka.

b) A nemtörődöm (laissez faire) szülői magatartástípus

Ennél a típusnál az ellenőrzés nagyon alacsony fokú, vagy teljességgel hiányzik. A szülő szinte egyáltalán nem involválódik gyermeke tevékenységébe: nem támogatja, de nem is tiltja azt. Ennél a típusnál a kontroll nagyon alacsony, de az involválódás is az.

c) Autoritatív (szabályozó) szülői magatartástípus

Erre a típusra jellemző a világos, egyértelmű szabályok felállítása. Nem explicit módon korlátozó, ugyanakkor elvárásokat fogalmaz meg a gyerek irányába. Ezek arra vonatkoznak, hogy a gyerek saját maga vállaljon felelősséget, legyen önszabályozó. Itt az az eset áll fenn, amikor mind a szabályozás, mind pedig az együttműködés magas fokú.

d) Autoriter szülői magatartástípus

Ebbe a csoportba azok a szülők tartoznak, akik feltétel nélküli engedelmességet követelnek gyermeküktől az internethasználat terén. Megkövetelik a szabá-

lyok feltétlen elfogadását, nem nyitottak a párbeszédre. Megvannak az internethasználatra vonatkozó saját elveik, ezek nem képezhetik megbeszélés, vita tárgyát. Erre a típusra jellemző a magas fokú kontroll és az alacsony fokú együttműködés.

Szülői stílusok az interjúk elemzése alapján

■ A következőkben az általunk végzett kutatások keretén belül készült szülői interjúk elemzése következik. (A kutatás ezen szegmensét egy másik tanulmányunkban részletesen bemutattuk.⁸⁾ Arra tesztek kísérletet, hogy az elemzési anyagban körvonalazzam a fent bemutatott szülői magatartástípusokat (szülői stílusokat). Fontos megjegyezni, hogy csupán körvonalazásról van szó, ugyanis további vizsgálatokra lesz szükség a teljes tipológia felállításához. Az interjúszövegekből, a szülők válaszaiból elsősorban azoknak a témaköröknek a mentén körvonalazódtak a típusok, amelyek az internetezés hasznos vagy káros voltáról, előnyeiről vagy hátrányairól tartalmaztak megállapításokat.

Az internet előnyeit a szülői válaszok a következő témakörök mentén jelölték meg: hasznos a fejlődés, a tanulás szempontjából; hasznos az információszerezés tekintetében; jól hasznosítható konkrét problémamegoldás esetén. Az interjúkban 34 állítás fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban.

A hátránnyal kapcsolatos kijelentések szélesebb skálán szóródtak, a következőképpen: a gyermek hozzáférhet káros tartalmakhoz; károsan befolyásolja személyiségét (pl. agresszivitás); veszélyeknek van kitéve (ismerkedés idegenekkel); függőséget okozhat; egészségkárosodást idézhet elő; negatívan befolyásolja a szülő-gyermek kapcsolatot; végül megjelentek általános jellegű elutasítások is (az internet fölösleges). Az interjúkban 41 kijelentést találtunk, amely az internet hátrányaival volt kapcsolatban.

A fenti, előnyök és hátrányok kapcsán megfogalmazódó vélemények egyfajta távolságtartó magatartásra engednek következtetni a szülők részéről, és ez befolyásolja az egyes, a gyermekek internethasználatához köthető szülői stílusokat is. A szülői magatartástípusok (stílusok) három viszonyulási kategóriában érhetők tetten. Ezek a következők: a szabályozáshoz való viszonyulás; a szabályozással kapcsolatos érvelések; konkrét szabályozási gyakorlatok. Nem véletlen, hogy a tipológiát a szabályozás témájának mentén lehet a leginkább megragadni: olyan térségről van szó ugyanis, ahol a szülő-gyermek viszonyban a paternalista kapcsolattípus még mindig hangsúlyosan van jelen, ennek megfelelően a gyermekek internethasználatához kapcsolódó, legadekvátabb viszonyulás is a gyermekek tevékenységére vonatkozó szülői ellenőrzés és szabályozás lesz. A továbbiakban az itt jelzett három viszonyulási kategória mentén körvonalazódó szülői stílusok bemutatására kerül sor.

Szülői stílusok a szabályozáshoz való viszonyulásokban

■ Az interjúkban a szülők kijelentései erre vonatkozóan úgy oszlanak meg, hogy azok az autoritatív és az autoriter stílus dominanciáját mutatják. A nem-törődöm (laissez faire) és a megengedő stílus csak kis mértékben fordul elő, 5-5 állítással. Az autoritatív stílusra utaló kijelentések az internethasználat felügyeletének fontosságát hangsúlyozzák, azt feltételekhez kötnék, ugyanakkor a szabályozást adott mértékben tartják fontosnak. Ebbe a kategóriába 15 kijelentés

tartozik. Az autoriter stílust képviselő kijelentések a szigorú, kötelező szabályozás fontosságát jelzik, az időhasználat nemkülönben szigorú szabályozás és ellenőrzés alá esik (10 kijelentés). Az ebbe a csoportba sorolható kijelentések ugyanakkor arról szólnak, hogy a szülőnek kötelessége, hogy kordában tartsa gyermekét. A kisebb mértékben megengedő stílus esetében azt látjuk, hogy a szülők szerint elégséges csak egy rövid ideig figyelni a használatot, nem szükséges az állandó, folyamatos felügyelet. Fontosnak tartják a családi megbeszéléseket a témára vonatkozóan, valamint azt, hogy a gyerekekkel is meg kell tárgyalni: mi érdekli, mi motiválja őt. A szintén kisszámú nemtörődöm (laissez faire) stílusra jellemzőek a következő kijelentések: nem szükséges szabályozni, nincs értelme a szabályozásnak, illetve nem is lehet megoldani azt.

Szülői stílusok a szabályozással kapcsolatos érvelésekben

■ Amikor a szabályozásokkal kapcsolatos érvelésekre kerül sor, még erőteljesebben jelennek meg az autoriter stílus jellemzői. Az itt talált 29 kijelentés több mint kétharmada ide sorolható be. Ezek a kijelentések az internethasználattal kapcsolatos elvek és szabályok feltétel nélküli elfogadását jelzik, illetve az erre vonatkozó igényt mutatják. Olyan megfogalmazások dominálnak itt, amelyek az internet veszélyeinek szemszögéből tekintenek a használatra, és úgy ítélik meg, hogy a veszélyeket csakis a szigorú szülői szabályozás által lehet elkerülni. A veszélyek a függőség kialakulására, a veszélyes tartalmakkal való találkozásra, az egészségkárosodásra, az időpazarlásra vonatkoznak, illetve arra, hogy a szülők kötelességüknek tekintik, hogy gyermekeiknek segítsék megtapasztalni azt a fajta gyermekkort, amelyben hajdan nekik volt részük. Veszteségnek tekintik, ha ez nem történik meg az internet által megélhető új szórakozási és időhasználati módok miatt. A másik három stílust csak egyenként két-három kijelentés képviseli. Meg kell ezen a ponton említenem, hogy a szabályozással kapcsolatos érvelések vélhetőleg csak a szándék szintjén értelmezhetőek. Ugyanis ha összevetjük ezeket a kijelentéseket a gyerekekkel készült kérdőíves adatfelvétel eredményeivel, azt látjuk, hogy a gyermekek szerint alig működik otthon a szülői ellenőrzés. A szülők és a gyerekek oldaláról érkező, egymásnak ellentmondó kijelentések jelzik a szabályozásban rejlő problémát. Ez egyrészt a két korosztály – szülők és gyerekek – eltérő internethasználati, eszközhasználati kompetenciájából fakad, másrészt abból a szerepzavarból, amelyet a szülők élnek meg az adott helyzetben: úgy vélik, kötelességük lenne foglalkozni a szabályozás kérdésével, de ez meghaladja őket, és gyakran megreked a szándék szintjén.

Szülői stílusok a konkrét szabályozási gyakorlatban

■ Ezzel a témával kapcsolatban 45 kijelentést találtunk. Itt is dominálnak az autoriter stílust jelző kijelentések, kétharmad arányban. 6-6 kijelentést sorolhatunk az autoritatív stílushoz, és csupán hármat a nemtörődöm (laissez faire) típushoz. Az autoriter stílusú kijelentések az internethasználatot kizárólag a szülői engedélyhez kötik. Nem riadnának vissza a szigorú korlátozástól: az internethálótól kihúzásától, a gép leködölésétől sem. Az autoritatív stílus valamivel megengedőbb, szelídebb szabályozási formákat említ, de itt is meghatározó a szülő szabályozó szerepe: kizárólag a szülő által engedélyezett tartalmak megtekintése, valamint behatárolt időhasználat a jellemző. A megengedő stílust jelző

kijelentések a használatra vonatkozó, a szülők és gyerekeik közti megegyezésről szólnak, illetve toleráns hangvételi figyelmeztetésekről. A laissez faire stílus azt jelzi, hogy a szülő nem felügyeli a használatot, mert nem ért hozzá, és/vagy nem is akarja azt megtanulni, és amúgy sem látja értelmét a szabályozásnak.

Összegző gondolatok

■ A gyermekek és fiatalok internethasználatának témája már régóta a médiakutatások középpontjában áll. E téma részeként, annak még viszonylag új területeként jelentkezik az igény arra, hogy megnézzük: hogyan működik a gyermekek internethasználata a családban, ott milyen változásokat idéz elő, hogyan illeszkedik a szülő-gyerek viszonylatában működő magatartásmodellekhez, illetve mennyiben változtatja meg azokat. Kutatásunk, amelyet a székelyföldi térségben végeztünk el a jelzett témában, azt mutatja, hogy itt is körvonalazódnak azok a szülői stílusok, amelyek a családi közegben megjelenő internethasználati gyakorlat vizsgálatára mentén ragadhatók meg. Egy ilyen elemzés ugyanakkor megerősíti azokat a vélekedéseket, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy minden ilyen vizsgálatot az illető hely szociokulturális tényezőinek a figyelembevételével érdemes elvégezni. A kutatási anyag elemzésekor magunk is azt tapasztaltuk, hogy a szülői stílusok értelmezése csak akkor válik relevánssá, ha megnézzük: az adott térségben milyenek a hagyományos szülői magatartások, ezek működésében ma milyen mértékben okoz zavarokat az internet megjelenése. Ugyanakkor az is további fontos feladatként tételeződik, hogy az iskolai tanulási folyamatban egyre nagyobb súllyal jelentkező internethasználat miképp hat a gyerekek otthoni internethasználatára, és ez a gyakorlat mennyiben vonja ki a gyerekek IKT kezelését a szülői hatás alól.

Az eddig ezen a téren nyert meglátásaink arra engednek következtetni, hogy az internet megjelenése a családi közegben kihívást jelent a szülők számára, amellyel egyelőre nehezen tudnak megbirkózni. Az eszközhasználatban megmutatózó kompetenciakülönbségek, az iskolai feladatok otthoni megjelenése nem kis dilemma elé állítja a szülőket akkor, amikor a hagyományos szülői ellenőrzést és felügyeletet szeretnék működtetni gyerekeik tevékenysége fölött. Elbizonytalanodást okoz abban a tekintetben is, hogy ismerik ugyan az internet pozitív és a negatív hatásait, de sokkal inkább annak veszélyeit érzékelik. Az ellenőrzés és az involválódás viszonyulási módjaiból tehát inkább az ellenőrzést, a szabályozást látják célravezetőnek a veszélyek kivédése szempontjából.

Mivel az ilyen típusú vizsgálatok a Székelyföld térségében még az elején tartanak, további kutatási feladatok célja lesz mélyíteni és szélesíteni a téma módszertani-elméleti megközelítését. Ugyanakkor alapozni kell azokra az előzetes kutatásokra, amelyek a térségi médiahasználat, családszerkezet, családi szerepek működését elemzik, és nem utolsósorban az iskolához vagy a modernizációs tendenciákhoz való térségi viszonyulást tárják fel. A családon belül alakuló, a gyermekek internetezési szokásaihoz kapcsolódó szülői stílusok, magatartástípusok vizsgálata ugyanis csak ebben az esetben válik értelmezhetővé.

■ JEGYZETEK

1. A könyvsorozat megjelenési sorrendben a következő köteteket tartalmazza: Bodó Julianna (szerk.): *Esély vagy veszély. A média hatása gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012; Gergely Orsolya (szerk.): *A média hatása gyermekekre és fiatalokra*. Konferencia, Csíkszereda, 2012. május 7–8. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012; Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013; Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya (szerk.): Ár-

- talmas vagy hasznos internet. *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013; Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya (szerk.): *Kihívások és megoldások. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2015; Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internet – iskola – anyanyelv. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2016.
2. Lásd a témában Martin Valcke – S. Bonte – Bram De Wever – Isabel Rots: *Internet parenting styles and the impact on Internet use of primary school children*. *Computers & Education* 2010. 55. 454–464; Yu Cheung Wong – Kit Mui Ho – Honglin Chen: *Internet supervision and parenting in the digital age: the case of Shanghai*. *The Open Family Studies Journal* 2015. 7. 112–123; Hasan Özgür: *The relationship between Internet parenting styles and Internet usage of children and adolescents*. *Computers in Human Behavior* 2016. 60. 411–424.
3. M. Prensky: *Digital Natives Digital Immigrants 1*. 2001. http://goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf – <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>; Uő: *Digital Natives Digital Immigrants 2*. 2001. <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf>
4. Valcke et al.: i.m.
5. D. Baumrind: *Effect of authoritative parental control on child behavior*. *Child Development* 1966. 37. 887–907.
6. E. E. Maccoby – J. A. Martin: *Socialization in the context of the family: parent-child interaction*. In: P.H. Mussen – E.M. Hetherington (eds.): *Handbook of child psychology*. Vol. 4. New York, Wiley, 1983. 1–101.
7. Martin Valcke et al: i.m.
8. Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Szülői stílusok és internethasználat vidéki térségben*. A tanulmány a már említett könyvsorozat megjelenés előtt álló hetedik kötetében kapott helyet.

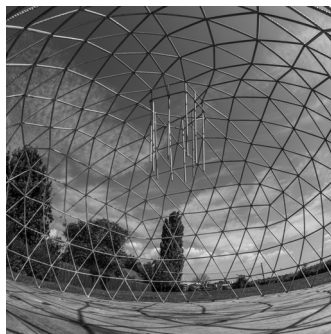
BIRÓ A. ZOLTÁN

A DIGITÁLIS NYELV VONZÁSÁBAN?

Bevezetés

■ A digitális eszközök által termelt kommunikációs helyzetek nyelvhasználatát (a „digitális nyelv” jelenlétét) mint társadalmi jelenséget egyre többen tudomásul veszik, az ehhez kapcsolódó kérdések nagyobb része azonban egyelőre válasz nélkül marad. Megmaradnak-e ezek a grafikus jelekkel tűzdelt, egyre több nyelvhelyességi előírásnak fittyet hányó szövegalkotási gyakorlatok a digitális kommunikáció keretei és a kortárs csoportok keretei között? Ez esetben használóik egy idő után visszatérnek a standard nyelvhasználat formáihoz és szabályaihoz. De felmerül a negatív forgatókönyv is: csupán idő kérdése, és a digitális nyelv meghódítja az olyan kommunikációs szövegalkotási tereket is, mint az iskolai fogalmazás, az iskolai dolgozat, a szülőkkel és pedagógusokkal vagy éppen az intézményekkel való kommunikáció, esetleg a szépirodalom? Két „nyelv” fog-e működni – egy digitális és egy nem digitális – attól függően, hogy ki, hol, kinek, miről beszél, vagy pedig úgymond keveredni fog a kettő? Arra kell-e számítani, hogy a mindennapi beszéd egyre nagyobb mértékben „megszabadul” a normatív írásbeliség szabályozó/minősítő hatalmától?

A csíkszeredai Sapiientia EMTE keretében szervezett kutatási programunk¹ (*A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*) egyik kiemelt modulja keretében tettünk kísérletet arra, hogy a digitális nyelv jelenléte, megjelenése, anyanyelvhasználatra gyakorolt hatása témakörében

Megváltozik a kommunikációs helyzetek létrehozásnak gyakorlata, a kommunikációs helyzetekben működő szimmetrikus-aszimmetrikus viszonyok ismert rendje, az intim/bizalmas és nyilvános kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó tematizációk társadalmi helye és funkciója.

elemzést végezzünk. A kérdőívet és szövegalkotási feladatokat tartalmazó adatfelvételi lappal négy székelyföldi tanulócsoporthoz irányuló korábbi adatfelvételek² azt jelezték, hogy életkor és lakhely szerint számottevő különbségek vannak, ezért a négy tanulócsoporthoz (hetedikes tanulók – falu-város, tizenegyedikes tanulók – falu-város) kiválasztásában erre a megfigyelésre alapoztunk. Az elemzés két nagyobb témakört érintett. Kérdőívvel vizsgáltuk a tanulóknak a normatív nyelvhasználat szabályaihoz, illetve a szabályok gyakorlati alkalmazásához való viszonyulását. Szövegalkotási feladatok révén elemeztük a digitális nyelv jelenlétét három témakörben: a szövegek terjedelme, a szöveggép (grafikus megoldások, központosítás, beszélt nyelvi fordulatok), valamint a szövegkoherencia.³ Jelen tanulmány a normatív nyelvhasználatához való viszonyulással kapcsolatos tapasztalatokat, illetve a kapcsolódó kérdéseket mutatja be. Ezt az adatfelvételt módszertani kísérletnek tekintjük, célunk a téma előtérbe hozása, a további kutatások ösztönzése.

Kutatásunk módszertanában a magyarországi szakmai elemzéseket tekintetük kiindulópontnak. Elsősorban a Simon Viktória által alkalmazott adatfelvételi eljárást vettük alapul, kisebb tartalmi változtatásokkal. Ugyanakkor munkánk szakmai megtervezésében értékes szakmai segítséget kínáltak Veszelszki Ágnes tanulmányai, illetve Kruzslicz Tamás tanulmánya, aki a szókészlet vonatkozásában vizsgálta a digitális kommunikáció hatását.⁴ A kérdőív első részében az IKT eszközök használatának mértékére és tartalmára vonatkozó kérdések szerepeltek abból a célból, hogy a későbbiek során elemzést végezhesünk az internethasználat mennyisége/jellege, illetve a nyelvhasználatra gyakorolt hatás közti összefüggésre vonatkozóan. A kérdőív második része a normatív nyelvhelyességi szabályok betartásával kapcsolatos véleményekre kérdezett rá: helyesírási segédletek használata, a szövegalkotás során az általánosan ismert szabályok betartására vonatkozó álláspont (nagybetűk használata mondatkezdéskor, a központosítással kapcsolatos szabályok betartása, a megírt szöveg hibáinak javításával kapcsolatos álláspont stb.). A következőkben a tanulói véleményekkel kapcsolatos eredményeket ismertetjük összefoglaló jelleggel.

A normatív nyelvhelyességi szabályokhoz való viszonyulás

■ A nyelvhelyességgel kapcsolatos tudás fontos részét képezi a szabályokhoz való viszonyulás normatív kijelentéseinek megismerése és explicit (tézisszerű) fővállalása. Ezt az álláspontot képviseli és hangoztatja a pedagógus, a szülő, és ez az álláspont része a közvélekedésnek is, ugyanakkor minősítési elvként is szolgál a pedagógiai gyakorlatban. A digitális nyelv előtérbe kerülése többek között abban ragadható meg, hogy ennek az általános elvnek az érvényessége bizonyos esetekben vagy bizonyos mértékig – a „digitális bennszülöttek” körében – kérdésessé, a nyelvhasználati normáktól való eltérés gyakorivá, tudatossá válik.

Kutatásunk során arra tettünk kísérletet, hogy a tanulók körében adatokat szerezzünk a helyes nyelvhasználatához való explicit viszonyulásról. Az ilyen kérdezés szokatlan eljárás, hiszen iskolai környezetben a tanulóknak tulajdonképpen csak azt „szabadna” mondaniuk, hogy a nyelvhelyességgel kapcsolatos szabályokat minden körülmények között be kell tartani. Amennyiben a tanulók – iskolai környezetben – ettől eltérő véleményeket is megfogalmaznak (kijelentik például, hogy számítógépes szövegírás közben mondatkezdés esetén a nagy-

betű használatától vagy a központoszástól el lehet tekinteni stb.), ez azt jelenti, hogy a napi szövegríási gyakorlatban a szabályoktól való eltérés mértéke jelentős lehet.

1

■ Az adatfelvétel keretében a *helyesírásí szótár* és az *elektronikus szövegellenőrzési program* használatára (a felhasználók rendelkezésére álló internetes alkalmazásra) kérdeztünk rá. A megkérdezett tanulók többsége mindkét eszköz használatát elutasítja. Mindkét esetben 10 százalék alatt van azok aránya, akik szövegríás közben ezeket az eszközöket/funkciókat rendszeresen használják. A megkérdezettek 31 százaléka jelezte, hogy a helyesírásí szótárt ritkán ugyan, de igénybe veszi, háromötödük viszont egyértelműen azt jelezte, hogy ilyesmire nincsen igénye. A szövegellenőrzési program használata esetében a „csak ritkán használom” típusú válaszok aránya 14,1 százalék, és a megkérdezettek több mint háromnegyede egyértelműen nemleges választ adott. Ezeknek az eszközöknek/funkcióknak a mellőzése a felsőbb osztályokban még jelentősebb mértékű.

Milyen gyakran használod az alábbi eszközöket/funkciókat?

	Rendszeresen		Csak ritkán		Nem használom	
	VII.	XI.	VII.	XI.	VII.	XI.
Helyesírásí szótár	9,4%	6,9%	34,4%	27,7%	56,3%	65,3%
Szövegellenőrzési program	10,4%	8,9%	18,8%	9,9%	70,8%	81,2%

Az adatsorok azt mutatják, hogy az ezektől az eszközöktől/alkalmazásoktól való elfordulás nem településspecifikus jelenség. A rurális és az urbánus környezetben éló csoport esetében egyaránt azt lehet látni, hogy a hetedikes korban adott „csak ritkán használom” válaszok jelentős része tizenegyedikes korban „nem használom” válaszként jelenik meg. A helyesírásí szótárt és a szövegellenőrzési programot használók aránya mind a négy csoportban azonos szinten mozog, ami arra utal, hogy az osztályokban van egy-egy olyan, maximum 10 százalék körüli vagy ennél kisebb csoport (főltehetően a jobb iskolai teljesítményt felmutatók vagy az iskolai elvárásokhoz jobban ragaszkodók csoportja), amely az anyanyelvhasználat normatív elvárásaihoz való igazodás elvét követi, vagy legalábbis ennek az elvnek az explicit főlvállalását fontosnak tartja.

A „csak ritkán használom” és a „nem használom” válaszok megoszlását vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a normatív nyelvhasználat-hoz való viszonyulásban – amit a helyesírásí szótárhoz, illetve a szövegellenőrzéshez való viszonyulás is kifejez – a tanulók körében nincsen már egységes álláspont. Ehelyett úgynevezett „magatartási stílusok”, attitűdtípusok képződnek, és okkal feltételezhetjük azt, hogy a pedagógiai gyakorlat során a normatív szabályokra való általános hivatkozás már kevésbé hatásos. A helyes nyelvhasználatra vonatkozó magatartások kialakulásában továbbra is fontos szerepe lehet az iskolai teljesítmény szerinti ragsornak (a jobb tanulók inkább szabály-

követők), de számítanunk kell arra, hogy más jellegű hatások is befolyásolják a nyelvhasználathoz való viszonyulást, többek között a digitális nyelv hatása vagy az annak keretében szerveződő kommunikációs gyakorlat által kitermelt újabb csoportnormák, attitűdtípusok.

A normatív nyelvhasználathoz való viszonyulásnak a tanulók körében tapasztalható ilyen jellegű „diverzifikációja” dinamikus és összetett jelenség, nyilvánvalóan nem csupán a szótárhasználathoz vagy a szövegellenőrzési alkalmazásokhoz való viszonyulásban jelentkezik. Ennek a két eszköznek/alkalmazásnak a kiemelt szerepét az adja, hogy mindkettő – explicit vagy implicit módon – nem egy konkrét és betartandó szabályt testesít meg, hanem a normatív nyelvhasználati szabályrendszer egészét jelképezi, s használatuk és mellőzésük mértéke tulajdonképpen az általában vett, az iskola által markánsan képviselt elv (az anyanyelvet a nyelvhelyességi szabályok betartásával kell használni) tanulói legitimitásának változásával hozható összefüggésbe. Mindezzel arra utal, hogy a digitális nyelv térhódítása és legitimációs szerepének növekedése nyomán alternatív nyelvhasználati magatartások alakulnak ki. Olyan magatartások, amelynek hordozói a normatív nyelvhasználathoz való viszonyulást nem valamiféle szabályos – nem szabályos oppozícióként élik meg, hanem a másságot előtérbe helyező csoportos és kreatív megoldásként. Ez a hozzáállás tág teret ad az eltérő magatartási mintáknak, illetve az egyéni megoldásoknak, ugyanakkor a nyelvhasználati normáknak ez az új típusú csoportjellege rendkívüli módon megnehezítheti a pedagógus munkáját, aki a normatív szabályok betartását általános elvként igyekszik megjelölni.

2

■ A kérdőívre adott válaszokból arra következtethetünk, hogy a tanulók szerint az egyes kommunikációs helyzetekben *a nyelvhelyességi szabályokat eltérő módon kell betartani*. Az írásbeliség standard nyelvi normáinak betartása attól függ, hogy milyen kommunikációs helyzetben vagyunk, és „kinek írunk”. Ha azt kérdezzük a tanulóktól, hogy számítógépen fogalmazott szöveg esetén mondatkezdéskor a nagybetű használatának szabályát be kell-e tartani, szövegírás közben a központosításra kell-e figyelni, illetve a gépelési hibákat ki kell-e javítani, akkor a válaszolók egyötöde az „attól függ, hogy kinek írunk” opciót választja. Ehhez még hozzá kell tennünk azt, hogy a válaszolók további 7 százaléka nem is tartja fontosnak a nagybetűs mondatkezdést, 10 százaléka a gépelési hibák kijavítását és 35 százalékuk a központosítással kapcsolatos szabályok betartását sorolja a „nem nagyon fontos” kategóriába.

Az „attól függ, kinek írunk” típusú válaszok nyilvánvalóan a korcsoport tagjaival folytatott kommunikációra utalnak, a központosítás követelményétől való eltekintés mértéke (a válaszolók kevesebb, mint fele számára fontos ennek a szabálynak a betartása) azonban azt jelezheti, hogy a központosítási szabályok betartásához való viszonyulás változása általánosabb jellegű, és hatása vélhetően túlmutat azokon a kommunikációs helyzeteken, amelyek az IKT eszközök használatához kötődnek.

	Attól függ, kinek írunk	Nem nagyon fontos	Fontos
Nagybetű használata mondatkezdéskor	21,8%	7,1%	71,1%
Központosítás	18,2%	35,4%	46,4%
Gépelési hibák javítása	21,4%	10,2%	68,4%

A két életkori csoport adatait összehasonlítva lényeges eltérés nem mutatkozik. Ez arra utalhat, hogy a tanulók körében viszonylag korán, már az általános iskola keretében kialakulnak a nyelvhasználati normákkal kapcsolatos magatartási típusok. Falu-város összehasonlításban szintén hasonlóak az adatok, csak a központosítási szabályok betartásával kapcsolatos véleményekben mutatkozik lényeges különbség. A városi lakhellyel rendelkezők csoportja nagyobb arányban ragaszkodik a központosítási szabályok betartásához: kisebb az „attól függ, kinek írunk” válaszok aránya, és nagyobb a „fontos” válaszok aránya. Ez a típusú különbség falu-város viszonylatban a hetedikesek és a tizenegyedikesek körében egyaránt megmutatkozik.

3

■ A nyelvhasználati szabályokhoz való viszonyulás összetettségére és ellentmondásos jellegére utal az, hogy a megkérdezettek jelentős százaléka bejelöli azt a válaszlehetőséget, hogy „a szabályokat be kell tartani”. Amint azt az előbbiekben láttuk, egy sor konkrét szabály esetében ugyanakkor azon a véleményen vannak, hogy annak betartásától el kell, vagy adott esetben el lehet tekinteni. Végül pedig a szövegalkotási gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy jelentős arányban el is tekintenek a szabályoktól. Ez a három komponens (explicit kijelentés a szabályok betartása mellett, explicit kijelentés az eltérés mellett, illetve eltérések a gyakorlatban) egymás mellett van jelen, és elemzésre váró kérdés, hogy a tanulók a három komponens együttesen miként kezelik, milyen helyzetben milyen tényezők hatására döntenek egyik vagy másik elv alkalmazása vagy a gyorsaság diktálta megoldások mellett.

A megkérdezett tanulók 41,9 százaléka volt azon a véleményen, hogy a nyelvhelyességi szabályok betartásával teljes mértékben egyetért. A többi válasz (csak részben ért egyet 43,5 százalék, és nem ért egyet 14,7 százalék) már alaposabb további elemzést igényel, hiszen – ha jól belegondolunk – az igenlő válaszok aránya iskolai környezetben tulajdonképpen száz százalékos kellene legyen. Ezen a ponton ismételt fölmerül az a kérdés, hogy a kijelentéssel egyet nem értő válaszok csak az IKT eszközök révén folytatott kommunikációs helyzetekre vonatkoznak-e, vagy ennél többre. Mivel nem tudhatjuk, hogy a tanulók mindennapi szövegalkotási gyakorlatában az iskolai normák szerinti és a nem iskolai normák szerinti szövegalkotás aránya milyen lehet, erre a kérdésre a rendelkezésre álló információk alapján nem tudunk egyelőre válaszolni. Az életkori csoportok és a lakhely szerinti adataik azt mutatják, hogy a szabályok betartásához való explicit viszonyulás nem teljesen egyforma. A rurális környezetben élők jóval nagyobb arányban mondják azt, hogy be kell tartani a szabályokat (teljes mértékben egyetért 48,4 százalék), a városiak esetében ez a mutató

csak 31,8%. A „részben értek egyet” véleményeknél mindez megfordul (falu: 36,1%, város 56,1%). A különbség nagy részét a hetedikes, falusi környezetben élő tanulók válasza okozza, akiknek 62,4 százaléka van azon a véleményen, hogy a szabályokat be kell tartani. Az életkori csoportok szerinti megoszlásban a hetedikesek jóval nagyobb arányban fogalmazzák meg „teljes mértékben egyetértek” válaszokat, ami arra utal, hogy az iskolai elvárásoknak való megfelelés ebben az esetben fontos szerepet játszhatott a válaszok megfogalmazásában. A szabályoktól való eltérés explicit fölállalása tizenegyedikes korban sokkal nagyobb.

Összegzés helyett

■ Kutatásunk adatsorai azt jelzik, hogy bevallásuk szerint a tanulók felét valamilyen mértékben érinti a normatív nyelvhasználati szabályokhoz való viszonyulás változása. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a normatív szabályokhoz való viszonyulás tekintetében viszonyulástípusok alakulnak ki, és ebben szerepet játszhat az életkor vagy a lakhely jellege is. Ezeknek az adatoknak az alapján nem állapítható meg, hogy ez a változás csak a digitális nyelv használatára terjed-e ki, vagy az iskolai nyelvhasználatra is. Természetesen elvben elképzelhető, hogy egyazon nyelv használata során a kommunikációs helyzetek változása függvényében valaki kétféle helyesírási szabályrendszert ismer és alkalmaz. Az azonban kérdéses, hogy ezt a kódváltást minden helyzetben következetesen tudja-e, akarja-e alkalmazni. A vizsgált térségben ma még a digitális eszközök használata, illetve az azokhoz kapcsolt szövegalkotás az iskolai gyakorlatban kisebb szerepet kap, ezért a normatív iskolai nyelvhasználat és a digitális nyelv használata térben és időben a legtöbb esetben elkülönül egymástól. Ez a helyzet azonban a digitális eszközök és digitális tartalmak iskolai környezetben való szerepvállalásának növekedésével föltehetően rövidesen változni fog.

A digitális nyelv jelenlétének különböző formáit és módozatait feltáró elemzési munka – különösen abban az esetben, ha mindezt a beszélőkhöz rendelhető társadalmi jellemzőkkel is összhangba kívánja hozni – szakmai szempontból vonzó és hasznosnak mutatkozik. Részben azért, mert a szociolingvisztikai elemzések új és változó terepéről van szó, a kutatási eredmények pedig látványosak, érdeklődést keltőek. Nem mellékes szempont az sem, hogy a digitális nyelv térnyerésével kapcsolatos szakmai eredmények rendszerint eltérő megítélés alá esnek (hol előnyösnek, hol pedig hátrányosnak tarjuk ezeket a jelenségeket), és a megítélések eltérő, nem ritkán oppozíciós jellege a szakmán túlmutató érdeklődést is termel. Ez utóbbi kijelentés fontosságára utal az a tény, hogy nem csupán a nyelvhasználat vagy éppen a nyelv változásáról van szó. A digitális nyelv térnyerése szoros összefüggésben van a társadalmi kommunikáció alapviszonyainak a megváltozásával. Megváltozik a kommunikációs helyzetek létrehozásnak gyakorlata, a kommunikációs helyzetekben működő szimmetrikus-aszimmetrikus viszonyok ismert rendje, az intim/bizalmas és nyilvános kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó tematizációk társadalmi helye és funkciója.⁵ Ebben a helyzetben a standard nyelvhasználati normáktól való eltérés maga is normává válik/válhat. Mindez arra figyelmeztet, hogy a digitális nyelvnek az anyanyelv használatára gyakorolt hatása mellett a kommunikációs helyzetek és nyelvi formák alakító, konstruktív funkcióját is elemzés tárgyává kell tenni.

Kutatásunk elsődleges célkitűzése az volt, hogy felvázolja a vizsgált térségre vonatkozóan hasznosnak ígérkező megközelítési szempontokat és elemzési eljárásokat arra vonatkozóan, hogy a digitális nyelvnek az anyanyelvre gyakorolt hatása miként lenne empirikusan megragadható. Az elemzés eredményeihez azonban egyre több tisztázásra váró kérdés kapcsolódik. Nem könnyen dönthető el például, hogy a normatív nyelvhasználatról való eltérés a digitális nyelv számájára írható-e, vagy pedig az anyanyelvi kompetenciák (szókincs, helyesírás, mondat szerkesztési szabályok ismerete) hiányosságaiból fakad. A digitális eszközök használata lehetővé teszi azt is, hogy a tanulók a normatív elvárások/eljárások ismeretének hiányát beszélt nyelvi megoldásokkal pótolják. Az így megalkotott szöveg a digitális eszközökkel folytatott kommunikációban teljes értékűnek minősül, és a standard nyelvhasználat szabályainak ismerete nem hiányszájként jelenik meg, hanem az ilyen jellegű igény/elvárás a nyelvhasználatból egyszerűen kiiktatódik. Tapasztalatunk az, hogy a digitális nyelv anyanyelvre gyakorolt hatását részterületenként és csoportspecifikusan kell vizsgálni. Fontosnak mutatkozik ebből a szempontból az életkor, a kommunikációs helyzet típusa, az urbánus–rurális környezet jellege és nem utolsósorban a kortárs csoportokhoz való tartozás mértéke. Első lépésben nyilván az a legfontosabb szakmai feladat, hogy ráirányítsuk a figyelmet a téma aktualitására, és ösztönözzük, támogassuk az alkalmazható mérési, értelmezési eljárások kidolgozását, azok kisebb-nagyobb léptékben való alkalmazását.

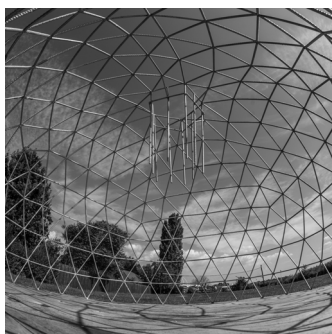
■ JEGYZETEK

1. A kutatási programot, a kapcsolódó kiadványokat és szakmai fórumok szervezését 2011-től a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat támogatja.
2. Lásd ezzel kapcsolatban Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya – Kiss Adél – Ozsváth-Berényi Hajnal: *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. In: Gergely Orsolya (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Konferencia, Csíkszereda, 2012. május 7–8. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012. 9–74.
3. A kutatás részletesebb leírását, valamint az eredmények bemutatását lásd Biró A. Zoltán: „Attól függ, kinek írunk...” *A digitális nyelv hatása a székelyföldi iskolások nyelvhasználatára*. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internet – iskola – anyanyelv*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2016. 72–113, és Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Sárosi-Blága Ágnes – Biró Z. Zoltán: *A digitális nyelv térnyerése? Az IKT eszközök hatása a nyelvhasználatra – határon túli tanuló csoportok vizsgálata alapján*. In: Biró–Bodó (szerk.): i.m. 188–235.
4. Simon Viktória: *Modern kódkeveredés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásában*. Anyanyelv – pedagógia 2014. 1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=497>; Kruzsliz Tamás: *A digitális kommunikáció hatása a középiskolások nyelvhasználatára*. Irodalomismeret. 2013. 2. Letöltés: http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_2/kruzsliz_tamas.pdf; Veszelszki Ágnes: *Új írásjelek digitális és kézzel írt szövegekben*. Anyanyelv – pedagógia 2012. 4. Letöltés: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=418>.
5. Bodó Julianna: *Internet és nyelvhasználat*. Megközelítési lehetőségek az elméleti paradigmaváltás tükrében. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Eszközök és tartalmak. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017. (Megjelenés előtt.)

KRIZBAI TÍMEA

GOOGLE DOKTOR

Internethasználat az öndiagnosztizálásban és öngyógyításban

...akkor is okozhat gondot, ha az internetre úgy tekintünk, mint egy virtuális orvosra, és hitelesebbnek fogadjuk el, mint a házi orvosunkat, patikusunkat.

Bevezetés

■ Az internet korunkra jellemző gyorsasággal, mondhatni a semmiből tűnt fel, és lépett be életünkbe. Olyan gyorsan és olyan intenzitással terjedt el, hogy időnk sem maradt tanulmányozni ezt az új környezetet, holott jelentős hatással lehet mindennapjainkra. Hatása számos esetben pozitívnak bizonyul, viszont jó néhány alkalommal ennek épp ellenkezője mutatkozik meg.¹

Az internet a gazdaság mozgatórugójává vált, ott van a mindennapi életünkben. Népszerűségének alappillére a naprakész információszerezés lehetősége. Ebben a virtuális lexikonban keresik az őket pillanatnyilag érdeklő információkat az emberek. Az internetbe vetett bizalomnak köszönhetően sokan fordulnak olyan esetben is az internethez, amikor lelki és testi problémákkal küzdenek.

A *Telegraph* internetes oldal adatai szerint² 2015-ös adatok alapján az Egyesült Királyságban élők 21,8%-a használja az internetet saját egészségével kapcsolatos kérdések megválaszolására. A kérdezettek 11% azt vallotta, hogy azért fordult a világhálózathoz, mert nem kapott megfelelő időben időpontot az orvoshoz, 10,8%-a azt mondta, hogy a Google volt a legjobb opció mert az orvos nem volt elég gyors. A vizsgálatot az Egyesült Királyság Digital Health Report Intézete végezte 61 millió Google-keresés alapján, és 1013 felnőttet kérdezett meg.

Rice³ vizsgálatai alapján 2000-ben az Egyesült Államokba élő felnőttek 27,5%-a hasz-

nálta az internetet öndiagnózisra, vagyis a saját tüneteinek kezelésére, míg ez az arány 40%-ra nőtt 2002-ben, és 61%-ra 2008-ban⁴.

Az Európai Unió Eurobarométer felmérés adatai szerint⁵ az EU állampolgárai 70%-ban gondolják azt, hogy az internet egy nagyszerű lehetőség arra, hogy az egészséggel kapcsolatos információkra keressenek rá. Tízből hat európai, amikor egészséggel kapcsolatos információkra kíváncsi, előbb a Google-hoz fordul, és 90%-a mondja azt, hogy kielégítő információkat is talál az interneten (*European Commission. Survey of Online Health Information*, 2014).

Több tényező befolyásolja a betegek orvoshoz fordulását. Még azokban az országokban is, amelyek szociális szempontból a leginkább fejlettek, lényeges tényező, hogy az egyén számára milyen egészségügyi szolgáltatást enged meg az anyagi helyzete. A pénzügyi keret befolyásolja az illető személy orvoshoz fordulásának gyakoriságát. A gazdasági tényező mellett a demográfiai faktorok fontos mutatók lehetnek. Több esetben keresik fel az orvost az idősek, a gyermekek, a hölgyek és azok, akiknek magasabb iskolai végzettségük van. Lényeges tényező, hogy az illető számára a lakhelyén milyen az egészségügyi helyzet, és hogy milyen távolságot kell megtennie egyes szolgáltatások igénybevételéhez. Az orvoshoz folyamodás minden alkalommal nehéz döntés, hiszen a páciens számára kifejezett szorongást okoz problémáinak a felfedése, az előforduló kellemetlen kivizsgálások, a munkahelyről való hiányzás és a további negatív következmények lehetősége. A pszichológiai tényező is fontos, mert ide tartozik az egészségmegőrzés motivációja, a tünet észlelése, a betegségre vonatkozó nézetek, illetve a betegség fölött érzett kontroll.⁶

A medikális szociológiai irodalom arra a kérdésre, hogy az internetdiagnózis helyettesíti vagy kiegészíti-e az egészségügyi szolgáltatásokat, két hipotézist fogalmaz meg. Az első hipotézis, hogy mivel az egyénnek hozzáférése van olyan egészséggel kapcsolatos információkhoz, amikhez eddig csak az orvosnak volt hozzáférése, csökkenti az individuumban az orvostól való függőséget, és ezáltal az orvoslátogatások gyakoriságát. A másik hipotézis azt feltételezi, hogy az interneten kapott információk nem minden esetben elégítik ki az individuumot, és emiatt orvoshoz fordul, hogy az orvos úgymond igazolja az interneten kapott információk valóságosságát.⁷ Suziedelyte⁸ empirikus vizsgálatában azt találta, hogy azon személyek, akik az egészségi állapotuk megértésére az internetet használják fel, inkább meglátogatják az orvost, hogy megnyugtassa őket az interneten olvasott tünetekkel kapcsolatosan, mint azok a személyek, akik csak az orvost látogatják, és nem dokumentálódnak az interneten.

McMullan⁹ metaanalízise alapján az internetnek köszönhetően az egyén a passzív befogadószerep helyett aktív fogyasztója lett az egészségügyi információknak. Az internet segítségével több kérdést tud megfogalmazni orvosának, és informáltabb, amikor belép a rendelőbe. Ez nyilván megváltoztatja az orvos-beteg kapcsolatot.

Az Ipsos 2013. júniusi nemzetközi felmérése szerint a közelmúltban az emberek csaknem fele, 48%-a nézett utána az interneten egészségügyi témájú kérdéseknek. Ennek aránya a nők esetében magasabb (55%), míg a férfiak esetében alacsonyabb (40%). Elképzelhető, hogy a mérleg azért billen a nők oldalára, mert bennük erősebb a késztetés, hogy tudatában legyenek az információknak, legyen szó jó vagy rossz hírről. Vagy talán azért, mert a férfiak jellemzőbb módon halogatók a dolgokat, és csak akkor lépnek, ha már nagyon kell?¹⁰

Módszerek és eszközök

■ A világhálón számos kérdésre megkaphatjuk a választ szinte pillanatok alatt, de sajnos számtalan esetben a válaszok nincsenek megalapozva tapasztalati lépésekkel. Az átlagos internetfelhasználó megelégszik néhány rövid válasszal kérdéséről, és nem végez ellenőrzést az információ hitelességét kutatva. Ez a probléma többek közt akkor is okozhat gondot, ha az internetre úgy tekintünk, mint egy virtuális orvosra, és hitelesebbnek fogadjuk el, mint a házi orvosunkat, patikusunkat. Fontos szempontnak tekinthetők továbbá a kényelem, az anyagi megfontolás, a szorongás, az időmegtakarítás és a környezeti viszonyok is. Hiszen probléma esetén egyre gyakrabban az internethez fordulunk orvos helyett, így időt, pénzt és energiát spórolva, valamint megvédve magunkat a rendelők általános nyomasztó környezetétől.

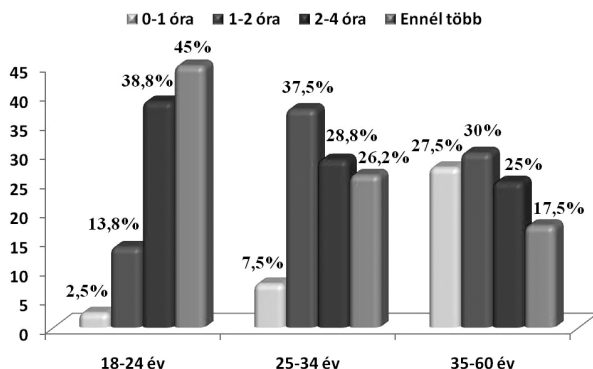
Jelen vizsgálat célja a fiatalok, fiatal felnőttek, illetve középkorúak körében történő internethasználati szokások feltérképezése volt, illetve annak elemzése, hogy az egyént mi befolyásolja abban, hogy az internetes informálódást válassza az orvoshoz fordulás helyett.

A vizsgálati populáció 80 fiatal (18–24 év), 80 felnőtt (25–34 év), illetve 80 középkorú személyből (35–60 év) állt. A kutatásban részt vettek 37,1 %-a férfi, 62,9 %-a nő volt.

A vizsgálat kérdőíves formában történt, mely a demográfiai adatok mellett az internetezési szokásokra kérdez rá, valamint arra, hogy milyen mértékben használják az internetet öndiagnosztizálásra és öngyógyításra. A vizsgálati populációt kétféleképpen céloztuk meg. A Facebook online felületen keresztül céloztuk meg azokat a felhasználókat, akik megfeleltek az életkori feltételeknek (online kérdőívvel). A Facebook-válaszolók aránya 76% volt, és főleg a fiatal és felnőtt csoport volt megszólítható ezen a felületen. A középkorú korosztályt a dolgozó nők és férfiak képezték, akiket munkahelyükön kerestünk meg, és papír-ceruza módszerrel töltötték ki a kérdőívet. A vizsgálat a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem etikai bizottsága által jóváhagyott 89/EB/EMTE/04.09.2015 számú engedély megszerzését követően valósult meg.

Eredmények

■ Az 1. ábra a vizsgálati populáció által naponta internetezéssel eltöltött időt ábrázolja. A 18–24 év közötti fiatalok csoportjának 45%-a naponta több mint 4

órát használja az internetet. A válaszokból leolvashatjuk, hogy a fiatalok többet interneteznek naponta, mint a felnőttek, illetve a középkorúak ($\chi^2 = 44,4$; $p < 0,05$). A 18–24 év közötti generáció ugyanis már az internet világában született és nőtt fel, így az online a lételejük.

A vizsgálati személyek legtöbbször utána néznek az interneten egészségügyi kérdéseiknek, mielőtt orvoshoz fordulnának (1. táblázat). A fiatalok (18–24 év) kevésbé érzékenyek enyhe tüneteikre, és csak néha érdeklődnek online. A fiatalok betegségpercepciója más, mert egészségesebbek, emiatt a „mindig” válasz ebben a korosztályban a legalacsonyabb ($\chi^2 = 14,23$; $p < 0,05$). A kutatásban részt vett személyek 12,9%-a mindig, 23,8%-a az esetek nagy többségében, 37,5%-a néha nézett utána enyhébb panaszok jelentkezésekor az interneten, hogy milyen megoldást ajánlanak problémájukra, mielőtt orvoshoz fordulnának, míg 25,8%-uk soha nem böngészte az internetet ezzel kapcsolatosan. A megkérdezettek körében enyhébb panaszok esetében az ajánlott megoldások 5,4%-nál mindig hasznosnak bizonyultak, 42,5%-nál legtöbbször hasznosnak bizonyultak, 42,5% esetében csak néha voltak hasznosak, míg 9,6%-nál soha nem voltak hasznosak (2. táblázat). Enyhébb panaszokon megfázást, influenzát, fejfájást értettünk.

1. táblázat. Milyen gyakran néznek utána az interneten az enyhébb tüneteiknek

	Mindig	Legtöbbször	Néha	Soha
1. cs. (18–24 év)	5%*	22,5%	47,5%	25%
2. cs. (25–34 év)	12,5%	22,5%	38,8%	25%
3. cs. (35–60 év)	17%	21%	20%	22%

* $p < 0,05$

2. táblázat. Mennyire kielégítőek az interneten kapott válaszok

	Mindig	Legtöbbször	Néha	Soha
1. cs. (18–24 év)	6,3%	37,5%	45%	11,3%
2. cs. (25–34 év)	2,5%	40%	47,5%	10%
3. cs. (35–60 év)	7,5%	50%	35%	7,5%

A vizsgálati személyek 17,5%-a mindig, 33,3%-a az esetek nagy többségében, 42,1% pedig csak néha informálódik online, komolyabb panaszok jelentkezésekor, mielőtt orvoshoz fordulna. Csupán 7,1% az, aki soha nem használja az internetet komolyabb panaszok esetében öndiagnosztizálásra (3. táblázat). A komolyabb panaszok a következőkre vonatkoztak: szédülés, erős szívdobogás, nehéz légzés, látászavar, görcsök, erős fájdalom.

3. táblázat. Milyen gyakran néznek utána az interneten a komolyabb panaszoknak

	Mindig	Legtöbbször	Néha	Soha
1. cs. (18–24 év)	16,3%	37,5%	40%	6,3%
2. cs. (25–34 év)	13,8%	28,8%	47,5%	10%
3. cs. (35–60 év)	22,5%	33,8%	38,8%	5%

A továbbiakban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen oldalakat használnak a vizsgálati személyek egészséggel kapcsolatos információgyűjtésre. A vizsgálati személyek 90%-a egyszerűen csak beírja a Google-keresőbe a kívánt információt, és ennek alapján keresgél tovább a kiadott oldalakon (4. táblázat). Szignifikáns különbség mutatkozott a fiatalok és a felnőttek, illetve a középkorúak között a homeopátiás oldalak igénybevételét illetően ($\chi^2 = 6,20$; $p = 0,043$). A felnőtt korosztály inkább bíz a homeopátiás kezeléseketben. A fórumokon való dokumentálás a fiatal csoportban kevesebb kredibilitással bír, mint a felnőttek vagy középkorúak csoportjában.

4. táblázat. Interneten elérhető lehetőségek az öndiagnosztizálásra

	18–24 év	25–34 év	35–60 év
Google	92,5%	86,3%	81,3%
Online doktor	21,2%	21,3%	17,5%
Fórum	16,3%	28,8%	30%*
Közösségi oldalak	13,8%	17,5%	13,8%
Homeopátiás oldalak	13,8%	2,5%	30%**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,05$

Nincs különbség a három korosztály között az interneten ajánlott kezelésekhöz való fordulást illetően. Érdekes viszont, hogy a felnőtt korosztály inkább rendel gyógyhatású készítményeket az internetről a fiatal generáció tagjaihoz képest, akiknek kevesebb szükségük van erre, illetve az idősebb generációhoz képest, akik viszont nem bíznak az internetben, vagy nem jártasak annyira az internetezésben, hogy ilyen szereket rendeljenek (5. táblázat).

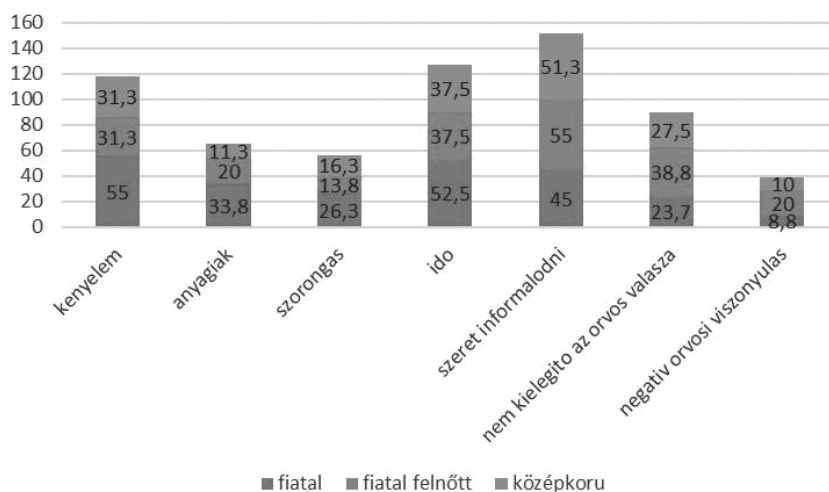
Az általunk vizsgált populációban minél magasabb az egyén iskola végzettsége, annál kisebb arányban rendelnek gyógyhatású készítményeket az Internetről, ahelyett, hogy az orvost felkeresnék ($r = 0,52$; $p < 0,05$).

5. táblázat. Milyen mértékben folyamodnak az interneten ajánlott kezelésekhez

	Mindig	Legtöbbször	Néha	Soha
1. cs. (18–24 év)	0%	7,5%	53,7%	38,8%
2. cs. (25–34 év)	0%	12,5%	48,7%	38,8%
3. cs. (35–60 év)	2,5%	13,8%	51,2%	32,5%

A fiatalokat sokkal inkább befolyásolja a kényelem abban, hogy az internetet válasszák, mielőtt orvoshoz fordulnának, mint a felnőtteket, és a középkorúakat ($\chi^2 = 16,62$; $p < 0,05$). Továbbá a fiatalokra az anyagi megfontolás is nagyban hat, míg a felnőttekre, és a középkorúakra kevésbé ($\chi^2 = 13,41$; $p = 0,001$). Legtöbbször azért részesítik előnyben az online-t, mert szeretnek informálódni, illetve időt spórolnak meg, ugyanakkor a nem megfelelő orvos-beteg kapcsolat is arra készteti őket, hogy eltávolodjanak az offline-tértől.

2. ábra. Mi motiválja az online előnybe részesítését az offline-hoz képest

Szignifikáns ($\chi^2 = 7,57$; $p < 0,05$) különbség mutatkozik az egyes korcsoportok között abban a tekintetben, hogy az orvoshoz fordulást követően milyen arányban néznek utána az interneten az orvos által felállított diagnózisnak. A 25–34 év közöttiek 80%-a ellenőrzi az orvostól hallottakat az interneten, és tovább olvas, informálódik, míg a fiatalok 61%-ban és az idősebbek 27%-ban teszik ezt.

■ A kapott eredmények azt mutatják, hogy függetlenül attól, hogy milyen korosztályhoz tartoznak, a vizsgálati alanyok naponta minimum egy órát biztosan interneteznek. Szerves részét képezi az életüknek az internet.

Kisebbségi panaszok esetében, mint fejfájás, megfázás, bőrkütiések, mindhárom korosztály inkább informálódik az interneten. Komolyabb panaszok esetében, mint amilyen a hányinger, szédülés, heves szívdobogás, viszont inkább az orvost keresik fel egészségi problémáikkal, még akkor is, ha ennek az interneten utánanéznék. Nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy az európaiak egyharmada (23%) google-ezi az egészségi állapotával kapcsolatos kérdéseit (40% Dánia, 15% Hollandia és ennél kisebb százalékban Görögország, Spanyolország, Portugália). Az európaiak 45%-a tartja azt, hogy az internet kiváló eszköz arra, hogy informálódjunk az egészségi állapotunkat illetően. Az általunk vizsgált populációban ez az arány 21%–37,5% között mozog. Főleg a fiatalabb generáció (18–24 év közöttiek) az, amely nagyobb bizalommal van az interneten kapott információk iránt, viszont elmondható az is, hogy a fiatal korosztály eleve kevesebb egészségi problémával küzd, ha pedig van is egészségi problémája, rendszerint enyhébb tünetekről van szó, amire valószínű, hogy az interneten kielégítő választ is kapnak. Az idősebb korosztálynál nyilván jelentkezhetnek már komolyabb tünetek, és habár informálnak az interneten, még mindig nagyobb százalékban keresik fel inkább az orvost.

Több tényező befolyásolja a betegek orvoshoz fordulását. A pénzügyi helyzet egy fontos tényezője az orvoshoz fordulásnak. Az általunk vizsgált személyek az online-t főleg azért részesítik előnyben, mert úgymond ingyenes és könnyen elérhető szolgáltatás. A fiatal populáció inkább hivatkozott a pénzügyiekre. Valószínű, hogy mivel a fiatalok legtöbbször kevésbé komoly tünetekkel kerülnek szembe, anyagi megfontolásból megelégszenek az internet nyújtotta információkkal.

A kényelem volt egy másik tényező, amelyet az általunk vizsgált populáció akadályként megnevezett az orvoshoz fordulás kapcsán. A fiatalok 55%-a a kényelem miatt keresi válaszait inkább az interneten és nem az orvosnál. Egyes feltevések szerint minél nagyobb befektetést igényel az orvos felkeresése, annál jobban meg kell legyünk győződve arról, hogy megéri, vagyis arról, hogy az orvos fel tud állítani egy diagnózist, és tud rajtunk segíteni. Így tehát, ha az illető orvos más városban tartózkodik, ahova el kell utazni, pénzt, időt és energiát kell ráfordítani, akkor az előbbiek alapján a távolsággal fordítottan arányosan csökkenhet az orvoshoz fordulás valószínűsége.

Az orvos-beteg kapcsolat is fontos tényező. Az általunk vizsgált populációból a felnőttek (25–34 év közöttiek) 20%-a nyilatkozta azt, hogy amiatt kerüli az orvos felkeresését, mert nem szereti, ahogyan megszólítják, és ahogyan kommunikálnak vele, illetve 38,8%-ban mondták azt, hogy az orvos válaszai nem elégitik ki őket. Szintén a felnőttek csoportja az, amely 80%-ban tovább informálódik arról, amit az orvos mondott, mert nem volt kielégítő számára a kapott információ.

Az általunk kapott eredmények egybecsengenek a Lee és munkatársai⁸ által megfogalmazott hipotézissel, miszerint az interneten kapott információk nem minden esetben elégitik ki az egyént, és az emiatt orvoshoz fordul, hogy az orvos úgymond validálja az interneten kapott információk valószínűségét. Az általunk kapott eredmények azt is mutatják, hogy az internetnek köszönhetően az egyén a passzív befogadó szerep helyett aktív fogyasztója lett az egészségügyi in-

formációnak. Az internet segítségével több kérdést tud megfogalmazni orvosának, és informáltabb, amikor belép a rendelőbe. Ez nyilván megváltoztatja az orvos-beteg kapcsolatot.

■ JEGYZETEK

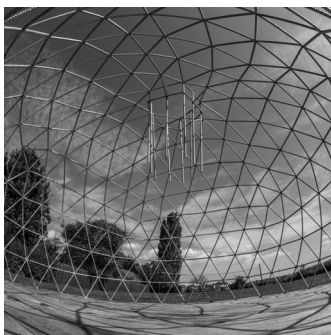
1. Patricia Wallace: *Az internet pszichológiája*. (Ford. Krajcsi Attila) Osiris Kiadó, Bp., 2002; Peter Warren – Michael Streeter: *Az internet sötét oldala*. (Ford. Petneki Ábel, Lengyel István, Gyimesi Csaba) HVG Kiadó, Bp., 2005.
2. www.telegraph.co.uk
3. Richard Rice: *Influences, usage, and outcomes of Internet health information searching: multivariate results from the Pew surveys*. International Journal of Medical Informatics 2006. 75. sz. 8–28.
4. Susanna Fox: *The social life of health information*. Pew Internet & American Life Project, 2011. (http://pewinternet.org/w/media/Files/Reports/2009/PIP_Health_2009.pdf)
5. European Commission. Survey of Online Health Information. Available http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb59/eb59_rapport_final_en.pdf; 2003.
6. Csabai Márta – Molnár Péter. *Egészség, betegség, gyógyítás*. Springer Orvosi Kiadó, Bp., 1999.
7. Chul-Joo Lee: *Does the Internet displace health professionals?* Journal of Health Communication: International Perspectives 2008. 13. sz. 450–464.
8. Agne Suziedelyte: *How does searching for health information on the Internet affect individuals demand for health care services?* Social Science and Medicine 2012. 75. sz. 1828–1835.
9. Miriam McMullam: *Patients using Internet to obtain health information: How this affects the patient- health professional relationship*. Patient Education and Counseling 2006. 63. sz. 24–28.
10. <http://www.ipsos-na.com/news-polls/pressrelease.aspx?id=6160>, n.n., 2017.05.20.

TÖKÉS GYÖNGYVÉR

„MÁR SZÜLETÉSÜK ÓTA MAGUKBAN HORDOZZÁK EZT A KÓDOT”

**A családi szocializáció szerepe
az óvodáskorú gyerekek digitális gyakorlatának
kialakulásában**

Bevezető

■ A 0–8 éves kisgyerekek társadalmilag sérülékeny csoportot alkotnak, hiszen kisgyerekkorban a gyerekek teljes mértékben a felnőttek el látásától, gondoskodásától, szeretetétől és irányításától függenek. A gyerekek a szülőktől és a környezetükben lévő felnőttektől sajátítják el az élet eseményeihez és kihívásaihoz való hozzáállást, tőlük veszik át az életüket irányító értékeket és meggyőződéseket, tőlük sajátítják el az élethez szükséges ismereteket, kompetenciákat és képességeket. Az átadott meggyőzések, értékek, ismeretek, képességek és szokások világszerte szerveződnek, amelynek jellegzetességei meghatározzák a gyerekek társadalmi alkalmazkodásának sikerét.

A szülők az információs társadalomban nagy kihívás előtt állnak, hiszen a gyerekek szocializációját a digitális társadalom követelményeihez kellene igazítaniuk, miközben ők maguk jövevények a digitális világban (Prensky 2001). A felnőttek mindennapi tudása, értékrendje és szokásai olyan társadalmi és kulturális környezetben alakultak ki, amelyet nem itatott át a digitális technológia jelenléte. A kisgyerekek beleszületnek a fokozottan digitalizált és mediatizált környezetbe, számukra természetes a napi kapcsolat a digitális technológiával. Az

**...a mai romániai
óvodáskorú gyerekek
médiagazdag
környezetbe születnek
bele, és sok esetben
már a szülők is digitális
bennszülöttek...**

új technológia nagyfokú térnyerésétől a felnőttek nyugtalanok, szerintük a gyerekek figyelmét és idejét túlzottan lekötik a technológiai eszközök, a digitális tevékenységek pedig kiszorítják a gyerekek életéből az életkorukra jellemző, valamint a normális fejlődésüket biztosító tevékenységek gyakorlását (Burnett–Merchant 2012. 576.). A felnőttek sokszor úgy tekintenek a gyerekekre, mint olyan különleges lényekre, akik a digitális technológia alkalmazásának képességével születnek, azonban ennél sokkal összetettebb a kérdés. A digitális technológia állandó jelenléte, főleg otthoni környezetben, számos alkalmat teremt a kis- és óvodásgyerekek számára, hogy már nagyon korán felfedezzék és igénybe vegyék a digitális technológiát, amely számukra már más szerepet tölt be, mint a felnőttek számára (Zevenbergen 2007. 19–20.).

A 0–8 éves kisgyerekek és a digitális technológia közötti kapcsolat megértésének fontosságát több érv is alátámasztja. A gyerekek otthoni környezete telítve van digitális eszközökkel, ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül a technológia közvetlen hatását a gyerekekre (Bolstad 2004. VII; Burnett–Merchant 2012. 576.). A létező szakirodalmi megközelítések hangsúlyosan a digitális technológia veszélyeire figyelmeztetnek (pl. az *EU Kids Online*, *Net Children Go Mobile* projektek), amelyekre csakugyan tekintettel kell lennünk, azonban a digitális technológia megfelelő használata számos lehetőséget is teremt a gyerekek különböző képességeinek fejlesztéséhez (Bolstad 2004. VII. A digitális technológia megfelelő és értelmes használata értelmezhető alternatív tanulási lehetőségként, mind otthoni, mind pedig oktatási környezetben (Bolstad 2004. VII; Digital Agenda 2015).

Jelen tanulmány célja a családi szocializáció szerepének feltárása a 4 és 6 éves romániai gyerekek digitális gyakorlatának kialakulásában. Tanulmányunkban a *Digitális műveltség és multimodális gyakorlatok a romániai kisgyerekek körében* című feltáró kutatásunk (Bakó–Tókécs 2015) minőségi adataira támaszkodunk, amelyeket 2015–2016-ban gyűjtöttünk két romániai településen. Kutatásunk része a COST IS 1410 számú *Digitális műveltség és multimodális gyakorlatok kisgyermekkorban* (DigiLitEY) című nemzetközi kutatási együttműködésnek. Az elmúlt húsz évben Romániában hasonló életkorú gyerekek körében nem készült eredeti felmérés az általunk vizsgált témában. Kutatásunk a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (szerződésszám: 252/15/28.04.2015) és a Bethlen Gábor Alap (2016) támogatásával készült.

A családi szocializáció szerepe a digitális gyakorlatok kialakulásában

■ A napi szokások, rutinok és rítusok kialakításában az összes szocializációs csoport közül a családnak van a legfontosabb szerepe (Grusec–Davidov 2006. 284.). Kora gyermekkorban a gyerek a legtöbb időt a családjában tölti, és természetesnek tekinti mindazt, amit ott tapasztal. A sorozatos ismétlések és megerősítések következtében a kisgyerekek azonosul a családban tapasztalt értékekkel, hozzáállással, motivációkkal, a társas együttlét és együttműködés otthoni formáival (Nutbrown et al. 2016. 4.). A családdal való azonosulás megalapozza a gyerek identitását, a kisgyerekek a család tagjaihoz hasonlóan érez, gondolkodik és cselekszik. A család tagjaként a kisgyerekek átveszi a családban megfigyelt szokásokat, rutinokat és rítusokat, amelyek a tágabb társadalmi alkalmazkodás szempontjából többé vagy kevésbé eredményesek lesznek (Grusec–Davidov 2006. 287.).

Becker (2014) kiemeli a családi tevékenységek és a kisgyermek különböző képességeinek fejlődése közötti pozitív kapcsolatot. Marsh, Hannon, Lewis és Ritchie (2015) azt tapasztalták, hogy otthon a gyerekek számos multimodális tevékenységet folytatnak a család tagjaival közösen, és az együtt végrehajtott tevékenységek során fokozatosan hozzászoknak a digitális technológia használatához. A szülők és a kisgyerekek közös otthoni tevékenysége a digitális eszközökkel a családi élet részévé válik, és beépül a család napi szokásai közé (Marsh–Hannon–Lewis–Ritchie 2015. 52.; Plowman–Stevenson–Stephen 2012).

A családban szerzett tapasztalatok a gyerekek érdeklődését is alakítják. A szülők biztatására a kisgyerekek kedvet kaphatnak a digitális eszközök kezelésének megtanulására, különböző digitális tevékenységek kipróbálására, olyan kompetenciák begyakorlására, amelyek a későbbi életük során hasznukra válhatnak (Davidson 2011. 25.). A családban begyakorolt digitális szokások hozzásegítik a gyerekeket a számítógépen és egyéb digitális eszközökön keresztül zajló kommunikáció sajátosságainak, illetve a digitális világban történő jelenségek működési módjának a megértéséhez (Burnett–Merchant 2012. 578.).

A kisgyerekek számára a szülők és testvérek követendő mintául szolgálnak. A gyerekek a család elfogadott tagjai szeretnének lenni, ezért az élet különböző területein és a digitális eszközök használatában is elkezdik a tekintélyesebb családtagok szokásait utánozni (Velicu–Mitarcă 2016. 68.; Burnett–Merchant 2012. 580.). A családban szerzett tapasztalatok során a kisgyerekek átveszik a digitális eszközök otthoni használatának módját. A gyerekek az anya és az apa használati szokásait figyelve tanulják meg a digitális eszközök alkalmazásának céljait és kontextusát (Burnett–Merchant 2012. 580.). A szakirodalomból kiderül, hogy amennyiben a szülők aktívan bekapcsolódnak a gyerekek életébe, a későbbiekben ez a gyerekek eredményességének növekedésében kimutathatóvá válik (O’Hara 2011. 221; Valcke et al. 2010. 455.). Ez érvényes a digitális gyakorlatok kialakulásának esetében is. A szülők a gyerekek digitális tapasztalatszerzésének fontos ösztönzői lehetnek azáltal, hogy a gyerekeknek lehetőségeket teremtenek, erőfeszítéseiket és eredményeiket elismerik, vagy éppen közös élményekben vesznek részt.

A szülői nevelési stílus szintén létfontosságú a gyerekek különböző szokásainak az alakításában. A szülő által támogatott digitális tevékenységeknek nagyobb esélyük van bekerülni a gyerek napi rutinjába, míg a szülők által nem preferált elfoglaltságokban a gyerek járatlan marad. Amennyiben a szülő támogató és megengedő a számítógépes és egyéb digitális eszközökre épülő tevékenységekkel szemben, akkor a gyerekeknek több esélye lesz ilyen irányban tapasztalatot és tudást gyűjteni. A tiltással nevelő szülő viszont elveszi a gyerektől az esélyt, hogy próbálkozzon, tévedjen, és ezáltal tanuljon és fejlődjön, illetve önbizalmat nyerjen. A kutatások alátámasztják, hogy a minőségi szülői támogatás és a szülői elfogadás pozitívan hat a gyerekek megfelelő és értelmes napi gyakorlatainak a kialakulásában, legyen szó valós vagy digitális tevékenységekről (Valcke et al. 2010. 457.). Plowman, McPake és Stephen (2008) kihangsúlyozzák, hogy a szülők nem ismerik fel eléggé szerepük fontosságát a digitális gyakorlatok átadásának folyamatában.

A kisgyerekek a legtöbb időt az édesanyjukkal, testvéreikkel és a kortársakkal töltik. Az apák kevés időt töltenek kisgyermekükkel, általában egy-két órát a nap esti időszakában (Nutbrown et al. 2016; Lupu et al. 2013. 8; O’Hara 2011. 227.). A kisgyerekek digitális tapasztalatait főleg az anya és a nagyobb testvérek

hozzáállása befolyásolja (Marsh et al. 2015. 2.). A kisgyerekek sokat tanulnak a kortársaktól is, hiszen utánozzák egymást cselekedetekben, viselkedésben, beszédstílusban. Az utánozó magatartás a digitális eszközök használatára is érvényes (O'Hara 2011. 225.).

Módszertan

■ Jelen tanulmány egy feltáró kutatás minőségi adataira épül, amelyet 2015 decembere és 2016 májusa között végeztünk (Bakó–Tótkés 2015). A kutatást két erdélyi településen végeztük: Kolozsváron és Nyárádszeredában. A statisztikai adatok egyértelműen jelzik a vidéki és a városi környezet befolyásoló szerepét a digitális gyakorlatokra, ezért mi is követtük a különbözőségeket.

A kutatás keretében félig strukturált interjút készítettünk 18 kisgyerek egyik szülőjével (16 anya és 2 apa), illetve családi látogatások alkalmával spontán beszélgetést folytattunk mindkét szülővel és a gyerekekkel. A gyerekekkel óvodai környezetben is találkoztunk, szabadon beszélgettünk, két alkalommal rajzoltattuk őket, illetve egy alkalommal gyakorlatokat végeztettünk velük egy Samsung Note 10.1 táblagéppel.

A gyerekeket és családjukat a kutatásban együttműködő óvónők segítségével választottuk ki. A családok a közép- és felső középosztályokhoz tartoztak a szülők iskolai végzettsége és foglalkozásuk alapján. A megfigyelt családok teljes kiscsaládok voltak.

1. táblázat. A gyerekek megoszlása lakhely, nem és életkor szerint

Lakhely	Fiúk (fő)			Lányok (fő)	
	4 éves	5 éves	6 éves	4 éves	5 éves
Kolozsvár	1	3	1	1	2
Nyárádszereda	1	4	–	–	5
Összesen	2	7	1	1	7

A kutatásban betartottuk a társadalomtudományi kutatás etikai szabályait, mind a gyerek, mind pedig a szülők és óvónők részvétele önkéntes volt.

Eredmények

■ Adataink rávilágítottak arra, hogy a mai romániai óvodáskorú gyerekek médiagazdag környezetbe születnek bele, és sok esetben már a szülők is digitális bennszülöttek, akik okostelefonnal, táblagéppel, lappal és számos más digitális eszközzel rendelkeznek. Ebben a tekintetben az általunk vizsgált 18 gyerek családi környezete hasonlóságot mutat a nemzetközi (Holloway et al. 2013. 4; Marsh et al. 2015. 5.) és romániai (Velicu–Mitarcă 2016. 39.) általános helyzettel.

Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy összhangban a nemzetközi és romániai szakirodalomban leírtakkal (Velicu–Mitarcă 2016. 39; O'Hara 2011. 222.) a 18 család ellátottsága digitális eszközökkel, illetve a gyerekek digitális eszközhasználatára nem homogén. Megfigyeltük, hogy a nagyvárosi környezet és a szülők előnyösebb foglalkozási helyzete kedvezően befolyásolta a családok digitális eszközökkel való ellátottságát.

Szintén a szakirodalomból tudjuk, hogy otthon a legtöbb kisgyerek leggyakrabban a laptopot vagy az asztali számítógépet használja (Mascheroni–Olafsson 2014; Velicu et al. 2014). Személyes eszközként a gyerekek táblagéppel rendelkeznek (Sefton-Green et al. 2016; Jaros 2016; Rideout 2013. 10; Velicu–Mitarcă 2016. 39.). Az általunk vizsgált összes családban volt asztali számítógép és laptop, az asztali számítógépeket ritkán használták, a laptop volt a felnőttek munkaeszköze. A kolozsvári gyerekek mind rendelkeztek táblagéppel, a tíz nyáradszeredai gyerekből háromnak volt saját működőképes táblagépe.

A családok tulajdonában számos más digitális eszközt találtunk, így digitális fényképezőgépet, videokamerát, DVD-lejátszót stb., azonban a szülők és a gyerek kedvenc eszköze az okostelefon volt. A célcsoportunkhoz tartozó összes szülő rendelkezett okostelefonnal, és általános volt, hogy a szülők odaadták gyerekeiknek okostelefonjukat néhány játék élvezésére (Chaudron 2015. 8; Velicu–Mitarcă 2016. 40.). A gyerekek kedvencei közé az érintőképernyős mobil eszközök tartoztak (táblagép és okostelefon), és amennyiben a gyerek hozzáfért ilyen eszközökhöz, gyakoribb volt a digitális tevékenységek beépülése a napi rutintevékenységek közé. Az érintőképernyős mobil eszközök népszerűségét a kisgyerekek körében a nemzetközi szakirodalom is alátámasztja (Chaudron 2015. 7.).

A kutatások igazolják, hogy az internetezés elsősorban otthoni tevékenység (Valcke et al. 2010. 454.). A vizsgálatba bevont 18 gyerek családja rendelkezett internetkapcsolattal, és a gyerekek otthoni környezetben léptek be az internetre. A gyerekek nem értették az internet működésének módját, azonban felismerték, ha a YouTube vagy az online játékok leállításának oka az internetkapcsolat hiánya volt.

Hasonlóan a 8 év alatti romániai (Velicu–Mitarcă 2016. 42.) és európai (Chaudron 2015. 7.) gyerekekhez, a mi célcsoportunkban is a legnépszerűbb digitális tevékenységek a YouTube-rajzfilmek és -videók nézése, az online vagy a mobil eszközökre letöltött játékok játszása, fényképek és házi videók készítése, illetve ezek visszatekintése volt. A kisgyerekek hamar megtanulták a saját igényeiknek megfelelő játékok letöltésének módját a táblagépre vagy a szülők mobiltelefonjára. Megfigyelhető volt a nemek szerinti különbség a letöltött játékok jellege tekintetében, a fiúk inkább az akadályok leküzdését, autós vagy stratégiai játékokat, míg a lányok a gondozós, főzős vagy öltöztetős játékokat preferálták. Az általunk megfigyelt gyerekek ritkán használták a digitális eszközöket információkeresésre és kommunikációra. A klasszikus videojátékok elveszítették vonzerejüket, a gyerekek inkább választották az érintőképernyős mobil eszközökön játszható játékokat. Velicu és Mitarcă (2016) a táblagépet a kisgyerekek új játékszerének nevezték. A szakirodalomban találtunk példát arra is, hogy a kisgyerekek virtuális világokban és közösségi oldalakon is jelen vannak (Holloway et al. 2013. 12.), azonban ez a mi célcsoportunkban nem volt jellemző. Szintén nem elterjedt a különböző oktatóvideók követése, amely az amerikai kisgyerekek körében eléggé népszerű (Rideout 2013. 11.).

A szülők elmondása szerint a gyerekek főleg egyedül szoktak játszani a digitális eszközökkel. A felügyelet úgy történt, hogy a gyerekek a család közös terében játszottak, így a szülő szemmel tudta tartani a gyerek ténykedését. A szülők az esetek többségében a digitális eszközhasználat idejét szabályozták, és kevésbé foglalkoztak a gyerekek által választott játékok tartalmi vonatkozásaival. Ez a szülői magatartás az európai vizsgálatokban is jellemző volt (Chaudron 2015. 7.).

A digitális eszközök használata a késő délutáni vagy esti program része, és habár nem uralta a gyerekek otthoni rutinját, mégis elmondható, hogy a népszerű tevékenységekhez tartozott (Stephen et al. 2008. 24.). A szülők átlagban napi egy-két órára engedélyezték a gyerekeknek a digitális eszközök használatát.

Érdekes tapasztalat volt, hogy a kisgyerekek körében még mindig népszerűbb médiaeszköz a tévé, mint a különböző digitális eszközök. A gyerekek reggeli és esti rutinjában napi szinten jelen volt a televíziós rajzfilmmnézés, és ebben hasonlóak a kisgyerekek Romániában (Velicu–Mitarcă 2016. 41.) és a világon (Davidson 2011. 25.). A vizsgált családok nem okostévével, hanem hagyományos televízióval rendelkeztek.

A szakirodalom szerint a középrétegekhez tartozó szülők a digitális eszközöket a tanulás eszközeinek tartják (Wellington 2001. 234.), mégis az általunk vizsgált családokban a digitális eszközök használatát a szülők a szórakoztató időtöltések közé sorolták. Óvodáskorban elég nehéz szétválasztani a játékot a tanulástól, hiszen a kisgyerekek fő tevékenysége a játék, amely elsősorban a tanulást szolgálja; a mesehallgatás, játékok játszása vagy a rajzolás egyértelműen a fejlesztő tevékenységekhez sorolhatók ebben a korban (Bolstad 2004. 6.).

Értelmezés és konklúzió

■ Tanulmányunkban a családi szocializáció szerepét vizsgáltuk a 4 és 6 éves gyerekek digitális szokásainak és műveltségének kialakulásában. A mai társadalomban a kisgyerekek már úgy nőnek fel, hogy családjukban mindennapi tapasztalat a digitális eszközök használata, és a társadalmi beilleszkedésnek is fontos követelménye a digitális műveltség. A romániai tudományos szakirodalomban nem találtunk eredeti kutatásokat az óvodáskorú gyerekek és a digitális technológia kapcsolatáról, ilyen értelemben a fentiekben bemutatott vizsgálatnak hiánypótló szerepe van.

A digitális technológia jelen van az általunk megfigyelt kisgyerekek mindennapi életében, és a gyerekek elsősorban otthoni környezetben, szórakozásra és szabadidejük eltöltésére használják a digitális technológiát. Mind a nyáradszeredai, mind a kolozsvári gyerekek körében hasonló vonásokat figyeltünk meg a digitális tevékenységek napi rutinba való beépülését illetően. Feltételeztük, hogy a nagyvárosi és kisvárosi gyerekek között hangsúlyosabb különbségek lesznek a digitális technológia alkalmazásában, viszont inkább ún. digitális késést (O'Hara 2011. 224.), mint digitális szakadékot tapasztaltunk. A kisvárosi gyerekek körében hasonló digitális gyakorlatok érvényesültek, mint a nagyvárosi gyerekek esetében, néha egy kis időbeli késéssel.

A vizsgálatunkban részt vevő gyerekek digitális műveltsége alapfokú volt, elsősorban azokat a műveleteket tudták elvégezni a digitális eszközökkel, amelyeket napi szinten otthon is gyakoroltak. A gyerekek nem rendelkeztek általános ismeretekkel vagy kritikai hozzáállással a digitális környezetet illetően, így nem volt lehetőségük megérteni és ellenőrzésük alatt tartani a digitális térben szerzett tapasztalataikat. A szülők a gyerekek digitális műveltségének szintjét megfelelőnek tartották, véleményük szerint a kisgyerekek digitális tudását és tapasztalatait iskoláskor előtt nem szükséges bővíteni.

A kutatás adatai alátámasztják feltételezésünket, mely szerint a gyerekek digitális gyakorlatát a szülők és a testvérek digitális szokásai jelentősen meghatározzák. Az anya és az apa digitális szokásai mintaként kerültek a gyerekek elé,

amelyet a gyerek utánozott. A gyerek ugyanakkor utánozta kortársait is, így az óvodai társak vagy a nagyobb testvérek szintén befolyásolták a gyerek digitális szokásainak alakulását. Ez a következtetésünk összhangban van a romániai és nemzetközi szakirodalom következtetéseivel (Marsh et al. 2015; Holloway et al. 2013; Plowman et al. 2008; Velicu–Mitarcă 2016.).

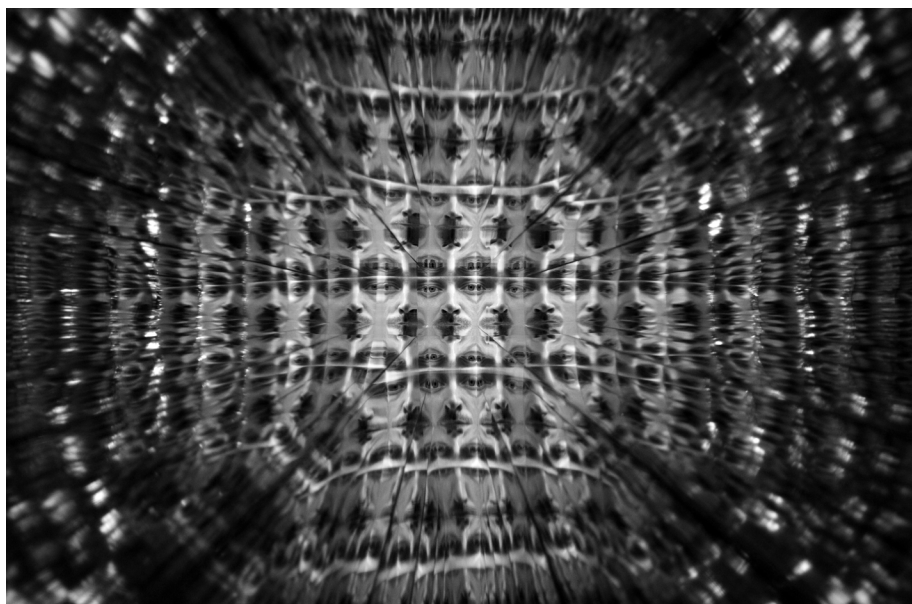
Annak érdekében, hogy a gyerekek napi rutinjába a korukhoz illő és a felnőtt életükben is hasznos digitális gyakorlatokat építhessenek be, először a gyerekek közelében lévő felnőttek digitális szokásait kellene fejleszteni. Hasznos lenne a szülők felvilágosítása mindazokról a lehetőségekről, amelyeket az internet számukra vagy a gyerekeik számára nyújt. A világhálóhoz kapcsolt számítógép és okostelefon információforrás és kommunikációs eszköz, amelynek megfelelő használata a felnőttek és a gyerekek fejlesztését egyaránt szolgálhatja. Ugyanakkor a nem megfelelő használatnak megvannak a káros hatásai, ennek visszaszorítása érdekében a felnőttekre váró feladat a tudatos hozzáállás megteremtése és a hozzáértés szintjének növelése mind a szülők, mind a gyerekek körében (Tejedor–Pulido 2012; NAEYC 2012.).

A tanulmányban hivatkozott feltáró kutatás eredményeit nem lehet általánosítani az összes romániai óvodáskorú gyerekre, mégis úgy véljük, a feltárt helyzet figyelemre méltó a vizsgált téma szempontjából. Adatainkat összehasonlítottuk a nemzetközi szakirodalom eredményeivel, és az azokban leírtakhoz hasonló jelenségekre bukkantunk a vizsgált romániai kisgyerekek körében is. Tudatában vagyunk a tanulmány korlátainak olyan értelemben, hogy a megfigyelt gyerekek középrétegekhez tartozó családok gyerekei két romániai településről, ezért további adatgyűjtésre lenne szükség más társadalmi-kulturális rétegekhez tartozó családok körében is (Burnett–Merchant 2012. 584.). Hasznos lenne reprezentatív mintán és longitudinális vizsgálatokkal is nyomon követni a digitális gyakorlatok szerepét a romániai kisgyerekek mindennapi életében. A további kutatások eredményei alapján a romániai helyzethez igazított javaslatokat lehetne megfogalmazni, amelyek alkalmazása hozzájárulna a kisgyerekek digitális műveltségének fejlesztéséhez és a korukhoz illő fejlesztő digitális szokások kialakításához.

■ IRODALOM

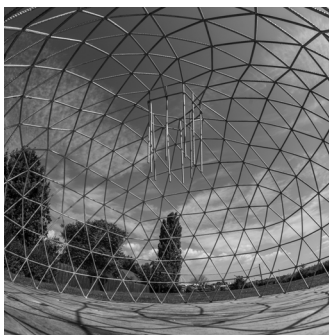
- Bakó Rozália Klára – Tókécs Gyöngyvér: *Exploring digital literacy of young children*. Paper presented at the conference Qualitative Research in Communication. Bucharest, 23-25 September 2015.
- Becker, Birgit: *How often do you play with your child? The influence of parents' cultural capital on the frequency of familial activities from age three to six*. European Early Childhood Education Research Journal 2014. 22(1). 4–13.
- Bolstad, Rachel: *The role and potential of ICT in early childhood education. A review of New Zealand and international literature*. New Zealand Council for Educational Research, Wellington, 2004.
- Burnett, Cathy – Merchant, Guy: *Learning, literacies and new technologies: The current context and future possibilities*. In: Larson, Joanne – Marsh, Jackie (eds.): *Sage handbook of early childhood literacy*. Sage, London, 2012.
- Chaudron, Stéphane: *Young children (0-8) and digital technology. A qualitative exploratory study across seven countries*. Joint Research Center, European Commission, Brussels, 2015.
- Davidson, Christina: *Seeking the green basilisk lizard: Acquiring digital literacy practices in the home*. Journal of Early Childhood Literacy 2011. 12(1). 24–45.
- Digital Agenda: *Strategia Națională privind Agenda Digitală pentru România 2020*. Monitorul Oficial al României 2015. 340. 3–171.
- European Commission: *Recommendation 2006/962/EC on key competencies for lifelong learning*. <https://goo.gl/xjsXZs>
- Grusec, Joan E.– Davidov, Maayan: *Socialization in the family. The role of parents*. In: Grusec, Joan E. – Hastings, Paul D. (eds.): *Handbook of socialization. Theory and research*. Guilford Press, New York – London, 2006. 284–308.
- Holloway, Donell – Green, Leila – Livingstone, Sonia: *Zero to eight. Young children and their internet use*. London School of Economics, London, 2013.

- Jaros, Izabela: *What are pre-schoolers doing with tablets and is it good for them?* 2016. <https://goo.gl/OdQs5m>
- Lupu, Daciana – Norel, Mariana – Laurențiu, Andrea Ramona: *What the preschool children prefer: computer, TV or dynamic, outdoor activities.* Procedia - Social and Behavioral Sciences 2013. 82. 7–11.
- Marsh, Jackie – Hannon, Peter – Lewis, Margaret – Ritchie, Louise: *Young children's initiation into family literacy practices in the digital age.* Journal of Early Childhood Research 2015. 15(1). 1–14.
- Mascheroni, Giovanna – Olafsson, Kjartan: *Net Children Go Mobile: Risks and opportunities.* Educatt, Milano, 2014.
- NAEYC (National Association for the Education of Young Children): *Technology and interactive media as tools in early childhood programs serving children from birth through age 8.* NAEYC, Fred Rogers Center, 2012.
- Nutbrown, Cathy – Clought, Peter– Levy, Rachael – Little, Sabin – Bishop, Julia – Lamb, Terry – Yamada-Rice, Dylan: *Families' roles in children's literacy in the UK throughout the 20th century.* Journal of Early Childhood Literacy 2016. (0)0. 1–19.
- O'Hara, Mark: *Young children's ICT experiences in the home: Some parental perspectives.* Journal of Early Childhood Research 2011. 9(3). 220–231.
- Plowman, Lydia – McPake, Joanna – Stephen, Christine: *Just picking it up? Young children learning with technology at home.* Cambridge Journal of Education 2008. 38(3). 303–319.
- Plowman, Lydia – Stevenson, Olivia – Stephen, Christine: *Preschool children's learning with technology at home.* Computers & Education 2012. 59(1). 30–37.
- Prensky, Marc: *Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók.* 2001. <https://goo.gl/t2edlp>
- Rideout, Victoria: *Zero to eight: children's media use in America 2013.* Common Sense Media, 2013.
- Sefton-Green, Julian – Marsh, Jackie – Erstad, Ola – Flewitt, Rosie: *Establishing a research agenda for the digital literacy practices for young children: a White Paper for COST Action IS1410.* 2016. <http://digilitey.eu>
- Stephen, Christine – McPake, Joana – Plowman, Lydia – Berch-Heyman, Sarah: *Learning from the children: exploring preschool children's encounters with ICT at home.* Journal of Early Childhood Research 2008. 6(2). 99–117.
- Tejedor, Santiago – Pulido, Cristina: *Challenges and risks of internet use by children. How to empower minors?* Comunicar 2012. 39(2). 65–72.
- Tőkés Gyöngyvér: *Digital practices in everyday lives of 4 to 6 years old Romanian young children.* Compaso 2016. (7)2. 93–111.
- Valcke, Martin – Bonte, Sarah – Wever, Bram de – Rots, Isabel: *Internet parenting styles and the impact on Internet use of primary school children.* Computers & Education 2010. 55(2). 454–464.
- Velicu, Anca – Mascheroni, Giovanna – Olafsson, Kjartan: *Riscuri și oportunități în folosirea internetului mobil de către copiii din România.* Raportul proiectului Net Children Go Mobile. Ars Docendi, Buc., 2014.
- Velicu, Anca – Mitarcă, Monica: *Young children (0-8) and digital technology. A qualitative exploratory study. Preliminary findings to Romania.* Romanian Academy – „Dimitrie Cantemir” University, Bucharest, 2016.
- Wellington, Jerry: *Exploring the secret garden: the growing importance of ICT in the home.* British Journal of Education Technology 2001. 32(2). 233–244.
- Zevenbergen, Robyn: *Digital natives come to preschool: implication for early childhood practice.* Contemporary Issues in Early Childhood 2007. 8(1).19–29.

BOTHÁZI MÁRIA

ONLINE MÉDIAKÖRNYEZET: MIT OLVAS AZ ERDÉLYI MAGYAR?

...az erdélyi magyar online-olvasó jól rétegzett, eltérő webhelyeket eltérő kínálatért keres. Ebből a szempontból szinte értelmetlen hírversenyről beszélni e kolozsvári székhelyű erdélyi magyar portálok között...

■ Az alábbi tanulmány azt vizsgálja, milyen preferenciák szerint olvas az erdélyi magyar portálok olvasója. Mindezt három, jellegében eltérő, kolozsvári székhelyű magyar portál belső mérései alapján mutatom be, a Transindex, a Főtér.ro és a Maszol.ro egyhavi – 2017. januári – preferenciái mentén. Összefoglalóan bemutatom a leginkább „kattintott” cikkeket (tematika, témakezelés, stílus, cím, lead), megpróbálom leírni, ki lehet az illető webhely olvasója, és miért látogat el épp oda, ahova.

A Transindex

■ Az 1999-ben az első magyarországi portál, az Internettó erdélyi kiadásaként elképzelt és útjára indított Transindex első, jó ideig piacvezető és ma is töretlenül jelen lévő szereplője az erdélyi magyar online médiának.

A Transindex láthatóan ma is igyekszik fiatalos, trendi, nagyvárosi attitűdjét megőrizni, kínálatában hangsúlyosan vannak jelen a zöld (ezek a Think Outside the Box összefoglaló című blogbejegyzések az oldalhoz kapcsolódó, de külön projektet képező lapon kapnak helyet), a másságra vonatkozó, a húszas-harmincas generáció életmódjához (trendek, fesztiválok) társítható témák. Mindazonáltal idén januárban elsősorban a hónap politikai témáit keresték a portál olvasói. A szerkesztőség nem adott ki számzerű olvasottsági mutatókat, ám a legolvasot-

tabb anyagok listáját rendelkezésre bocsátotta. A 2017. januári top 10 ekként mutat:

1. Lemond tisztségéből Kovács Péter, az RMDSZ ügyvezető elnöke
2. Így szaporodik az erdélyi magyar
3. Kelemen Hunor válasza Ágoston Hugó nyílt levelére Maszol-ügyben
4. Pénzcsinálók – jogerősen betiltották az Igazi Csíki Sör gyártását
5. Orbán János Dénes kezébe vette a fiatal irodalom sorsát. Óirgalmatyja-nehagyjel!
6. Bakk-Dávid Tímea: Olosz Gergelyt kitüntették az RMDSZ SZKT-n. Tessék?
7. Egy mentes vizet kérek. Így nevetünk Dragneán.- T-Rex
8. Ti is érzitek, hogy ez így nem elég?
9. Kelemen Attila Ármin: Az Erdélyi Riport megszüntetése kapcsán
10. „Nem igaz, hogy újságírók kerültek utcára az Erdélyi Riporttól.”

A legolvasottabb anyag egy január negyedikén megjelent interjú, amelyben gyakorlatilag a portál dobja, pontosabban robbantja be a bombahírt Kovács Péter lemondásáról – nyilván az exkluzivitás érezhetően nem tekinthető véletlennek, a beszélgetés hivatalosan tájékoztató jelegű, hiányzik belőle a részletekre rákérdezés, olykor akár offenzíven is. Az óvatos interjúból konkrét részletek nem derülnek ki a miértről és továbbiakról, de önmagában ütős újdonság a lemondás ténye és az, hogy az RMDSZ ügyvezető elnöke a médiában folytatja. (Azóta Kovács Pétert újságíró-riporterként hallgathatjuk a Kolozsvári Rádióban.)

Alapos háttér munka eredménye viszont a toplista második helyén szereplő összeállítás, amelyben a szerkesztőség nemcsak annak jár utána, hogy 2016-ban hány magyar gyerek született az erdélyi városokban, hanem annak is, hogy melyek voltak a leggyakoribb nevek tavaly.

A hónap harmadik legolvasottabb anyaga Kelemen Hunor január 12-én megjelent válasza Ágoston Hugó nyílt levelére, amelyben az újságíró azt a kérdést intézi az RMDSZ elnökéhez, hogy a lapot – akárcsak a Transindexet – kiadó Progress Alapítvány miért menesztette őt a Maszol hírportáltól. Kelemen azt írja, nem tartja közügynek a hasonló menesztéseket, alaptalan vádaskodásnak nevezi, hogy Ágoston azt inszинуálja, szerződését csak azért nem hosszabbították meg, mert egyik-másik véleményével a kiadó vagy az azt működtető RMDSZ elnöke nem ért egyet. Tudomása szerint – mivel erről tájékoztatta őt a Maszol kiadója és főszerkesztője – a publicista elbocsátásának nem politikai vagy ideológiai okai vannak, hanem mert arra a konklúzióra jutottak, hogy újításra, váltásra van szükség.

A lista negyedik helyén az Igazi Csíki Sör betiltásáról szóló hírcikk, amelyben az alap MTI-hírből kiindulva a *Pénzcsinálók* rovat megszólaltatja a vállalat többségi tulajdonosát, Lénárd András. A hír kapcsán jól kiviláglik az online médiateret jellemző hírverseny, a különböző webes felületek egymást hivatkozzák, a Transindexet a cikk 15 óra körüli megjelenése után 17 óra körül például a *Krónika*. A Maszol már 14 óra körül saját részletekkel jelentkezik, Cseke Péter Tamás Hajdu Gábort, az Igazi Csíki Sört gyártó cég jogi képviselőjét éri el. (A Maszol Lénárd megszólalását a Mihir című portálról idézi.) A cikk a Transindexen 296 like-ot kap, a Maszolon 1,7 ezret, ami elég nagy olvasottságbeli különbségre enged következtetni.

A toplista ötödik és hatodik helyezettje két publicisztikai írás: az ötödik a költő Orbán János Dénes sokat vitatott magyarországi íróakadémiai ténykedését, pontosabban ezúttal a Kárpát-medencei Tehetséggondozó KFT-nek könyvében, az *Enumeráció* című antológiában megjelent, O. J. D. által jegyzett előszóban közölteket, a polkorrekt irodalomnak szóló „hadüzenetet” vitatja, szerzője Kulcsár Árpád. A bukott RMDSZ-politikus, Olosz Gergely a Szövetség általi kitüntetését nehezményezi kritikus-ironikus hangvétellű jegyzetében Bakk-Dávid Tímea: „Mennyire üdítő lenne egyszer, csak egyszer, csak legalább most kiállni a nyilvánosság elé, és azt mondani: ezt elszúrtuk, bocsánatot kérünk, nem gondoltuk végig, visszavonjuk” – írja. A cikk mindenképpen a kiegyensúlyozott tájékoztatásra törekvés letéteményeseként értékelhető a Transindex szerkesztőségétől.

A következő anyag a Transindex szolgálati blogján, a T-Rexen Liviu Dragnea amerikai látogatásakor készült képek kapcsán született mémek szemléje.

A nyolcadik helyen szereplő, január 25-én megjelent publicisztikai írás Főcze János doktorandusz, a Transindex volt munkatársa tollából született, és az erdélyi közélet és közbeszéd sajátos vonásairól, önző, öntelt és szomorú voltáról elmélkedik történelmi kontextusban.

A lista utolsó két cikke ahhoz a médiabotrányhoz kapcsolódik, amely szintén tematizálta az erdélyi közbeszédet a 2017-es év elején: az *Erdélyi Riport* című hetilap szintén a kiadó, Progress Alapítvány általi megszüntetését, amit karácsonykor jelentett be a lap szerkesztősége. Elemzésünk szempontjából érdekes lehet a kilencedik helyen szereplő, Kelemen Attila Ármin által jegyzett véleményanyag részlete: „Miért kell fenntartásokkal kezelni a romániai magyar portálok nézettségi adatait? A Riport megszüntetése kapcsán fontos érv volt, hogy a lapot alig olvasták. Könnyen meglehet, hogy a lapot főleg azok olvasták, akik írták. Nagyon nehéz eldönteni, hogy mit kell fenntartani és mit nem. Nyilván az erőforrásokat elsősorban oda kell csoportosítani, ahol a közösség számára termelnek is. De lehet erre matematikai képletet felállítani? A téma végtelen vitákat szülhet. Millió szempont lehet, és persze minden eset más. Kétszázan vagy kétezren olvasták naponta a Riportot? Ha az olvasók IQ-ját adnánk össze, milyen korrelációban lenne más portálok hasonló paraméterével? Jelzem, a téma végtelen. Mégis, ez a nézettségi érvelés némileg nyugtalanít. Miért? Mert most, ezáltal értettem meg a játék lényegét. A Maszol RMDSZ felé való teljesítménylegitimációja tudniillik egy ferdítésen alapul. A Maszol úgy kommunikált a szövetségen belül, mint akik megnyerték a választási hírversenyt. Viszont: ha a Maszol nézettségi statisztikáiból kivonjuk azt, ami olyan bulvár tartalmakra irányul, amelyeket a Maszol a Facebookon nyom fizetett hirdetésben, az a kérdés, hogy melyik romániai magyar portál nyerte a választási hírversenyt, árnyaltabb képet mutat.”

A legolvasottabb januári anyagok közt, listánk tizedik helyezettjeként szerepelt a szintén Balázsi-Pál Előd által jegyzett hosszú interjú Kelemen Hunor korábbi sajtótanácsosával, az Erdélyi Riportot kiadó Progress Alapítvány igazgatótanácsának elnökével, Nagy-Debreczeni Hajnállal. Nem megszüntették, hanem felfüggesztették a Riport működését – állítja ebben Nagy Debreczeni, és cáfolja azt is, hogy a Fidesznek bármiféle befolyása lett volna a döntésre.

■ A 2014-ben indult Főtér című, a magyarországi támogatottságú Erdélyi Média-tér Egyesület ernyője alatt indult. Meglehetősen új szereplőként az erdélyi magyar médiapiacra sikerült mára kialakítania olvasótáborát, amelynek tagjai elsősorban egyedi nézőpontú, gyakran humoros-ironikus, saját szűrőn átszűrt és nem a klasszikus újságírói műfajok elvárásai szerint építkező anyagokért keresik a portál kínálatát. A Főtér elsősorban közéleti-politikai témákkal jelentkezik, amelyeket kevés kulturális és még kevesebb, a honi életmódhoz kapcsolódó témával tarkít.

A portál legolvasottabb anyagai januárban a következők voltak:

1. Baj van a Brassaiiban
2. A Nagy-Moldova térkép megkondította a román vészharangot
3. Cáfolja a SIE, hogy foglalkozna Erdély elcsatolásának állítólagos tervével
4. Ki-kicsoda a Grindeanu (Dragnea)-kormányban?
5. Botrány: a titkosszolgálatok tíz évig könyékgig turkáltak az igazságszolgáltatásban
6. Keményen számon kérte a román hatóságokon a magyarokkal szembeni fellépést Balog Zoltán Tordán
7. Hírek
8. Filmsorozat készül a románok mítoszokkal teli őstörténetéről
9. Putyin Nagy-Moldova térképét ajándékozta Dodonnak
10. Románia máris jól kiakadt Dodonra
11. Románia frissen kinevezett miniszterelnöke máris szegi a törvényt
12. Dan Tanasă vényomása ismét gyászlobogó miatt ugrott az égig

Ha megnézzük a listát, leginkább egyedi szemszögből feldolgozott, az alap-hírben rejtőző, azt kiugrasztó információkról van szó.

Az első helyen szereplő *Baj van a Brassaiiban* egy közleményből íródott, és arról szól, hogy végveszélybe került a kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceum. Ismét sajátosan, nem hagyományosan hírszerűen megírt hír, amelyről mindent elmond, ha a leadjét idézzük: „Ha ez igaz, akkor hahó, RMDSZ, baj van, és nemcsak Köpecen, Marosvásárhelyen, hanem Kolozsváron is!”

A második legnépszerűbb anyag *A Nagy-Moldova térkép megkondította a román vészharangokat* című, Cristian Unteanunak az *Adevărulban* megjelent *Avertismentul sever pentru România* című cikkének magyarra átültetett változata. A véleményanyag arra mutat rá, hogy ha Igor Dodon, a Moldovai Köztársaság elnöke Moszkvában Nagy-Moldova térképet kapott Vlagyimir Putyin orosz elnöktől, akkor Magyarország...

A harmadik helyen áll egy Mediafax-hír továbbfejlesztése, mely *Cáfolja a SIE, hogy foglalkozna Erdély elcsatolásának állítólagos tervével* címmel január 25-én jelent meg, és még így is igen előkelő helyet ért a havi listán. Az előbbi hír – és még lesz e témába vágó top 10-ben – is ebbe a tematikai egységbe kapcsolható. Itt most arról van szó, hogy „A SIE közleményben hangsúlyozza, hogy az utóbbi napokban Románia feldarabolásával kapcsolatban felröppent »hírek« nem reálisak és nem létezik semmiféle hírszerzési dokumentum, amely ezt az állítólagos helyzetet vizsgálná.”

Rendkívül munkás összeállítás lehetett a tájékoztató, de a portál ironikus stílusát nem nélkülöző, az említettek múltjára ekként rátekintő írás, a lista negyedik helyezettje, a *Ki-kicsoda a Grindeanu (Dragnea)-kormányban?* Gabriel Beniamin Leş védelmi miniszter, a szatmári felfegyverző, Petre Daea mezőgazdasági miniszter, a honatyák luxusnyugdíjának és szeretője kenyérbe kerülésének élharcosa, Carmen Daniela Dan belügyminiszter a titkos befutó Dragnea hátszágából – derül ki többek közt az összeállításból.

Szintén a témát igen alaposan körüljáró, ezúttal komolyabb hangvételű összeállítás listánk ötödik helyezettje – Fall Sándor figyelemfelkeltő, *Botrány: a titkosszolgálatok tíz évig könyékig turkáltak az igazságszolgáltatásban* című cikkében egy arról szóló dokumentumról és tartalmáról ír január 17-én, hogy a SRI aktívan beavatkozott az igazságszolgáltatás folyamatába.

Bizonyítékkal arra, hogy megfelelő tálalással sok minden elérhető az online világában, a hatodik legolvasottabb anyag a Főtéren egy MTI-hír, amelynek címe: *Keményen számon kérte a román hatóságokon a magyarokkal szembeni fellépést Balog Zoltán Tordán.* A főterés lead pedig így hangzik: *A magyar iskolák vezgálását és a csíksomlyói búcsú világorökséggé nyilvánításának elszabotálását is felrótta.* Ez azért érdekes, mert a Gazda Árpád által jegyzett alap MTI-hír címe *Balog Zoltán: a hit szabadságáért ma is meg kell harcolni, még Európában is,* leadje pedig: *Balog Zoltán szerint a hit szabadságáért ma is és Európában is meg kell harcolni – az emberi erőforrások minisztere az erdélyi Torda unitárius templomában beszélt erről pénteken azon az ünnepi istentiszteleten, amelyet a vallás-szabadság 449 évvel ezelőtti kihirdetése alkalmából tartottak.* Ezt így hozza egyébként több erdélyi lap, köztük a *Krónika* is.

Mínthogy a lista hatodik helyén szereplő, általános „hírek” címkét ebben a keretben nem tudom értelmezni, átugrom, és hatodik helyre a *Filmsorozat későül a románok mítoszokkal teli őstörténetéről* című írást sorolom. A videóval ellátott, január 13-i rövidhír szerint márciusban jön a román *Trónok harca*. A *Géták: babona és háború* című filmsorozat az első, amelyik a géta-dák civilizációt állítja középpontjába, főhőse Decebal dák király jobbkeze, Vezina. Cselekménye a dák-római háborúk idején, 80 körül játszódik.

Ismét a cím-lead páros fölötté fontos voltára hívja fel a figyelmet (illetve természetesen a hírérzékenységre) az a Digi 24 alaphírből átírt rövidhír január 17-én, amelynek címe: *Putyin Nagy-Moldova térképét ajándékozta Dodonnak,* és egyetlen mondatos leadje: az orosz elnök pontosan tudja, mivel lehet hergelni a kis Romániát.

Egy nappal később – a januári legolvasottabb anyagok közt a nyolcadik – máris a román reakcióval hasít a Főtér, ugyanis „Románia máris jól kiakadt Dodonra”. Szintén rövidhírről van szó, mesészerűen hétköznapi megfogalmazásmódja érdekes: „Na, ennyi kellett a román külügyminisztériumnak. Azonnal helytelennek minősítette a moldovai elnök nyilatkozatát, továbbá kijelentette, hogy nem felel meg a Románia és a Moldovai Köztársaság közötti sajátos politikai realitásoknak. A román külügy szerint a Moldovai Köztársaság minden polgárának vágyait ki lehessen elégíteni, felelősségteljes viselkedésre van szükség. Irgum-burgum!” A szerző egyébként Szántai János, a portál főszerkesztő-helyettese, aki költőként, sőt gyermekversek szerzőjeként is ismerhetünk.

A toplista utolsó előtti helyezettje a szintén sajátosan Szántai-stílusban megírt, szintén kishír – ezúttal bizonyító videóval – arról, hogy „a Realitatea TV egyik riportere rajtakapta a miniszterelnök urat, amint a képviselőház elnökének

(Liviu Dragnea, ugye) irodájában éppen egy cigit tart a szájában. És tartunk tőle, nem azért, hogy megegye ebédre. Na és hol van a képviselőház elnökének irodája? Hát Románia parlamentjének épületében. És mi Románia parlamentje? Egy közintézmény. És mit mond a dohányzásellenes törvény a közintézményekben való füstölésről? Hát, hogy tilos. Na kérem, ennyit arról, hogy kinek mit és hol szabad.”

Dan Tanasă vérnymása ismét gyászlobogó miatt ugrott az égig – ezt a plasztikus címet viseli a legnépszerűbb januári cikkek közül a tizedik. Szerzője, Fall Sándor igen érzékletes stílusban foglalja össze január 24-én az önkormányzati képviselő Facebook-bejegyzése nyomán született kis krokiját, amely arról szól, hogy Tanasă nehezményezi a sepsiszentgyörgyi városháza eljárását, hogy fekete zászlót tűz ki elhunyt dolgozói emlékére, lévén, hogy a zászló a románok nemzeti ünnepe táján lengett odakünn.

A Maszol

■ A Maszol.ro az anyagi nehézségek miatt 2012. július 1-től megszűnt Új Magyar Szó című napilap utódja, és portálként indulásakor azon a nyomon kívánt haladni, amelyen jogelődje is. Időközben a Maszol a piaci igényekre válaszolva a bulvárosabb tartalmak felé is nyitott, ekként Cseke Péter Tamás erős kezű főszerkesztősége alatt egyik vezető portállá nőtte ki magát Erdélyben. Míg a Transindex és a Főtér egyedi hangon és olykor akár rétegtémákkal szól olvasóihoz, a Maszolra elsősorban klasszikus hírportálként tekinthetünk, amely azon túl, hogy politikailag támogatói támogatását tartja szem előtt, a gyors reagálásra, a gyors hírközlésre, a hatásos címekre, leadekre és felütésekre, a b-betűs tartalmakra (botrány, baleset, bulvár) helyez hangsúlyt. A portál legolvasottabb anyagai januárban:

1. Közúti bírságok: februártól 16 százalékkal nő a büntetőpont értéke
2. Belföld
3. Borzalmas gyilkosság történt a Hargita megyei Homoródalmáson
4. Mutatjuk, hol fog szünetelni az oktatás hétfőn és kedden
5. Elfogták a homoródalmási gyilkost, beismerte a tettét
6. Szülőföldön magyarul: jelentősen nőtt a támogatás összege
7. Huszonkét illeték szűnik meg a belügyminisztériumi intézményekben
8. Fontos KRESZ-módosulások lépnek hatályba szombaton
9. Mínusz 16 fokban tettek utcára egy 16 éves diáklányt Székelyudvarhelyen
10. Hármás baleset történt hétfő este Gyergyóditró határában
11. Várhatóan négynapos lesz a következő hétvége a közalkalmazottaknak

Úgy tűnik, a lista meglehetősen alátámasztja a fenti állítást, azzal a kiegészítéssel, amely a közérdekű-tájékoztató anyagok népszerűségére tér ki.

Látható, hogy a listavezető kattintáásszámszerző írás, a január 3-án megjelent *Közúti bírságok: februártól 16 százalékkal nő a büntetőpont értéke* a cím mellett egy figyelemfelkeltő, mindenkit érdeklő és az aktív lakosság egészét érintő hírt is közöl: február elsejétől 1450 lejre nő a jelenlegi 1250 lejről az országos bruttó minimálbér. Voltaképp egy néhány soros, objektív hangvételű rövidhírről van szó, a Maszol által jegyzett hír ugyanazt ismétli, ami a címből és leadből már kiderült.

Hírcikknek tekinthető a lista második helyezettje – a portál által elküldött toplistán második helyen a belföld rovat letöltésszáma szerepel, de ezt, akárcsak korábban a Főtér esetében, nem tudom ebbe az értelmezési keretbe illeszteni, így az íráscímek mentén haladok –, amely még Szilveszter napján jelent meg, és megrázta az erdélyieket: *Borzalmas gyilkosság történt a Hargita megyei Homoródmáson*, így szól a cikk címe, a lényeg pedig már a meglehetősen bulvárosra hangolt felvezetésből kiderül: *Rettegésben élnek két napja a Hargita megyei Homoródmás lakói: különös kegyetlenséggel megöltek egy helybéli idős asszonyt, és a tettes még nem került elő*. (Alább kiderül: azóta a 15 éves tettes előkerült, és az ügy lezárult.) Az írás klasszikus hírszerkesztést és hangvételt követ, és a különösen kegyetlen gyilkosság részleteire, a helyiek félelmeire mutat rá, megszólal a helyi alpolgármester is.

Január 8-án, vasárnap alaposan körüljárt és folyamatosan frissített hírcikkben ismerteti a portál a közérdekű információkat a cudar időjárás miatt beszüntetett oktatás részleteiről. Az országos kitekintésű, *Hírösszefoglalóként jegyzett Mutatjuk, hol fog szünetelni az oktatás hétfőn és kedden* című írás hangvétele és stílusa a korábbiakéval megegyező.

A jól pörgő témák utánlövése mindig népszerű, ezt támasztja alá Cseke Péter Tamás *Elfogták a homoródmási gyilkost, beismerte a tettét* című január 24-i cikke is. A szintén hírcikként kategorizálható írás gyorsasága és témakövető jellege mellett vélhetőleg exkluzivitása miatt robban: a szerzőnek sikerül megszólaltatnia az áldozat unokáját, Pál Szilárdot, akitől első kézből szerzi azt az információt, hogy őrizetbe vették előző nap este a homoródmási gyilkosság elkövetőjét, egy 15 éves fiút, aki beismerte tettét.

Roppant egyszerű, közleményből írt, tájékoztató jellegű hír a toplista következő darabja: a *Szülőföldön magyarul: jelentősen nőtt a támogatás összege* című hír január 31-én jelent meg, és a téma jellegénél fogva mégis bekerül a legtöbbször keresett januári Maszol-hírek közé.

Hasonlóan tájékoztató jellegű a lista következő darabja, a *Huszonkét illeték szűnik meg a belügyminisztériumi intézményekben* című – a január 29-i hírcikk az Agerpres magyar szerkesztőségének vélhetőleg „maszolosított” változata. Jó hír, minden értelemben: 1,2 ezer ember kedveli.

Hasonlóan tényközlő és informatív a hetedik helyezett *Fontos KRESZ-módosulások lépnek hatályba szombaton* című január 20-i cikk. Az economica.net-tel jegyzett cikk sokszorosan semmit el nem áruló cím, lead és cikk-kezdet után sorolja fel az aktuális változásokat, amelyek leginkább a parkolásra és a járművek elszállítására vonatkoznak.

A következő helyen a *Mínusz 15 fokban tettek ki az utcára egy 16 éves diáklányt Székelyudvarhelyen* című január 20-i, az *Udvarhelyi Híradótól* – feltehetően gyorsan – átvett cikk, szintén néhány bekezdésű rövidhír áll. A téma felkavarta és megosztotta az erdélyi olvasókat, több fórumon kommentözön és -háború indult, a bentlakás – ahonnan a lányt kilakoltatták – is közlemény kiadására kényszerült. Az ügy Magyarországig is eljutott, Lukács Csaba tényfeltáró riport is közölt, több oldalról is megvilágítva azt a *Magyar Nemzet* hasábjain.

A b-betűs tematizáció ékes darabja a toplista kilencedik helyezettje: *Három baleset történt hétfő este Gyergyóditró határában* című, január 16-án megjelent hír szép példa a civil és a mainstream média együttműködésére. A hír témáját és fotóit egyaránt egy olvasó küldte a szerkesztőségnek. A hír objektív, tényközlő hangnemben íródott, pusztán két bekezdés arról, hogy: „A baleset vélhetően

a sűrű köd miatt következett be, olvasónk tájékoztatása szerint nagyon rosszak voltak a látási viszonyok. A helyszínelés ideje alatt az E 578-as jelzésű úton szünetelt a forgalom.”

Az említettekhez képest nem mondható újdonságnak a *Várhatóan négynapos lesz a következő hétvége a közalkalmazottaknak* című, január 17-i anyag sem. A rövid, tájékoztató hírcikk kitér arra is, hogy melyek lesznek az állami szabadnapok ebben az évben. Szerzője nincs, az rtv.netről átvett fordítás.

Következtetések

■ A népszerű anyagok felsorolása és bemutatása nyomán az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Idén januárban elsősorban a hónap közéleti témáit keresték a Transindex olvasói. Elsősorban azok a cikkek voltak népszerűek, amelyek a vezető RMDSZ-politikusok megszólalásaihoz köthetők (Kovács Péter-interjú, Kelemen Hunor nyílt levele): a jelek szerint a 2015-ig a Kelemen Hunor RMDSZ-elnök tulajdonában lévő portál ma is az a fórum, ahol bizalommal és szívesen adnak hangot az erdélyi közéletre reagáló vélekedéseiknek a politikusok, RMDSZ-közeli közszereplők (Nagy-Debreczeni Hajnal-interjú). Mindenképp a kiegyensúlyozás törekvéseként értékelhető az a publicisztika, amely Olosz Gergely díjazásának visszásságaira hívja fel a figyelmet. A legnépszerűbb januári Transindex-anyagok az erdélyi magyar közélet leginkább botránykeltő témáihoz kötődnek: Kovács Péter lemondása, az *Erdélyi Riport* megszüntetése körüli, a Maszol publicisztikarovatának átalakítása nyomán kialakult hajcihő, az erdélyi magyar nyilvánosság sajátosságai, az Igazi Csíki Sör márka beszüntetése. Csupán két anyag van a tízből, amely más témakörhöz köthető, az, amelyik a legnépszerűbb gyermekneveket sorolja fel, és az, amelyik a Liviu Dragnea amerikai látogatására reagáló mémeket mutatja meg. Mindemellett a három elemzett portál közül a Transindex az, amely műfajilag a klasszikus sajtóműfajok vonatkozásában a legszélesebb skálát vonultatja fel. Tíz legnépszerűbb anyagából 5 publicisztika, 2 interjú, 1 összeállítás, 1 hírcikk és 1 nyílt levél. Az anyagok stílusa ehhez mérten klasszikusan komoly hangvételű, publicisztikai sok szempontúak, odamondósak, de amolyan csak a portálra jellemző stilisztikai sajátosságokat, egyedi megszólalásokat e toptűzben nem fedezhetünk fel. Sajátosan izgalmasan építkezőek viszont a címeik (túl azon, amit az online megkövetel), több esetben is a kijelentés-reakció felépítést figyelhetjük meg, ezzel a többi portál esetében nem találkozhatunk. Valószínűleg ez a stílus egyetlen szerkesztő nevéhez kötődik, aki a címadásban jeleskedik, függetlenül attól, hogy az említett cikkek más-más szerző tollából származnak.

2. A Főteret valószínűleg egyedi hangvétele miatt kedvelik olvasói. Ha megnézzük a listát, leginkább sajátos szemszögből feldolgozott, az alaphírben rejtőző, azt kiugrasztó információk voltak januárban a legnépszerűbbek. A korábban említett Transindexszel, de még inkább a Maszollal szemben a Főteret nem ad a műfaji tisztaságra, ekként a sokszínűsége sem. Pontosabban sokszínűsége éppen egyediségében rejlik, anyagai csak a portálra jellemző stílusban íródnak, sőt a megírás módjából a szerzőkre is ráismerhetünk. A Főteret esetében tehát mindenképpen méltatni kell szerkesztőinek az átlagosnál jobb íráskészségét, ugyanakkor a fősodorral szembemenő ironikus látásmódját. A toplistás anyagok ismeretében elmondható, hogy a Főterre az országos hírek-történetek, illetve a nagy-

világ híreinek az erdélyi olvasót érintő megfogalmazása miatt járnak az olvasók – ebből a szempontból egészen érdekes és meglepő eredmény, hogy a Transindex és a Maszol sokkal inkább regionális, mint a Főtér. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a népszerű anyagok zöme a kisebbség-többség (ebben az értelemben nem csak a román–magyar) együttéléshez köthető, a tíz legnépszerűbb anyagból nyolc ilyen. Ebből négy a román–magyar alá-fölérendeltségi viszonyból adódó problémákra világít rá, a többi a román valóságot mutatja be, illetve a nagyvilágra tekint ki román perspektívából. Az is elmondható, hogy a Főtér olvasója nyitott megismerni Romániát, a dolgok érthető, saját szűrőn keresztüli elmagyarázása érdekli. Szereti és érti a humort (bár ez a kijelentés a kommentek olvasatakor sokszor vitatható), az őt körülvevő valóságot önálló szemszögből igyekszik szemlélni. A Főtér tehát anyagai alapján szintén a jól tájékozott, elsősorban városi, a közéletet kritikusan szemlélő, a fősodorral szembemenő olvasót szólítja meg. Cím- és leadépítkezési technikái a klasszikusnak nevezhető online-szabályokat követik, címeik akciócímek hívószavakkal, leadjeik rövidek, gyakran a címek folytatásai, és általában akként megkomponáltak, hogy majd a cikket olvasva derüljön ki a lényeg. Ez a hatásvadász jelleg viszont a jóízlés és a kiegyensúlyozott tájékoztatás keretein belül marad, nem csúszik félre a nem valószínű tájékoztató kattintásvadászat felé.

3. Szintén ezt az építkezést követi – sokkal hírszerűbb, tényközlőbb hangvételben – a Maszol portál is, amely, bár fokozottan odafigyel a b-betűs tematikákra, szintén szem előtt tartja a valós, megalapozott tájékoztatást. A Maszol-olvasó vélhetőleg gyors tájékozódást szeretne, amikor a portálra kattint, emellett a színes vagy hétköznapokhoz köthető hírek-információk érdeklik. A meglepő és a szokványos lehet az a két pólus, amely az idelátogatókat megfogja, mindkettő a hétköznapi élethez kapcsolhatóan. Mert a három elemzett portál közül a Maszol lehet a leginkább az, amely az egyszerű, köznapi embert megszólítja életkorra, iskolázottságra, lakhelyre való tekintet nélkül. Tíz legolvasottabb januári anyaga közül hat közérdekű információt közöl a KRESZ-módosítástól az adóig és a Szülőföldön magyarul támogatásig. A top 10 négy anyaga köthető a baleset-bulvár-botrány hármasához, kettő a homoródalmási brutális gyilkosságról, egy egy balesetről szól, egy pedig – az utcára tett diáklány esete – botránynak minősíthető. A lista anyagainak mindegyike klasszikus építkezés szerint megírt hír vagy hírcikk, általában közlemény vagy fordítás alapján. A hírek többnyire rövidek, két-három bekezdésből állnak, könnyen áttekinthetők és olvashatók. Nyelvezetük egyszerű, érthető, mondataik rövidek, objektív hangvételűek. Önálló stílus ezeket az anyagokat sem jellemzi, olyannyira nem, hogy szerzők sem jegyzik őket: a tizből egy esetben írja alá szerző az írást. Témáik tehát nem politikai és közéleti jellegűek, mint ahogyan az az előző két portál esetében volt tetten érhető, sokkal inkább a mindennapi életvitelhez és környezethez köthetők. Öt esetben főként csak az erdélyi magyarságot érintőek, öt esetben országos kitekintésűek, de Románia teljes lakosságához kapcsolódnak.

A három portál egyhavi népszerűségi listáját áttekintve összességében elmondható: az erdélyi magyar online-olvasó jól rétegzett, eltérő webhelyeket eltérő kínálatért keres. Ebből a szempontból szinte értelmetlen hírversenyről beszélni e kolozsvári székhelyű erdélyi magyar portálok között, eltérő profilú oldalakról lévén szó, tematizációjuk, hangvételük határozza meg helyüket a sajtópalettán.

KÁNTOR LAJOS

Hívó szavak

Folyóirat (Korunk), város (Kolozsvár), Erdély, Európa, magyar irodalom, politika, történelem: ezek voltak a hívószavai a 2007-ben megjelent többszerzős, Kántor Lajos hetvenedik születésnapjára készített kötetnek, amelyik a Kiemelés tőlem címet kapta. 2017-ben, az alább közölt írásban is azt láthatjuk, hogy a nagy témák és problémák, amelyek természetesen a Kántor-életmű problémafelvetéseiből indultak ki tíz évvel ezelőtt, továbbra is aktuálisak, továbbra is foglalkoztatják a szerzőt. Nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntjük Kántor Lajost nyolcvanadik születésnapján, azt kívánva neki, hogy további könyvekkel és nagyszabású munkákkal, Korunk-közelben építse tovább életművét.

A Korunk szerkesztősége

■ A Szent Ferencben, a 112-esben Tolnai Andrásnak nem meséltem a Hívó Szóról, hívó szavakról, noha talán onnan kellett volna kezdenem, ha már magyarázni próbálom otthoni, erdélyi életünket, a politikát, a változásokat. Maradtam az 1989 decembere utáni eseményeknél, pedig legalább 1956-ig visszamehettem volna, már ott, a kórházi emlékezésben, de akár 1944 őszéig vagy 1940-ig. Erre bizonyára több napot kell szánni, mint amennyit a Széher úton együtt töltötünk, úgy is mondhatnám, több könyvet írni róla... A kakast és a keresztet összehalálkoztatni? Legalábbis.

1940-ről, a bécsi döntés évéről, a kolozsvári, észak-erdélyi létezésünket rövid időszakra megváltoztató helyzetből, emlékeimből mindenekelőtt az első telet említem: a hároméves gyerek büszkén viselte a Bocskai-sapkát, nem törődött a szülői figyelmeztetéssel, le is fagyott a füle, kipirosodott, kisebesedett – elemista korában, sőt később is szenvedett a viszketéstől. Egyébként a viszketegség nem volt jellemző családukra, a legkevésbé édesapámra, noha a negyvenes évek első felében hivatalos elismerésekben, címekben részesült, gondolom, elsősorban tanári és az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkáráként másfél évtizeden át végzett munkájáért. A Farkas utca 9-ben, a Kolozsvári M. Kir. Középiszkolai Tanárképző-Intézet Gyakorló-Gimnáziumának igazgatói lakásában boldog gyermekéveket éltem meg, 1941-től 1945 májusáig, tiszteletet parancsoló felnőttek közelében, akik közé az iskola híressé vált tanárait – utólagos mérlegeléssel – beszámíthatom.

A szovjet fogságban 1944 decemberében elpusztult ifjú tudósról, Mikecs Lászlóról, érdekes, már akkoriban többször hallottam. Aztán amikor Szabédi László életművével behatóbban kezdtem foglalkozni, és a Szabédi (társ)szerkesztésében megjelent *Termés* folyóiratot is tanulmányoztam, újra találkoztam Mikecs Lászlóval, mindenekelőtt *A magyar önszemlélet változásával*, az 1943. nyári számban. A múlthoz való viszonyunkról van itt szó, a „kritikát-lanság”-ról, eljutva „a romantikus nemzeti önszemlélet rokon vagy éppenséggel azonosítható vonásai”-hoz. Néven nevezve, hogy mire utal: „Árpádnak,

Szvatopluknak s Trajának hasonló birodalom hirdette nevét s hasonló nemes indulatok feszengek keblében, csak a mellükre tűzött más-más kokárdát az érzelmeiben élő utókor.”

A Gyakorló-Gimnázium 1942-es Évkönyvében a tanári testület tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi munkásságának összefoglalásában Mikecsről a következőket olvasom: „1941 karácsonyán »Csángók« c. munkája jelent meg (Bolyai Akadémia kiadása). Sajtóra készen áll »A moldvai katolikusok 1646–47-i névsora« c. dolgozata. Az EME tagja. Az egyetemi német lektorátus megbízásából német nyelvű tanfolyamot vezetett az I. félévben. Tudományos irodalmi munkásságáért Kolozsvár thj. sz. kir. város polgármestere 250 P. ösztöndíjban részesítette.”

Édesapám könyvei közt két Mikecs-kötetet őrzök, a *Csángók* című, 412 lapot kitevő, 242 tételt tartalmazó bibliográfiával hitelesített monográfiát és a szintén a Bolyai Akadémia által kiadott útijegyzeteket (*Románia*, 1940. II. kiadás). Mindkettőben lakonikus, puritán ajánlás (ugyanaz a szöveg): Kántor Lajosnak, Kvár, 1942 február Mikecs László. Négy és fél éves voltam – több mint 75 évnek kellett eltelnie, hogy most mind a *Románia*, mind a *Csángók* érdemben eljusson hozzám. A korábbi könyv végén 1939. október–november dátum olvasható, vagyis majdnem egy évvel a második bécsi döntés előtti szöveg. A bihardíószegi születésű, a magyar–német tanári oklevelet Budapesten megszerzett Mikecs „külföldiként” érkezik a regáti (Prahova megyei) Válenii de Munte Nicolae Iorga nevével fémjelzett nyári egyetemére, a Trianon után kialakult helyzet ismeretében, de „egészséges magyar lélekkel”: „E lélek azt parancsolja, hogy higgadtan, józanon, reálisan fogjuk meg a dolgok végét, mint minden használni akaró magyar is tette s a terjedő vakság, a bűnös elferdítések, elhallgatások s elfelejtések ellenében új méréseket végezzünk a magunk házatáján, hogy a hitünk, látásunk s intuíciónk mellé adatokat is sorakoztassunk, gyűlölet, megbánás s más érzelmek vihara nélkül.” A nyári egyetem nagy tanulság lesz Mikecs Lászlónak, a nagyromán öntudat működése tekintetében, majd a rákövetkező országjárás (Brassó, Bukarest, Moldva, tengerpart, Székelyföld, Bihar) teljesíti ki a korántsem megnyugtató tapasztalatot. Még nyoma sincs a reménynek, a gondolatnak, hogy 1940 augusztusától a változó politikai helyzet az ő helyzetét is megváltoztatja. Nyomasztó érzések uralják ezt a *Románia*-könyvet – párhuzamba állíthatóan a közéletben sokkal mélyebb visszhangot keltett Németh László-művel (*Magyarok Romániában*, 1935).

A *Csángók* előszava – Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő – így indít: „Az idege pezsdülése, ami néhány éve a keleti, erejét vesztett, legyöngült magyarság meglátogatására és kutatására vitte az embert, újból és újból felhevítette az agyát s megfeszítette akaraterejét, tennivágyását a széleken elszóródott, elromlott magyarok érdekében. Az újabb világháború kitörése csak növelte lelki feszültségét: teszünk-e népünk erejének, sorainak megsűrítésére, szegényeink megörvendeztetésére, elhagyottainak, elárvult, elbitangolódt, messze került tagjainak a megkötésére, hozzánk kapcsolására a nagy tülekedésben, melyben minden életrevaló, feltörő, ruganyos lelkű nép fokozott igyekezettel kell hogy keresse, erőszakolja, kényszerítse maga számára a jobb életet.” Fiatalsága (24 éves!), energiája, optimizmusa hajtja a feladatvállalásban, de látja, tudja, a magyar oldalon is mi mindennel kell megküzdenie. Ebből a szempontból is érdekes az apámnak adott könyvpéldányt figyelmesen végiglapozni, a géppel írt, beragasztott cetlikre időt áldozva. Mindjárt a bevezetőben, a 6. lapra a szerző azt a mondatot, hogy

„Nagy körvonalakban mindenki tudja már, hogy mi felé kell haladnia a magyarságnak”, a következőkkel tartotta szükségesnek kiegészíteni (helyesbíteni?): „sőt még hivatalos szavak és megnyilatkozások szerint is csupa »népi« és »szociális« ország vagyunk már. Aki azonban érzi lusta, nehéz, tehetetlen mozdulásunkat s aki belát a szívekbe, hogy a megnyilatkozások alatt inkább egy egykori »szónok nemzet« elcsenevészsedett, petyhüdt szólamai hangzanak, mint a haladás, megváltozás akarata fejeződik ki, kevésnek és kezdetinek tartja ezt a felületi »magyar népiséget.«”

Bőven találok hasonló jellegű, kritikai hangvételű beírásokra, nem csupán a csángókkal való törődés (nem törődés) vonatkozásában. Például ahol (a 326. lapon) a nyomtatott szövegben azt látjuk, hogy „A székelyekre gondolunk”, Mikecs a gépelt beírásban így egészíti ki mondanivalóját: „De nem azért, mert »minden csepp« vérünk »drágagyöngyöt ér«. El kell már végre némítanunk azokat az ostobákat, akik felelőtlen dicséretekkel, nagyotmondásokkal glóriába fonják a népet, miközben metely, betegség eszi. Akármennyire is ellentétes a köztudattal az, amit mondunk, a székely az egyik legprimitívebb magyar népcsoport. Kevés termőföldű hegyes területén nagy nélkülözések között él, a szűkös körülmények folytán gazdálkodása fejletlen, életnívója alacsony, kultúrája elmaradt. Több száz éve rettenetes szociális betegségek gyötrik: vezetői semmibe vették, állandóan nyomorították, járványok és éhínségek gyérítették, vég nélküli kénytelen kivándorlásai, mint láttuk, lelkét, magyarságát, emberségét kikezdték. Ha nagyarányú szűkösségét, elmaradottságát, megrontását nem vesszük tekintetbe, minden tervünk dugába dől, minden tettünk a visszájára sül vele kapcsolatban. Maradt azonban e népnek primitívségében egy egészséges, romlatlan ösztöne, melynek ha kellő szabadságot s jogot biztosítunk, meggyógyíthatjuk, hatalmasá tehetjük a székelyt, s újrahódíthatjuk Erdélyt: a szaporasága. Mondanunk sem kell, hogy nem olyan arányú és természetű székelypártoló divatról van itt szó, amilyent manapság is, frissiben tapasztalunk. Jótékonyssággal nem lehet a végletekig üríteni a zsebünket, alázni a szegényeket. Az idegenforgalomhoz még keveset szokott a magyar s attól még vígan pusztul a székely, hogy Tusnád és Szováta tele van »pesti regáttal«. Budapest is vajon mennyivel jobb cseléd tartó város Bukarestnél s emeli-e, segíti-e a lassankint már úgy látszik örökös cselédségre rendelt népet? Bután, szűkön és szórványosan magyar honfikeblek jótékony és cseléd tartó fillérei helyett...” És itt folytatódik egy nagyarányú telepítő vállalkozás gondolata – amit ma bizonyára kétkedéssel vagy éppen rosszállással olvasunk. De amit a kivándorlásról és a cselédsorsról, a jótékonyaságról írt Mikecs László, azt korjellemezőnek, történelmi tapasztalatnak könyvelhetjük el, és nem csupán a négy évre vonatkoztatva. A »pesti regát” pedig különösen kemény odamondás.

Én természetesen Mikecs csángó-könyve születésének évében, de még a belvárosi református elemi első osztályosaként (1943–1944) sem érezkelhettem ebből semmit. Ablakunkból ámuldoztam a Farkas utcai templom felé (1942 novemberében) katonai pompával vonuló menetben, az Apafiak újrateremtésének szertartásán – hogy aztán nem egészen két évvel később ugyanabból az ablakból egy szomorú októberi napon (Gaal György Kolozsvár várostörténetéből ellenőrzöm: 10-én) egy kivonuló magyar csapat látványával maradjak annak a bizonyos (új) magyar négy évnek a zárásából. De erről már részletesebben írtam a *Fehér kakas, vörösborban*; meg hát a sokaknak végzetes közvetlen folytatásról, az 5000 kolozsvári férfi összegyűjtéséről, az ún. „tűszzedésről” – Mikecs László ennek

lett egyik áldozata; apámnak három nap múltán sikerült még a városi fogdából szabadulnia, első világháborúban, illetve szibériai hét év fogsága idejében szerzett orosz nyelvtudásának és az orosz őrnek odaadott zsebórájának hála.

Merre is?

■ Ezt az alcímet a *Fehér kakas*ból kölcsönzöm, hogy politikai pályám (ha volt ilyen), legalábbis a különböző hívó szavak jelentését értelmezzem. A négy elemre következő első gimnáziumi osztály a Református Kollégiumban – az apai örökség szellemében – nem igényel külön magyarázatot, de amit az egyházi iskolák államosítása (1948) hozott magával, ami a 2. számú Állami Magyar Fiúliceumban kezdődött, és az egyetemen, a Bolyain folytatódott (részben), arról főként az 1989 után született fiataloknak sokat kellene mesélnünk, hogy értsék, milyen idők jártak.

A nálunk is megalakult pioníregység, illetve az osztagunk rám terhet nem rótt; a tanulmányi eredmények alapján nyilván hamar beválogattak a még piros – csak később három-, piros-sárga-kék, azaz román nemzeti színű – nyakkendő-sők közé. (De mi addig szerencsére kikoptunk az úttörőkorból.) IMSZ- (KISZ-) tagként jöttek a kellemetlenebb helyzetek. Veress Zoltán, Bodor Ádám, Palocsay Zsiga egy évvel jártak fölöttünk, az ő kommunistaellenes diákszervezkedésükkel való szervezeti leszámolást, pontosabban ennek adminisztratív végrehajtását, kimondását ránk, az akkori iskolai „ifjúmunkás” vezetőségre osztották ki. Bör-tönbe zárásuk tőlünk függetlenül történt. A helyzet sajátosságára mi sem jellemzőbb, hogy korábban Veress Zoli volt iskolánk IMSZ-titkára. A felső politikai utasítás szótlan (természetes?) végrehajtása nem mentett meg a félelemtől – bár okot sokáig nem szolgáltatam rá –, hogy a fekete autó a Mikes Kelemen utcai házunk előtt is megállhat. Egyetemi évfolyamtársunk, barátom, Páskándi Géza 1957-es letartóztatása nyilván ráerősített a félelemre.

Erről és a többes szám jelentéséről a *Fehér kakas*ban részletesebben szóltam. Lászlóffy Alival együtt voltunk az IMSZ-bizottságban, és együtt mentünk a magyar szakra. Már harmadévesek voltunk, 1956 nyarának és kora őszének hangulata (főként a magyarországi irodalmi lapok, Kolozsvárt is, az újságárusoknál is kapható, a postán előfizethető *Irodalmi Újság*, a Filológia kari könyvtárban megtalálható *Új Hang* publicisztikai, vers- és prózaközlései hatása) alapvetően meghatározta „ideológiánk” alakulását. A „másság kezdetét” innen számíthatom, szívesen emlékezve, idézve újra Ali barátom (1996-ban, a *Korunkban* közölt) megjegyzését, évfolyamunk '56-os, sőt – szerinte – már 1954-ben megnyilvánult „hülye kérdéseit” a marxista szemináriumokon. Illyés Gyula híres verse persze a rádión keresztül hatott nálunk a legerőteljesebben, de én az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i (a román posta útján a Mikes Kelemen 15-be megérkezett!) számában olvastam az *Egy mondat a zsarnokságról* visszavonhatatlan ítéletét a szocializmusnak nevezett, tanított közelmúltról.

2017-es mérlegkészítemem közben egy régi újságkivágás kerül a kezembe (*Népszabadság*, 1994. október 22.), az *Ötvenhat szócikk 1956-ról* című összeállítás. Az „Andropov” és „Újratemetés” közti listán találok legalább négy nevet (többet is, ám a többiekhez bővebb magyarázat volna szükséges), akik révén a magyar ötvenhathoz személyesen közelebb kerültem: Bibó István, Fekete Sándor, Göncz Árpád, Tánczos Gábor. (Az „I betű hiányzik a *Népszabadság* egykori listájából, így Illyés Gyula is.) Ők valamennyien megtalálhatók *Korunk*-lap-számokban – de ez már későbbi történet.

Korunk-történet a következő elhatározó történelmi tapasztalat, politikai tanulság: 1968. Ezt már egyértelműen felnőttként éltem meg (1956-ban csak tizenkilenc éves voltam), irodalompolitikailag némi szerepet is vállalhattam jobbítási kísérletünkben. Ebben közrejátszott Domokos Gézával kötődött barátságunk; érthető, hogy az 1968-as évről, évünkről a legelemzőbbben a *Domokos Géza kockázatai* című könyvben (2014) írtam. De ide tartozik Szilágyi Domokos kortörténeti – no meg irodalomtörténeti – súlyú verse, az *Ez a nyár*, korabeli nagy élményem, és a vers többszöri elemzésekísérlete.

Innen tulajdonképp nem lehetett visszaút a „Merre is?” kérdésben, még ha a diktatúra, a legrettenetesebb Ceaușescu-korszak idejéből néhány ránk kényszerített szöveget akár az én fejemre olvasna a majdani fiatal kutató. (Kiindulási pontként ajánlanám neki *A Korunk négy kapuját*, 2016-ból.)

Lehet – nem lehet?

■ „Kisebbségi létértelmezések” alcímmel Cseke Péter rendezte sajtó alá 1995-ben a *Lehet – nem lehet?* című vallomás-, esszé- és tanulmánygyűjteményt, amelynek utolsóelőtti szövege az enyém: a *Költöző haza?* A provokatív kérdésfeltevés csak közvetve kapcsolódik a Makkai Sándor-féle, 1937-es, híres-hírhedt *Nem lehet*-hez. (Egy évben születtem Makkai sokat vitatott keserű ítéletével!) A vásárhelyi Mentornál megjelent kötetben elolvasható írás utóiratából egyértelműen nem derül ki (számomra sem), melyik évben szakadt ki belőlem a kétségtelenül súlyos szöveg, mégis onnan másolom ide a ma is időszerűen hangzó mondatait:

Több mint fél – közel egy? – évtizeddel e keserű kérdésfelvetés után (leszámítva néhány hét, 1989 decemberének és 1990 január elejének bizakodó légkörét), ma sem tudnék másként fogalmazni. Akarnék persze, javíthatatlan realizmusom azonban nem engedi. Meghallgatva különböző konferenciákon, szemináriumokon okos, világra nyitott okfejtéseket, vigasztalhatnánk magunkat, hogy a migráció európai és legalább annyira világjelenség, vagyis a »költöző haza« (azt hiszem, egyedül enyém a copyright, tehát ragaszkodom hozzá!) nem külön magyar sirám. Engem személyesen nem vigasztal a mások baja – ami végül is, tudom, közös baj. De baj. A világ fejtetőre állása. Mert ne tessék megpróbálni bebeszélni nekem, hogy normális jelenség százezrek, milliók felkerekedése, kilakoltatása őseik földjéről. Megjön ennek a böjtje, mindenki számára. Tessék figyelni délre is, ne csak nyugatra (meg kelete).

Az emlékezetet részben kisegítve, egy 1997-ben Miskolcon megjelent publicisztikakötetem, a *Honos-hontalan* segít, legalább abban, hogy 1988-at jelöli meg a szövegezés dátumaként. A könyv első fejezetét (Az én autonómiám) vezeti be, de a szerkesztés logikája szerint megelőzi az egy évvel későbbi, 1989 nyarán a Kossuth Rádió „Vasárnapi újság” műsorának elküldött, szándékom (félelmem) szerint aláíratlan, Csoóri Sándort megszólító levél, *A szörnyeteg türelméről*. (Csoóri felröptette nekünk, romániai magyar értelmiségieknek a hallgatást.) A két szöveg messzemenően összehangzik. Magamat is emlékeztetve, hogy azért nem volt teljes a hallgatásunk a diktatúra legveszélyesebb éveiben, itt (csupán) a korábbiából, az 1988-asból idézek, amely a kaposvári Berzsényi Társaság felhívásáról értesülve (a médiából), „határon kívüliként” meg nem szólítva engem, mégis megszólított, válaszára készítetett arról, hogy „milyen a viszonyunk a szülőföldhöz, mit ad nekünk, s mivel tartozunk mi a hazánknak”.

Először vajon hol lehetett olvasni vagy rádióban hallani a *Költöző haza?* kérdést? Válaszomat, 1988-ban? Minthogy a két újraközlés sem keltett, tudtommal, különösebb visszhangot a kilencvenes években, egy-két gondolatmenetét 2017 júniusában kiemelem. Közéleti jellege, politikáról véleményt formáló volta miatt teszem. És nem csupán a múltba fordulva. Nem megyek vissza a kezdő Ady-idézetekhez (publicisztikában: *A magyarság háza*; versben: *Intés az őrzőkhöz*), hagyom a filologizálást – maradok az újabb élettényeknél, a durvább „pótkérdéseknél”. Így:

Itt vannak például – ha még itt vannak, vagyis ha nem vitte el őket az infarktus, az agyvérzés, illetve a »modern kor« legelterjedtebb járványa, többnyire hosszú lefolyású betegsége, a kivándorlás –, vegyük hát úgy, hogy itt vannak a mai hatvanasok és ötvenesek. Jóval túl azon a koron, amelyben iskolai feladatként, szabadfoglalmazásként meg szokás kérdezni: mi a haza? De innen még a felejtés korán, egy kis megerőltetéssel fel tudják idézni gimnazista, elemista vagy óvodás éveiket, a földrajz-, történelem- és magyarirodalom-órákat, a fogalomalalkító foglalkozásokat. Azok közülük, akik az Ady által emlegetett »kulturális helyek« némelyikében, Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt eszmélkedtek, a történelem szeszélyei folytán – anélkül, hogy helyet változtattak volna – szükségképpen többféle kérdéssel és válasszal néztek szembe. A brassóiaknak viszonylag egyszerűbb helyzetük volt: arrafelé a mai öregek, a nyolcvan körüliek ismerhetik csak a változó vagy költöző haza jelenségét. A tízes évek gyermekei Erdély-, Felvidék- és Bánság-szerte, a náluk évtizedekkel fiatalabbak már jóval szűkebb területen kérdezhették, többször és többféleképpen: mi a haza ma? Nyilván nemcsak a magyarok, hanem az itt (Erdélyben, a Felvidéken, Bánságban, Bácskában) nagy számban élő románok, németek, szlovákok, szerbek is, s a nem asszimilált (vagy a magyarsághoz, románsághoz, németiséghez stb. asszimilálódottnak vélt) zsidó lakosság ugyancsak. De ne menjünk ilyen messze (bár sokkal messzebb is mehetnénk, vissza a múlt századokba, főképpen azonban a megelőzőbe, a 19.-be, amikor a magyarság asszimilációs ereje rendkívüli volt, s amikorra visszanezve sok mai, harcosan öntudatos magyar család német, szerb, román vagy szlovák ősöket találhatna, vér- és kultúráközelben). Maradjunk hát a negyvenes évek óvodás-iskolás gyermektársadalmánál, az őket elérő első kérdezősnél: mi a haza?

Leszámítva az akkoriban divatos politikai jelszavakat, rigmusokat, egy észak-erdélyi (felvidéki, bánsági) magyar fiú és lány tudatában szülőföld és haza nagyjából egyet jelenthetett. De mit érzett az ugyanitt élő román (szerb és szlovák)? Bizonyára azt, amit egy dél-erdélyi magyar... Am folytassuk: ha történetesen felteszik a kérdést 1944 júniusában a marosvásárhelyi vagy a kolozsvári gettóban a sárga csillagot viselő gyerekeknek, hogy mi a haza – vajon ők mit válaszolnak? És mit az a magyar gyermek, akinek a játszótársát hurcolják el, hogy néhány hónap múltán csak füst meg az emlék maradjon utána?

E sokféle, egymásnak ellentmondó emlék is tette lehetővé – szükségszerűvé? – 1944 őszétől az újfajta kérdezést. A »mi a haza?« gondolkört mondhatni egészében helyettesítette, mintegy évtizedeken át, a »közös haza« tétele, jelszava, hite (részeként a proletár internacionalizmusnak), a »szocialista haza« jelent-jövőt egynek vevő modellje. Tények – iskolák, főiskolák, egyetemek, irodalmi, művészeti, művelődési intézmények, kétnyelvű feliratok, a nemzetiségi uszítást büntető törvények, intézkedések – sora segítette az átváltást, bizonyos fokig a feledést, a haza elsődlegesen nemzeti felfogásának társadalmi osztály szempontú helyettesítését. Ezzel párhuzamosan természetesen elfelejtődtek, időlegesen eltemetődtek

fontos nemzeti értékek is, a nemzeti hagyományok – történelem, népi és magaskultúra – tulajdonképpen nélkülözhetetlen kincsei. És ez nem csupán a kisebbségeket (egy időben használatos kifejezéssel: az együttélő nemzetiségeket), hanem a többséget is sújtotta.

Ennek az anacionális kornak, éveknek szomorú, el nem feledhető konkrétumaiból idézek a továbbiakban, de az egy darabig vívmányként említett intézményeinek, jelenségeinek példáiból is (Bolyai Tudományegyetem – az 1959-es egyesítéséig a román Babeşssel, vagyis a megszüntetésig –, az erdélyi magyar színházak működése, erdélyi magyar történelmi drámák sorozatos bemutatásával, a Kriterion Könyvkiadó nagyszerű tíz-tizenöt éve, folyóirataink, így a *Korunk* népszerű különszámai). És akkor tovább, még mindig a hazaértelmezésből:

Számos ilyen tény együttese vezetett oda, hogy az esetleges megkérdéztet ha nem is tudta (akarta, merete) volna szabatosan megfogalmazni válaszát, hazáját nem valahol távol képzelte el, hanem szülőföldjétől elszakíthatatlanul. Volt ugyan ebben az Erdélyközponthú (romániai magyar?) hazafelfogásban valami aggasztó múltba-fordulás (»Házsongárd-szemlélet«), amelyet elsősorban a fiatalabb esszéírók, filozófusok, szociológusok, történészek, írók, képzőművészek többször is szóvá tettek, meg is indult bizonyos felzárkózás a korszerűbb, egyetemesebb, a nemzeti hagyományoktól azért el nem szakadó világszemlélethez, részben a román, részben a magyarországi, kelet-közép-európai vagy nyugat-európai, amerikai stb. törekvésekre is figyelve. A szélesebb kultúrafogyasztó tömeget ezek az újító, megújuló kísérletek nyilván kevésbé hódították meg, mint a hagyományos nemzeti megközelítések (történelemben, irodalomban, néprajzban, képzőművészetben, színházban, zenében, nyelvészetben stb.), de ez talán természetes. Erdély mindig elég (túlságosan?) hagyományőrző volt, és 1918–1919 után ez a hagyományőrzés még hangsúlyosabbá vált.

A folytatásban szölok a transzilvanizmusról, a Tamási Áron meghirdette népi cselekvésről. És bejön egy 1939-es Babits-esszéiből (*A magyar jellemről*) vett idézet, „a múltak óre lenni” tétel meg a másik oldalon a cselekvésvágy igénylése. Ennek ismeretében kell beszélni az egyre kétségbeejtőbb erdélyi helyzetről, a Románia részeként kezelt Erdély magyarságának fokozatos megálázásáról, amikor városainkat már nem nevezhetjük meg magyarul (Kolozsvár – Cluj-Napoca, Nagyvárad – Oradea), nincs jogunk leírni Kós Károly nevét, magyar iskolákat készülnék megszüntetni. A lét, a romániai magyarság léte válik kérdésessé.

És akkor felvetődik a kérdés: lehetséges-e hazátlanul élni? Akár úgy, hogy saját hazájában ne érezze otthon magát, akár úgy, hogy a helyi sorsát választja, sodródik a szélben, míg végül lehull valahová? Mert meddig haza a haza? Akkor is az-e még, ha már csak a hegyek és a folyók ismerősek, a házak már egyre kevésbé (a történelmi városok arcát átformálják, tömbházrengeteggé arctalanítják)? Akkor is, ha az őseket kiforgatják sírjaikból, mert a múltat a sírkövekről is el kell tüntetni? Akkor is, ha a rokonok, barátok sorra elhagyják a szülőföldet, ki hivatalosan, ki szökve?

És lesz-e új haza? És hol lesz? A Balti-tenger partján? Vagy túl az óceánon? Esetleg csak pár száz kilométerrel nyugatabbra, a Duna-parton? Mert hiszen az is a haza, egyeseknek – idősebbeknek – néhány évtizeddel ezelőtt hivatalosan is a hazája volt. De mi lesz a szűkebb szülőfölddel? Magával viheti-e a távozó? Vagy sűrűn visszatér majd – ha teheti – a mégis itt maradottakkal elbeszélgetni, feltöltődni? Feltöltődni – mivel? Keserűséggel? És hoz cserébe kávé, téliszalámit,

sajtot, szappant? Farmernadrágot? Mert könyvet, folyóiratot nemigen hozhat, kazettát, lemezt sem. Vagy küld képeslapot. A fjordokról. Színes felvételt, legújabb kocsijáról.

Lehet-e az embernek több hazája? Vagy marad egy: az anyanyelv? Amelyen ha már beszélni nem, de álmodni még lehet, szabad? Amelyre nem terjed ki a »homogenizálás«?

Van, aki azt mondja, ma már korszerűtlen a hazáról beszélni, írni. Egyik helyen kompromittálódik maga a szó is, a túl gyakori, felszínes, lényegében kiürült szóhasználat. Másutt, versenyben a még újabb, még jobb megvásárolandó áruért, a nagyobb kényelemért (a korábban bekövetkező infarktusért?), az integráció az igény, nem pedig a kiválás, a kívülállás – legalábbis nem nemzeti alapon... Vajon igazuk volna az így tagadóknak?

Vagy be kell vezetnünk a költöző haza fogalmát, pár száz vagy pár ezer kilométerrel tolvá el határait, hegyeit, barátot képzelve oda, ahol nincs, írásost az asztalra, bokályt az előszoba falára, az ágy fölé pedig lehetőleg festményt vagy legalább grafikát, a Bolyaiak szobráról, a Farkas utcai templomról, a Sas-palotáról, Tamási Áron sírjától...

Szabad a választás!

Ezt gondoltam, írtam 1988-ban. 1989 decemberben, két nappal karácsony előtt szövegeztük a Hívó Szót, Kolozsvárt, Gáll Ernőék lakásában. Korunk-közelben, mondom ma. A felgyűlt keserűséget reményre váltva...

ESZENYEI FARKAS GÁBOR

NEVESÍTETT VÁROSIASODÁS

A gazdasági és politikai elit összefonódása Nagyvárad századfordulós fejlődésében

■ A boldog békeidőt és az első világháború közötti időszakot, Magyarország mindennapjait a fejlődés, a változás, a virágzás jellemezte.¹ A 19. század végét, a századelőt, századfordulót Erdély és Partium gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének csúcspontjaként tartjuk számon.

A történetírás folyamatosan boncolgatta és vizsgálta, hogy milyen tényezők és ok-okozati összefüggések járultak ahhoz, hogy megvalósulhassanak egy régió, egy város esetében azok a nagymértékű változások, átalakulások, melyek a történészek számára kimeríthetetlen forrásként szolgáltak és szolgálnak.

Erdély és Partium viszonylatában többször kerül felszínre Arad, Temesvár, Nagyvárad példaértékű fejlődése. Nagyvárad, „a Holnap városa”, „Pece-parti Páris”, „a magyar Birmingham”, „a fény városa”, „a vér városa”. Ezekkel a szavakkal illetik a költők, írók, kortársak Nagyvárad századfordulós fejlődését.²

Nagyvárad a századfordulón mutatott metamorfózisa,³ urbanizációs fejlődése a kutatók számára érdekes kutatási területet jelent. Sokan, több megvilágításban kutatták, és kerestek a miértekre, a hogyanokra akár többolvasatúnak is tekinthető válaszokat.

A „vér városa” a 19. század végén és 20. század végén egy jól előkészített átalakuláson ment át. Amennyiben megvizsgáljuk a társadalmi viszonyokat (lakosság számbeli változását,⁴ felekezeti megoszlások és azok változásai⁵), a város átépítését⁶ és modernizációját célzó törekvéseket,⁷ a város vezetésének működését, az oktatási rendszer fejlődését,⁸ az egészségügyi rendszer kiépülését és a kulturális élet pezsgését,⁹ akkor valóban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy komoly fejlődésről beszélhetünk.

De mi volt ennek az oka? Mi volt a mozdatórugója? Mi ennek az elindítója? Mi ennek a „nyugtalan”, soha nem pihenő városnak a titka? Választ adni ezekre a kérdésekre folyamatos kihívás a kutatók számára.

Nem célunk és nem is tudunk teljes és mindent érintő választ adni ezekre a kérdésekre. Feltevésünk és részleges válaszunk az lehet, hogy a fejlődés, változás okai a nagyváradai gazdasági és politikai élet összefonódásában rejlik.

A váradai vállalkozó polgárok és a bankszektort képviselő gazdasági elit politikai szerepvállalása érdekes kérdéseket vet fel, és kutatási területként is igen gyümölcsöző eredményekkel kecsegtet.

Alapvető kérdés, hogy konkrét vállalkozók, bankárok életpályáján keresztül bizonyíthatjuk-e, hogy Nagyvárad századfordulós fejlődésében ez az elitcsoportosulás valóban kiemelkedő szerepet játszott. Egyáltalán létezik-e egy olyan nevesített csoport, melynek szerepvállalásán keresztül bizonyítható a feltevés?

Várad esetében viszont a kezdeti kutatási eredményeim azt mutatták, hogy a gazdasági elit politikai és társadalmi elitpozíciókat, szerepeket is betöltött. A gazdasági elitszereplők nem elégszenek meg azzal, hogy hallatják hangjukat a városi gyűléseken és érdekvérvényesítési bizottsági aktivitásaik révén, hanem megbízható személyekként társadalmi szerepvállalásuk is megnő. A helyi városi életben ko-

moly szerepeket, elitpozíciókat betöltve hálózák be a társadalmat. Ez a jellegzetessége az eredményeknek azt mutatja, hogy Nagyvárad esetében is beszélhetünk olyan gazdasági elittről, mely többszörös szerepvállalású – azaz Várad esetében is kimutathatók a Lengyel György¹⁰ által meghatározott multipozicionális gazdasági elit nyomai.

Kutatásaink során kiszűrtük egy elitcsoportot a Compass adatai,¹¹ a virilisták,¹² a városi bizottságok¹³ és Lakos Lajos törvényhatósági szakszervezeti tagjainak névsora alapján.¹⁴ Ez a névsor jelenti Nagyvárad gazdasági elitcsoportját, amely 1900–1905 között gazdasági szerepe révén vezető szerepet vállalt a város életében.

A kutatás nyomon követte, hogy a gazdasági elithez tartozó különböző elitpozíciókkal rendelkező szereplők egy adott időszakban milyen mértékben és hány politikai és társadalmi pozíciót halmoztak fel. Ennek függvényében öt csoportot állapítottunk meg. Elitpozícióknak tekintettük azokat a tisztségeket, melyek egy adott intézmény döntéshozási kompetenciájával ruházta fel a pozíció birtokosát.

A betöltött tisztségekről elsősorban a Compassból nyertem adatokat. A Compass a részvénytársaságok, vállalatok vezető rétegének névsorát, alaptőkéjét és egyéb fontosabb adatait tartalmazza. 1900–1905 között 31 részvénytársaságról és vállalatról tesz említést.

A tisztségek felsorolását az elnökkel és a vezérigazgatókkal kezdi. Ezt követi az igazgatósági tagok listája, mely némely cégnél négy-hat fő körül mozog (pl. Nagyvárad Takarékpénztár, Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank, Bihar megyei Takarékpénztár), más cégeknél számuk ennél lényegesen magasabb. A Polgári takarékszövetkezetnek harminc igazgatósági tagja volt. Nagyjából ugyanez figyelhető meg a választmányi tagok esetében is, mely csak a Bihar megyei Takarékpénztárnál jelenik meg. A választmányi tagok listáját általában a felügyelőbizottsági tagok listája követi, amely bizottság nagyrészt három tagból áll. Ez a tisztség általában a mai értelemben vett cenzoroknak feleltethető meg. Utóbbiak tisztségükönél fogva személyi változásokat nem mutatnak a vizsgált időszakban. Ezzel ellentétben a választmányi és igazgatósági tagok listája évről évre változik, új tagok kerülnek be, s számuk sem mondható állandónak.

Az utolsó nagy csoport, mely zárja a vezetőség bemutatását, a könyvelők, pénztárnokok és jogtanácsos-ügyészek rétege. Könyvelőből előfordul, hogy nagyobb vállalat esetén több van: főkönyvelő és könyvelő (pl. Bihar megyei Takarékpénztár). Pénztárnok és jogtanácsos rendszerint egy cégnél csak egy volt.

Az általam vizsgált gazdasági elitcsoport tagjai ezeknek a tisztségeknek valamelyikét töltik be ebben az időszakban. A legjellemzőbb, hogy a szóban forgó személyek elnöki, vezérigazgatói, igazgatótanácsai, felügyelőbizottsági és jogtanácsosi tiszteket töltenek be. Könyvelő, pénztárnok nem jellemző; jogtanácsos pedig csak egy esetben, dr. Gyémánt Jenő révén jelenik meg a csoporton belül.

Olyan esettel is találkoztam, amikor egy adott személy egy időben ugyanazon cégen belül két funkciót is betölt, mint azt dr. Frankó Endre esete is mutatja. Ő ugyanis 1903–1905 között igazgatósági tagja és jogtanácsosa a Nagyvárad Takarékpénztárnak. Farkas Izidor esetében ez abban változik, hogy ő 1900–1901 között a Nagyvárad áruháza részvénytársaság felügyelőbizottsági tagja, majd 1902–1905 között igazgatósági tagja. Ezáltal az ő esetében megfigyelhető egy előrelépés.

Deutsch Károly Ignác esetében fordul az elő, hogy három részvénytársaság/cég igazgatója (a Léderer és Kálmán féle szeszgyár, a Gazdasági és iparbank és a műtrágyagyár igazgatója). Ugyanez a helyzet Bertsey Györggyel is. Ő a Filléres és segélyszövetkezet aligazgatója (1900–1905), Bihar és nagyvárad takarékszövetkezet alelnök-igazgatója (1900) és az Általános takarékpénztár nagyvárad aligazgatója (1900).

Ami még érdekes, hogy a vizsgált csoport mindegyike legalább egy igazgatósági tagi pozícióval rendelkezik. Ezen túlmenően, a pozíciók számának megfelelően rendelkeznek politikai tisztségekkel, ez főként abban nyilvánul meg, hogy 1900 és 1905 között mindegyik tagja a törvényhatósági testületeknek, ezenkívül nagy részük tagja valamelyik törvényhatósági bizottságnak is.

A törvényhatósági és a bizottsági tagságon kívül pártfunkciókat is betöltöttek a csoport némely tagjai. Dr. Hoványi Géza a Szabadelvű Párt alelnöke, akárcsak Reismann Mór; Hlatky Endre pedig elnöke és a legtöbb törvényhatósági bizottság tagja.

A gazdasági és politikai elitpozíciók mellett egyleteknek, polgári köröknek is tagjai. A legtöbben a Szigligeti Társaságban töltenek be különböző vezető tisztségeket: Sipos Orbán, dr. Berkovits Ferenc – alelnök, Gábel Jakab – rendes tag, dr. Dési Géza, Rádl Ödön – elnök, dr. Gyémánt Jenő – választmányi tag, dr. Hoványi Géza – választmányi tag és a pénzügyi bizottság elnöke. A vizsgált csoport megközelítőleg 17%-a tagja a Szigligeti Társaságnak, és tisztségei révén elmondható, hogy vezető szerepet töltenek be. Az is megfigyelhető, hogy akárcsak a gazdasági tisztségek halmozódása a különböző társadalmi tisztségek is halmozódnak: Sipos Orbán a Szigligeti Társaságban betöltött szerepe mellett tagja a Bihar népnevelése és a Zenekedvelők egyesületének; Gábel Jakab a Bihar megyei Tanító Egylet alelnöke, a Magyarországi Tanítók Országos bizottságának és igazgatótanácsának rendes tagja, valamint iskolaigazgató; dr. Dési Géza a váradvelencei polgári kör díszelnöke. Mezey Mihály a nagyváradi önkormányzat Tűzoltó Egyletének főparancsnoka, a Tűzoltó Szövetség elnöke, a polgári kör, a tornakör, a műkedvelő fényképészek, a Zenekedvelők egyesületének tagja, a Polgári lövészegylet mestere, a Fehérkereszt egylet alelnöke és az állami óvodák felügyelőbizottságának elnöke. Rádl Ödön az ügyvédi kamara választott tagja, a Petőfi Társaság rendes tagja, az Országos Irodalmi Szövetség főjegyzője, a Bihar megyei és nagyváradi rabsegélyező egylet elnöke és az EMKE Bihar megyei jogtanácsosa. Dr. Hoványi Géza a nagyváradi és Bihar megyei Casino választmányi tagja, az Erzsébet bölcsőde-egyesület pénztárnoka, a Szent László menedékház és koldusárpolda választmányi tagja, a Vörös Kereszt Egylet alelnöke és a nagyváradi mentőintézet tagja.

Kutatásaink során 64 névvel találkoztunk, akik legalább egy gazdasági pozíciót betöltöttek, azonban csak a minimum 2 elitpozícióval rendelkezőket vettük be a csoportba. A szűkítés eredményeképpen jutottunk el a minimum 2 elitpozíciót betöltő 42 személy névsorához.¹⁵

Az adott időszak elitcsoportjának elitpozíció szerinti megoszlása

■ 2 elitpozíció ■ 3 elitpozíció ■ 4 elitpozíció ■ 5 vagy több elitpozíció

A meglévő 42 személyt négy kategóriába soroltam aszerint, hogy hány elitpozícióval rendelkeztek: az első kategóriába a küszöbértéknek megfelelő két elitpozícióval rendelkezőket, a második kategóriába azokat, akiknek három tisztségük volt, a harmadikba a négy tisztséggel rendelkezőket, míg a negyedikbe azok kerültek, akiknek tisztségeik száma öt vagy ennél több (hat, hét, nyolc, tizenöt). A harmadik és a negyedik kategória a tisztségek száma miatt a helyi gazdasági elit szűkebb csoportját alkotja, azokat a személyeket, akiknek a döntési kompetenciája tisztségeik révén meghatározó volt a város gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseiben.

Az első kategória, amely tagjainak két elitpozíciójuk van, a vizsgált források alapján a következő¹⁶ (12 személy):

	Név	Foglalkozás	Társadalmi pozíciók	Gazdasági pozíciók
1	Dr. Frankó Endre	ügyvéd	1.12.12a.1.3.4.5 szakbizottsági tag ¹⁷	Nagyvárad takarékpénztár – igazgatótanácsi tag (1900–1905) Nagyvárad takarékpénztár – jogtanácsos (1903–1905)
2	Kaczián Károly		2.9.18. szakbizottsági tag	Nagyvárad takarékpénztár és a Bihar megyei kereskedelmi és iparbank választmányi tagja
3	Schöpflin Ágoston	királyi tanácsos	3.11.15. szakbizottsági tag	postai Távirda igazgató Tiszviselők önszegélyző szövetkezete – igazgatósági tag (1900–1905)
4	Sipos Orbán	Királyi tanfelügyelő	a Bihar népnevelési egyesület tagja, a Szigligeti Társaság tagja, a Zenekedvelők egyesületének alelnöke, 4.12.12a.1. szakbizottsági tag	Gazdasági és iparbank igazgatósági tagja Bihar és nagyvárad takaré- szövetkezet – igazgatótanácsi tag (1902–1905)
5	Dr. Grósz Menyhért	Királyi törvényszéki és fogházorvos	4.7.8. szakbizottsági tag	Központi takarékpénztár – igazgatósági tag (1905) Polgári takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1900–1905)
6	Laendler Ferenc	építész vállalkozó		Nagyvárad áruraktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905) Nagyvárad Takarékpénztár igazgatósági tagja
7	Hlatky Endre		a nagyvárad ügyvédi kamara elnöke, a városi szabadelvű párt elnöke, az 1.7.10.12.12a.13. 14.15.17. szakbizottsági tag	Nagyvárad áruraktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905) Nagyvárad Takarékpénztár igazgatósági tagja
8	ifj. Moskovits Mór			Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank – felügyelő bizottsági tag (1903–1905) Nagyvárad gőzmozdonyú közúti vaspálya-részvénytársaság (1903–1905)

9	Komlóssy József		az állami anyakönyvezető és hivatali állásából kifolyólag több bizottság tagja	jog és gazdasági tanácsos
10	Ragány János			városi főszámvevő, a Bihar megyei Takarékpénztár felügyelőbizottságának tagja
11	Darvassy Lajos		városi tanácsos	Polgári Takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tag (1903–1905) és felügyelőbizottsági tag (1903) Polgári takarékok és segélyszövetkezet – igazgatósági tag (1900–1905)
12	Szűcs Géza			főszámvevő, a nagyváradi Általános takarékpénztár felügyelő bizottsági elnöke

A második kategória tagjai minimum három elitpozícióval rendelkeznek, a névsor a következő (14 személy):

	Név	Foglalkozás	Társadalmi pozíciók	Gazdasági pozíciók
1	Dr. Berkovits Ferenc	ügyvéd	ügyvédi kamarai alelnök a Szigligeti Társaság alelnöke; 1.2.5.7.12.15.12a. (3.4.6.) számú szakbizottsági tag ¹⁸	a Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank jogtanácsosa Egyesült nagyváradi László és Hunyady gőzmalom részvénytársaság – felügyelőbizottsági tag (1900–1905) Nagyvárad gőzmozdonyú közúti vasút részvénytársaság – igazgatótanács tag (1900–1905)
2	Weisz Mór	kereskedő		a Leszámitoló és jelzáloghitelbank választott tagja, a Közgazdasági bank felügyelőbizottsági tagja Központi takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tagja (1905)
3	Deutsch Károly Ignác	kereskedő		a Léderer- és Kálmán-féle szeszgyár, Gazdasági és iparbank igazgatója, a műtrágyagyár igazgatója.
4	Farkas Izidor	magánzó	2.6.10. számú szakbizottsági tag	Nagyváradi áruaktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1902–1905) Nagyváradi áruaktár részvénytársaság – felügyelőbizottsági tag (1900–1901) Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank – igazgatósági tag (1900–1905)

5	Lévay Zsigmond	magánzó	2.6.számú szakbizottsági tag	a Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank igazgatója, Műtrágyagyár-részvénytársaság Nagyváradon -- igazgatósági tag (1900-1905) Nagyvárad áruraktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1902-1905)
6	Sal Ferenc	királyi tanácsos, nyugalmazott polgármester		Nagyvárad Takarékpénztár – elnök (1900-1905) Nagyvárad gőzmozdonyú közúti vaspálya-részvénytársaság – igazgatósági tag (1900-1901) Nagyvárad-belényes-vaskohi vasút részvénytársaság – igazgatósági tag (1900-1905)
7	Stern Herman	kávéház-tulajdonos	6.8.18. számú szakbizottsági tag	a Nv. Pincér egyeslet elnöke; Polgári takaréék és segélyszövetkezet – igazgatósági tag (1900,1902-1905) Polgári takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tag (1905)
8	Mihelfy Adolf	ügyvéd	1.2.11.12.12a.15.2 0. számú szakbizottsági tag	Nagyvárad áruraktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1900-1905) Bihar megyei takarékpénztár – igazgatósági tag (1901-1905) Gazdasági iparbank részvénytársaság – igazgatósági tag (1900-1905)
9	Mezey Mihály	közjegyző	a nagyvárad önkormányzat tűzoltóegylet főparancsnoka, a nagyvárad tűzoltószövetség elnöke, a polgári kör, a tornakör, a műkedvelő fényképészek köre, a zenekedvelők egyesülete, a polgári lövészegylet mestere, fehérkereszt egyeslet alelnöke, állami óvodák felügyelőbizottságának elnöke, 1.3.5.7.12.12a.3.6. 13.14.15.számú szakbizottsági tag	Az ügyvédi kamara választott tagja és pénztárnok Gazdasági iparbank részvénytársaság -- igazgatósági tag (1900-1905)

10	Száhlender Károly	mérnök	3.5.6.7.15. számú szakbizottsági tag	a Magyar kir. Államvasutak főfelügyelője, a Nv.-Belényes-Vaskó vasút igazgatóságának választmányi tagja; Nagyvárad-belényes-vaskohi vasút részvénytársaság – vezérigazgató (1900–1905)
11	Dr. Moskovits József		2.9.10. számú szakbizottsági tag	
12	Dr. Moskovits Miklós	gyáros	6. számú szakbizottsági tag	a velencei takarékpénztár szövetkezet elnöke, a velencei és váraljai polgári kör elnöke Polgári takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1900)
13	Bordé Ferenc	főjegyző	polgármester-helyettes	az Általános takarékpénztár igazgatósági elnöke Réti polgárok takarékszövetkezete – igazgatósági tag (1905) Bihar megyei takarékpénztár – igazgatósági tag (1903-1905)
14	Jablonszky Emil		az Erzsébet bölcsőde alelnöke	Adópénztárnok a velencei katolikus takarékszövetkezet pénztárnoka Nagyvárad, Velence és váraljai takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1901)

A négy elitpozícióval rendelkező tagok száma hét, kevesebb, mint az előzőeké.

	Név	Foglalkozás	Társadalmi pozíciók	Gazdasági pozíciók
1	Sarkadi Lajos		1.3.8. szakbizottsági tag ¹⁹	Kereskedelmi és iparkamarai titkár Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank – igazgatósági tag (1900) Általános takarékpénztár Nagyváradon – igazgatósági tag (1902–1903) Cirok- és szalmaárugyár részvénytársaság – igazgatósági tag (1902–1905)
2	Gábel Jakab	iskolaigazgató	a Bihar megyei Tanítóegylet alelnöke, a Magyarországi Tanítók Országos bizottságának és igazgatótanácsának rendes tagja, a Szigligeti irodalmi társaság rendes tagja,	Gazdasági és Iparbank tanácsosa Nagyvárad Népbank igazgató tanácsosa Nagyvárad Népbank jogtanácsosa Bihar és nagyvárad takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1902–1905)

			a Népművelési közlöny szerkesztője; a 7.8.9.21.számú szakbizottsági tag	
3	Ullmann Sándor	nagykereskedő	2. számú szakbizottsági tag	Nagyvárad hírlapkiadó részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Központi takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Általános takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1903) Érmelléki és nagyváradai ipar és kereskedelmi részvénytársaság – igazgatósági tag (1903)
4	Köblös Ferenc	építőmester		téglagyár-tulajdonos, iparkamarai beltag, ipartestületi elöljáró, Nagyvárad vendéglősök, szállodások, kávéosk, gőzmosoda és szikvízgyár részvénytársaság – igazgatósági tag (1903–1904)
5	Guttman József	építész	3.4.5.8.18.számú szakbizottsági tag	a Leszámitoló és Jelzálogbank igazgató elnöke, az osztrák–magyar bank váltó bírálója és ipariskolai bizottság elnöke; Leszámitoló és jelzálogbank részvénytársaság – elnök (1900–1905) Egyesült nagyvárad László és Hunyady gőzmalom részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905)
6	Dr. Dési Géza		a velencei polgári kör díszelnöke, a Szigligeti Társaság tagja; 1.10.13.számú szakbizottsági tag	a Kereskedelmi alkalmazottak egyletének elnöke, a Leszámitoló és jelzálogbank ügyésze, a szállodások, vendéglősök, kávéosk ipartársulatának és a pincéregylet jogtanácsosa, a gőzmosoda és szikvízgyár igazgatósági elnöke
7	ifj. Rimanóczy Kálmán		3.számú szakbizottsági tag	kereskedelmi és iparkamarai beltag Nagyvárad hírlapkiadó részvénytársaság – felügyelőbizottsági tag (1904–1905) Központi takarékpénztár részvénytársaság – felügyelőbizottsági tag (1904–1905) Általános takarékszövetkezet – felügyelőbizottsági tag (1903)

	Név	Foglalkozás	Társadalmi pozíciók	Gazdasági pozíciók	Gazdasági pozíciók száma
1	Bertsey György		3.8. szakszabotsági tag ²⁰	ipartestületi elnök Bihar megyei takarékpénztár – választmányi tag (1902–1905) Filléres és segélyszövetkezet – aligazgató (1900–1905) Bihar és nagyváradi takarékszövetkezet – alelnök-igazgató (1900) Általános takarékpénztár Nagyváradon – aligazgató (1900)	5
2	Rádl Ödön	ügyvéd	az ügyvédi kamara választott tagja, a Petőfi Irodalmi Társaság rendes tagja, az Országos Irodalmi Szövetség főjegyzője, a Szigligeti Társaság elnöke, a Bihar megyei és nagyváradi rabsegélyző egyesület elnöke, az EMKE Bihar megyei jogtanácsosa; 1.10.12.12a.13.16. szakszabotsági tag	Gazdasági és Iparbank igazgatója; Nagyvárad Hírlapkiadó részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Központi takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Réti polgárok takaré- és hitelszövetkezete – igazgatósági tag (1904–1905) Érmelléki és nagyváradi ipar és kereskedelmi részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905)	5
3	Moskovits Miksa		2. számú szakszabotsági tag	Leszámitoló és Jelzálogbank Rt. vezérigazgatója; Filléres takaré- és segélyszövetkezet – igazgatósági tag (1900–1905) Általános takarékpénztár – igazgatósági tag (1900) Bihar és nagyváradi takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1900) Pontelli-féle szalámigyár részvénytársaság – igazgatósági tag (1903–1905)	5
4	Dr. Radó Ignác	ügyvéd	az Izr. Hitközség alelnöke,	igazgatósági tagja a Léderer- és Kálmán-féle szeszgyárnak, a margittai takarékpénztár igazgatósági tagja,	6

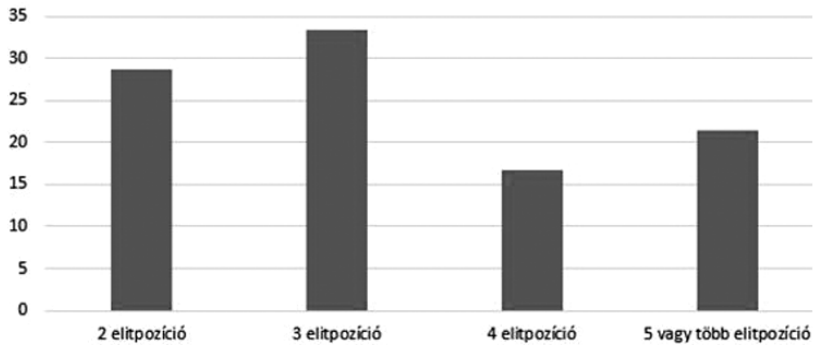
			választmányi tagja a Szigligeti Társágnak, 7.10.13. számú szakbizottsági tag	felügyelőbizottsági tagja a MÁV vasúti forgalmi RT-nek, a Polgári Takarékpénztár ügyésze; Polgári takaréék és segélyszövetkezet – igazgatósági tag (1905) Léderer Kálmán-féle szeszgyár és finomító részvénytársaság – jogtanácsos (1900–1905)	
5	Reismann Mór		a szabadelvű párt alelnöke, a 2.13. számú szakbizottsági tag	Bihar megyei kereskedelmi, ipar- és terményhitelbank – vezérigazgató (1900–1905) Nagyvárad, Velence és váraljai takaréék- és segélyszövetkezet – felügyelőbizottsági tag (1900) Léderer Kálmán-féle szeszgyár és finomító részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905) Mútrágyagyár részvénytársaság Nagyváradon – igazgatósági tag (1900–1905) Nagyváradai áruraktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1901) Nagyvárad–belényes–vaskohi vasút-részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905)	6
6	Pekanovits Imre	okleveles mérnök	3.6.számú szakbizottsági tag	a Sebes-Körös vízszabályzó és ármentesítő társulat igazgató főmérnöke, a Bihar megyei gazdasági egyesület választmányának és számvizsgáló bizottságának tagja, a Bihar megyei takarékpénztár igazgatóságának tagja, a komádi takarékpénztár elnöke; Bihar megyei korona takaréék- és segélyszövetkezet – igazgatósági tag (1900–1905) Tisztviselők önszegélyző szövetkezete – igazgatósági tag (1901–1905)	6
7	Dr. Gyémánt Jenő		a Szigligeti Társaság választmányi tagja, a Gyermekbarát ügyésze, 1.10. számú szakbizottsági tag	a Bihar megyei takarékpénztár ügyésze a nv.i közúti vasút rt. felügyelőbizottsági tagja; Nagyvárad hírlapkiadó részvénytársaság – igazgatósági tagja (1904–1905) Központi takarékpénztár	7

				<p>részvénytársaság – igazgatósági tagja (1904–1905) Általános takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1903) Réti polgárok takaréka és hitelszövetkezete – igazgatósági tag (1903) Érmelléki és nagyváradi ipar és kereskedelmi részvénytársaság – igazgatósági tag (1903)</p>	
8	Rendes Vilmos	építész-mérnök		<p>Kereskedelmi és iparkamara beltágya, a kőműves-, ács- és kőfaragó-mesterségre képesítő bizottság miniszter által kinevezett vizsgázó testület tagja, az építő ipartestület elnöke, ipartestületi elöljáró, a nagyv.-i ipartestületi szövetkezet és betegsegélyező pénztári igazgatója. Központi takarékpénztár igazgatója; 3. számú szakbizottsági tag Nagyváradi hírlapkiadó részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Általános takarékszövetkezet – felügyelőbizottsági tag (1905)</p>	8
9	dr. Hoványi Géza		<p>a nagyváradi és Bbihar megyei Casino választmányi tagja, az Erzsébet bölcsőde-egyesület pénztárnoka, a Szt. László menedékház és koldusárpolda választmányi tagja, a Szigligeti Társaság választmányi tagja, a Szigligeti Társaság pénzügyi bizottságának elnöke, a nagyváradi Vöröskereszt egyeslet alelnöke,</p>	<p>a Nagyváradi takarékpénztár vezérigazgatója, a kereskedelmi és iparkamara beltágya és fegyelmi bizottságának elnöke, a Kereskedelmi csarnok alelnöke, a kereskedelmi iskolai bizottság elnöke, az OMB nv.-i fiókjának bíráló tagja, a Magyar takarékpénztárak országos szövetségének alelnöke, a magyar országos kereskedelmi egyesület választmányi tagja Műtrágyagyár részvénytársaság Nagyváradon – elnök (1900–1905) Nagyváradi áruaktár részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905) Szent László nyomda részvénytársaság – igazgatósági tag (1900–1905)</p>	15

			<p>a nagyváradai mentőintézet tagja, a nagyváradai Szabadelvű Párt alelnöke; 2.3.6.7.9. elnöke, 12.12a.13.15.20. 22. számú szakbizottsági tag</p>	<p>Nagyváradai hírlapkiadó részvénytársaság igazgatósági tag (1904–1905) Központi takarékpénztár részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905) Általános takarékszövetkezet – igazgatósági tag (1904–1905) Réti polgárok takaré- és hitelszövetkezete – igazgatósági tag (1904–1905) Ermelléki és nagyváradai ipar és kereskedelmi részvénytársaság – igazgatósági tag (1904–1905)</p>	
--	--	--	---	--	--

Az elitcsoport százalékos összetétele

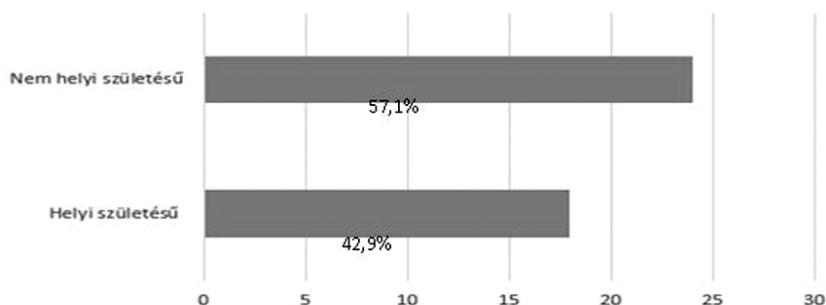

Mint láttuk, 1900 és 1905 között létezett egy olyan csoport, mely határozottan uralta Nagyvárad gazdasági életét. A felhasznált források alapján körvonalazódott egy 42 személyből álló elitcsoport. Mivel többségük politikai tisztséget is viselt, bele tudtak szólni a helyi döntéshozásba. A gazdasági és a politikai élet a pozíciók halmozódása révén kölcsönhatásba került, összefonódott; a személyi és csoportérdekek pedig érvényesülhettek. Ilyen szempontból a döntési kompetencia jelen esetben különösen kihangsúlyozódik.

További adatokat és képet alkothatunk az elitcsoport születés szerinti megoszlásáról. A rendelkezésre álló adatok szerint Nagyvárad népességének változása növekvő tendenciát mutat 1880–1910 között. A város demográfiai fejlődése viszont nem a magas évi szaporulatnak tulajdonítható (mint említettük, 1880 és 1910 között a lakosság 31 324 főről 64 169 főre nőtt²¹), hiszen ennek értéke nem haladja meg ebben az időszakban a 2,7%-ot. A megnövekedett lakosságszám leginkább Nagyvárad vonzerejének és a számottevő betelepedésnek tulajdonítható. Ezt bizonyítja, hogy a lakosság csak mintegy egyharmada, 36,7%-a volt helybeli születésű²² (1892-ben pedig ez a számarány elérte a 43%-t²³), míg Kolozsvár esetében 42,6%, Arad esetében pedig 32,1%²⁴. Ez látszik az elitcsoport születési helyének megoszlásában is:

A gazdasági és a politikai szerepvállalás mellett jelentkezik a társadalmi tisztek egész sora – amint ez a táblázatok adataiból is kitűnik. A helyi társadalom

Az elitcsoport születési helyük szerint megoszlása

masszívan rendelkezett egy olyan csoporttal, amely döntési kompetenciája által elérte és megvalósította azokat az intézkedéseket, melyek révén a város a századfordulóra a magyar városhálózatban büszke helyet foglalt el.

Mint azt kutatásom is mutatja, az említett 42 személyből álló csoport – amely megfelel a nemzetközi elitmeghatározások feltételeinek – kivette részét a helyi fejlesztésben. Megfigyelhető, hogy Aron²⁵ és Mosca²⁶ megállapítása érvényes esetünkben, hiszen ez a 42-es csoport a „többség kisebbsége”, azaz a helyi elitnek egy olyan szűk rétege, amely a nagyváradai gazdasági elit csúcását képezi.

Érdekes lenne azt megfigyelni konkrét példák révén (színházépítés, közművesítés és egyéb esetek), hogy mennyire és milyen módon hatott ennek az elitcsoportnak az érdekérvényesítési képessége. Ugyanakkor még érdekesebb következtetésekre juthatnánk, ha a kutatást egy nagyobb intervallumra alkalmaznánk, és megfigyelnénk 10, 20 vagy akár 30 év elitcsoportjait különböző társadalmi, politikai és gazdasági források alapján. Ez akár a kutatás egy következő lépése is lehetne, mely lényegesen bővebb és gazdagabb képet nyújtana Nagyvárad elitjéről.

A kapott adatokat és ismereteket pedig akár más, ebben a korszakban ugyancsak fejlődésüket megelőző városokkal lehetne összevetni. Érdeemes volna Nagyvárad gazdasági elitjét összemérni Arad, Temesvár elitjével.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Cieger András (szerk.): *A kiegyezés*. Nemzet és emlékezet sorozat. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
2. Lásd Robotos Imre: *A vér városa*. Csokonai kiadóvállalat, Debrecen, 1992; Bálint István János (szerk.): *Boldog Várad*. Héttorony, Bp., 1992; Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Bp., 1964; Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását*. Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997; Fleisz János: *Város, társadalom és kultúra*. Nagyvárad a 19–20. században. Kiadja a Sapientia Varadiensis Alapítvány, Nagyvárad, 2005; Hochhauser Roland: *Contribuție la o istorie a industriei de fabrică la Oradea în perioada 1848-1948*. Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2011; Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*. Partiumi füzetek 39. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Társaság, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2005.
3. Fleisz János: *Metamorfoza unui oraș. Oradea 1950-1940*. Editura Fundația Sapientia Varadiensis și Editura Europrint, Oradea, 2007.
4. 1880 és 1910 között a lakosság 31 324-ről 64 169-re nő. Vö. Fleisz János: „A kultúra metropolisza”. *Nagyvárad 1867–1918 között*. Limes 1998. 2–3. sz. 115–131.
5. A felekezeti megoszlás statisztikája azt mutatja, hogy jelen vannak a következő felekezetek képviselői: római katolikus, református, evangélikus, görög katolikus, görögkeleti, unitárius, izraelita és egyéb felekezetek. 1869 és 1910 között mindegyik felekezet megduplázza híveinek számát. A görögkeletiek, az unitárius és a református közösségeknek sikerül a kezdeti lélekszámot megkétszerezni, háromszorozni. Vö. Thiring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Első rész. Bp., 1912.
6. A város lakóházainak száma 1900–1910 között 3600-ról 5600-ra nőtt, 1910-ben pedig 270 kisebb nagyobb épület állt építés alatt. Vö. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*. Partiumi füzetek 39. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék hely Társaság, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2005. 157.
7. Csak néhány megvalósított példát sorolunk fel: villanyvilágítás, vízművek, városi vasút építése, új polgármesteri hivatal megépítése, korszerűsítés és térburkolási és kövezési munkálatok stb.

8. Az 1912–1913-as tanévben Nagyváradon 2 főiskola, 2 középiskola, 42 népoktatási tanintézet, 16 óvoda, 10 szakiskola működött. Vö. Kőszeghy József: *Nagyvárad város közintézményeiről és közműveiről*. Nagyvárad, 1913.
9. Számos újság, napilap jelent meg Váradon: *Nagyvárad, Nagyvárad* *Napló, Szabadság*. Kiemelkedő, hogy a nagyváradai sajtó tevékeny újságírója volt Ady Endre is.
10. Vö. Lengyel György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. ELTE, Bp., 1993.
11. Mihók-féle Magyar Compass 1900–1905. XXVIII–XXXII. évf. Bp., 1901–1905.
12. Nagyvárad 1900–1905.
13. Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből*. Nagyvárad, 1904. 360.
14. Uo. 365–390; A törvényhatósági bizottságok: 1. jogügyi; 2. pénzügyi és gazdasági; 3. szépitési és közlekedési; 4. közegészségügyi; 5. vízvezetéki, csatornázási és világítási; 6. villamosmű felügyelői; 7. községi iskolaszéki; 8. iparosoktatási; 9. alsófokú kereskedelmi iskolai; 10. színügyi szak; 11. vámkezelést ellenőrző; 12. közigazgatási bizottság; 12a. fegyelmi; 12b. erdőrendészeti; 12c. erdei kihágási másodfokú bíróság; 12d. gyámügyi feljebbviteli; 12e. felszólalási; 12f. börtönvizsgáló küldöttség; 12g. börtönfelügyelő bizottság; 13. központi választmány; 14. kijelölő bizottság; 15. igazolóbizottság; 16. bírálóválasztmány; 17. számonkérő szék; 18. borellenőrzőbizottság; 19. ipartanács; 20. nyugdíjbizottság; 21. városi árvaház igazgatósági bizottság; 22. gyermekkorház igazgatósági bizottság; 23. csesztívő alapítvány felügyelőbizottsága. Vö: Lakos: i.m. 360.
15. Lásd a táblázatokat
16. Compass 1900–1905.
17. A törvényhatósági bizottságok: 1. jogügyi; 2. pénzügyi és gazdasági; 3. szépitési és közlekedési; 4. közegészségügyi; 5. vízvezetéki, csatornázási és világítási; 6. villamosmű felügyelői; 7. községi iskolaszéki; 8. iparosoktatási; 9. alsófokú kereskedelmi iskolai; 10. színügyi szak; 11. vámkezelést ellenőrző; 12. közigazgatási bizottság; 12a. fegyelmi; 12b. erdőrendészeti; 12c. erdei kihágási másodfokú bíróság; 12d. gyámügyi feljebbviteli; 12e. felszólalási; 12f. börtönvizsgáló küldöttség; 12g. börtönfelügyelő bizottság; 13. központi választmány; 14. kijelölő bizottság; 15. igazolóbizottság; 16. bírálóválasztmány; 17. számonkérő szék; 18. borellenőrzőbizottság; 19. ipartanács; 20. nyugdíjbizottság; 21. városi árvaház igazgatósági bizottság; 22. gyermekkorház igazgatósági bizottság; 23. csesztívő alapítvány felügyelőbizottsága. Vö: Lakos: i.m. 360.
18. A törvényhatósági bizottságok: 1. jogügyi; 2. pénzügyi és gazdasági; 3. szépitési és közlekedési; 4. közegészségügyi; 5. vízvezetéki, csatornázási és világítási; 6. villamosmű felügyelői; 7. községi iskolaszéki; 8. iparosoktatási; 9. alsófokú kereskedelmi iskolai; 10. színügyi szak; 11. vámkezelést ellenőrző; 12. közigazgatási bizottság; 12a. fegyelmi; 12b. erdőrendészeti; 12c. erdei kihágási másodfokú bíróság; 12d. gyámügyi feljebbviteli; 12e. felszólalási; 12f. börtönvizsgáló küldöttség; 12g. börtönfelügyelő bizottság; 13. központi választmány; 14. kijelölőbizottság; 15. igazolóbizottság; 16. bírálóválasztmány; 17. számonkérő szék; 18. borellenőrzőbizottság; 19. ipartanács; 20. nyugdíjbizottság; 21. városi árvaház igazgatósági bizottság; 22. gyermekkorház igazgatósági bizottság; 23. csesztívő alapítvány felügyelő bizottsága. Vö: Lakos: i.m. 360.
19. A törvényhatósági bizottságok: 1. jogügyi; 2. pénzügyi és gazdasági; 3. szépitési és közlekedési; 4. közegészségügyi; 5. vízvezetéki, csatornázási és világítási; 6. villamosmű felügyelői; 7. községi iskolaszéki; 8. iparosoktatási; 9. alsófokú kereskedelmi iskolai; 10. színügyi szak; 11. vámkezelést ellenőrző; 12. közigazgatási bizottság; 12a. fegyelmi; 12b. erdőrendészeti; 12c. erdei kihágási másodfokú bíróság; 12d. gyámügyi feljebbviteli; 12e. felszólalási; 12f. börtönvizsgáló küldöttség; 12g. börtönfelügyelő bizottság; 13. központi választmány; 14. kijelölő bizottság; 15. igazolóbizottság; 16. bírálóválasztmány; 17. számonkérő szék; 18. borellenőrzőbizottság; 19. ipartanács; 20. nyugdíjbizottság; 21. városi árvaház igazgatósági bizottság; 22. gyermekkorház igazgatósági bizottság; 23. csesztívő alapítvány felügyelőbizottsága. Vö: Lakos: i.m. 360.
20. A törvényhatósági bizottságok: 1. jogügyi; 2. pénzügyi és gazdasági; 3. szépitési és közlekedési; 4. közegészségügyi; 5. vízvezetéki, csatornázási és világítási; 6. villamosmű felügyelői; 7. községi iskolaszéki; 8. iparosoktatási; 9. alsófokú kereskedelmi iskolai; 10. színügyi szak; 11. vámkezelést ellenőrző; 12. közigazgatási bizottság; 12a. fegyelmi; 12b. erdőrendészeti; 12c. erdei kihágási másodfokú bíróság; 12d. gyámügyi feljebbviteli; 12e. felszólalási; 12f. börtönvizsgáló küldöttség; 12g. börtönfelügyelő bizottság; 13. központi választmány; 14. kijelölő bizottság; 15. igazoló bizottság; 16. bírálóválasztmány; 17. számonkérő szék; 18. borellenőrzőbizottság; 19. ipartanács; 20. nyugdíjbizottság; 21. városi árvaház igazgatósági bizottság; 22. gyermekkorház igazgatósági bizottság; 23. csesztívő alapítvány felügyelőbizottsága. Vö: Lakos: i.m. 360.
21. Fleisz János: „A kultúra metropolisza”. *Nagyvárad 1867–1918 között*. Limes 1998. 2–3.sz. 115–131.
22. Uő: *Város, társadalom és kultúra*. 67.
23. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*. Partiumi füzetek 39. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2005.
24. Fleisz János: „A kultúra metropolisza”. 115–131.
25. Raymond Aron: *Social Structure and the Ruling Class*. I–II. British Journal of Sociology 1, 1–6.
26. Gaetano Mosca: *Elementi di scienza politica*. Bari, 1939.

GERGELY ORSOLYA

MONDD, TE KIT VÁLASZTANÁL?

Székelyföldi tizenévesek példaképeiről három survey kutatás nyomán

Exemplis discimus
(Phaedrus)

„Jobb egy példa száz leckénél”

■ A tanulás, az egyén szocializációja számos tudományterület fontos témája, a pedagógia, pszichológia, szociológia, kulturális antropológia is kiemelten vizsgálja ezt a folyamatot. A szocializáció mai szerepéről, feladatairól, résztvevőiről, aktorairól, a teljes szocializációs folyamat alakulásáról megannyi elemzés olvasható. És az is köztudott, hogy a család, az iskola és a kortárscsoportok mint elsődleges és másodlagos szocializációs közeg mellett egyenrangúként jelennek meg a tömegkommunikáció médiumai is,¹ gyakran háttérbe is szorítva, átírva a család és az iskola által promovált értékrendszert. A szocializáció során internalizált társadalmi normák és szabályok jelentős mértékben a médiából kapott minták által definiáltak vagy újradefiniáltak, így a médiának kulcsszerepe van a szocializáció folyamatában.²

A szocializációt leíró színes szakirodalom azt is hangsúlyozza, hogy a megfigyeléses tanulás, illetve példaképválasztás és példaképkövetés fontos tanulási folyamat jó, ha a szocializáció része. A modellkövetés azt is jelenti, hogy új viselkedési elemeket lehet részben vagy teljesen eltanulni, a személyes viselkedési repertoár új elemekkel bővíthető, és abban is segít, hogy folyamatukban lássuk és felismerjük bizonyos cselekvések következményeit, ezáltal is tanulva.³ Ismereteink, tudásunk jó része ugyanis nem személyes kísérleten, empirikus megtapasztaláson alapul.⁴ Így – a kognitív pszichológiával karöltve – azt kell mondanunk, hogy a példaképek fontos pozitív hatással lehetnek a gyermekek és a fiatalok személyes fejlődésére. A szociális tanulási elmélet (szociális kognitív elmélet) szerint a modellkeresés és modellkövetés mindig is az egyik leghatékonyabb eszköze volt az értékek közvetítésének: az attitűdök, szokások, gondolkodásmódok és viselkedérepertoárok megismerésére és megtanulására.⁵ A tanulmányok azt hangsúlyozzák, hogy egy fontos társadalmi üzenet, mint például az egészséges táplálkozás, a rendszeres testmozgás fontossága vagy pedig a dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat szervezetkárosító hatásai, a nemi úton terjedő betegségek veszélyei sokkal inkább „hallatszódnak” és találnak értő fülekre a kamaszok, fiatalok körében, ha ezt egy híres, közsímet és hiteles sportoló mondja, mintsem ha a szülők, tanárok, edzők szajkózzák nap mint nap a tinédzsereknek.⁶ Tehát egy példakép pozitív módon ösztönözheti a tizenévesek sportolási szokásait és teljesítményét, de életmódját és döntéseit is. Az is kiderült már, hogy – főként a nők számára – a példaképek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy bátrabban merjék keresni a munkahelyi és családi szerepek összeegyeztethetőségét.⁷

A tanulmány első, terjedelmesebb, angol nyelvű változata megjelent 2016. év végén: *New media, new idols? About Hungarian teenagers' role models along three surveys*. In: Ş. Olah – G. Roşeanu – S. Bodogai – L. Coturbaş (eds.): *Current Challenges in Social Sciences*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016. 108–123. Itt e szöveg rövidített, átdolgozott változata olvasható.

Természetesen a mediatisált, sokszor sok helyen megjelenő, kiemelkedő teljesítményű sportolók válhatnak inkább példaképpé, mert őket ismerik meg jobban a tizenévesek. A kiemelkedő teljesítményt a tömegek mindig is idealizálták. A technikai fejlődésnek köszönhetően az eredmények, teljesítmények bármikor és bárholnyom nyomon követhetők,⁸ a híres emberek magánélete szintűgy. Az új média kora előtt az átlagemberek csak szűrt hírt kaphattak mindezekről, de manapság szinte folyamatosan nyomon követhetjük életüket.⁹ A médiának, a közösségi oldalaknak, a híres személyek Facebook-jelenlétének köszönhetően a teljesítményük és a magánéletük is elérhetővé válik bárki számára. Viszont nemcsak azok a sportolók válhatnak mintaadókká, akik világklasszisok, akiknek teljesítménye nemzetközi színvonalú. A hétköznapi „kisemberek” is lehetnek példaképek, különösen akkor, ha a tanulók hasonlóságokat vélnek felfedezni az adott személy és saját maguk magatartása, életútja vagy jellemvonásai közt.¹⁰

Bárki lehet példakép, akinek személyisége inspiratív mások számára, akinek élete, magatartása, cselekedetei példásnak, „utánzásra érdemesnek” tűnnek,¹¹ követésre méltónak látszanak.¹² Példaképpé válhat valaki, aki értékes személyiségjegyekkel, tulajdonságokkal rendelkezik, és másra ez ösztönzőleg, motiválóan hat.¹³ Példakép lehet egy olyan személy, aki élete vagy megvalósításai által hatással van másokra, döntései meghozatalát befolyásolhatja.¹⁴ Példaképpül gyakran választanak olyan személyt, akivel valamilyen hasonlóság fedezhető fel,¹⁵ így könnyebb mintaként tekinteni rá. A példaképnek választott személy általában mérceként is jelenik meg az őt követő személy életében.¹⁶

1. táblázat. Ki válhat példaképpé?

Inspiratív	bárki, aki valamilyen szempontból követésre, utánzása éedemes (Yancey 1998; Crosswhite et. al. 2003)
Értékes tulajdonságok	rendelkezik egy vagy több értékes tulajdonsággal, amely egy másik ember szemében nagyra értékelt és inspiratív (Zain et. al. 2014)
Hatással van	tevékenységével, életével hatást gyakorol egy másik személyre valamilyen fontos döntés meghozatalában (Basow–Howe 1980)
Mérce	mások számára mérceként jelenik meg, egy vagy több szerep szempontjából (Kennedy et al. 2003. 40)
Hasonlóság	találni közös vonásokat, hasonlóságokat az adott személlyel (Crosswhite et. al. 2003)

Kiből lehet példakép?

■ Mindenekelőtt a szülők és más családtagok, barátok, tanárok példaképként való megjelenése a legjelentősebb. Kéznél vannak, nagyon közlelről ismerik őket a kamaszok, tisztában vannak vélt és valós tulajdonságaikkal. Egyes tanulmányok azt mutatják, hogy a szülők befolyása a tinédzserek viselkedésére sokkal jelentősebb, mint a média- vagy a sporthírességeké.¹⁷ Más kutatások viszont arra mutatnak rá, hogy a médiasztárok, sportolók, celebek személyisége szintén jelentős befolyást tud gyakorolni főleg a tinédzserekre. Bár az anyák befolyása meghatározó

marad, a médiaszereplők, a sportolók háttérbe szoríthatják az apák befolyását.¹⁸ Egy középiskolások körében végzett kutatás során a részt vevő tanulók fele vagy szüleit, vagy egy családtagot, testvért, nagyszülőt, rokont jelölt meg példaképként.¹⁹ Több kutatás igazolta azt, hogy a példaképek a pályaválasztásra is hatással lehetnek.²⁰ Amerikai egyesült államokbeli egyetemi hallgatók körében végzett kutatásból – melyben azt kellett megnevezniük, kinek volt a legnagyobb hatása rájuk az egyetemi szakmaválasztásban – például az derült ki, hogy a szülők és barátok mintája volt a legmeghatározóbb, utána a pedagógusok, az edzők, a médiaszereplők és a sportolók. Érdekes adalék, hogy az azonos nemű példakép dominanciája fellelhető mind a lányoknál, mind pedig a fiúknál: a fiúk általában férfi modellt, a lányok női modellt választottak.²¹ De nem feltétlenül szükséges, hogy az egyének személyesen ismerjék példaképüket. Történelmi személyiség (Széchenyi István) vagy híres ember (Szent-Györgyi Albert) is lehetnek példaképek, viszont a gyakorlatban ritkán fordul elő, hogy ilyen történelmi-tudományos ikonikus személyekhez szeretnének a tinédzserek hasonlítani.

Módszertan

■ 2012 óta két évente egy jelentős survey kutatást bonyolítunk le 2011-ben alakult kutatócsoportunkkal a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat támogatásának is köszönhetően. A félszáz kérdést tartalmazó kérdőívre minden alkalommal Hargita, Kovászna és Maros megyékben élő hetedik és tizenegyedik tanulók válaszoltak. A kutatás eredményei már több kötetben, konferencián, magyar és angol nyelvű szakcikkekben közlésre kerültek. Jelen írás a példaképekre vonatkozó rész rövid összefoglalására vállalkozik a 2012, 2014, valamint a 2016-os kérdőíves vizsgálat nyomán.

2. táblázat. A kiket megkérdeztünk

		2012	2014	2016
Hány tanuló		2122	2208	1824
Hány iskola		63	72	67
Hány évesek	13 évesek	1088	1165	896
	17 évesek	1034	1043	928
Hány fiú, hány lány	Fiú	920	1052	852
	Lány	1190	1152	958
Hol laknak	Falun	630	744	580
	Városban	1492	1464	1244
Melyik megyében	Hargita	1240	1269	1086
	Kovászna	725	793	738
	Maros	157	146	— ²²

Jelen tanulmány a kérdőívnek csupán négy nyílt kérdésére kapott válaszokat elemzi (ld 3. táblázat).²³

3. táblázat. A kérdőív példaképre vonatkozó kérdései:

26. Most arra kérünk, nevez meg egy olyan személyt, akihez felnőtt korodban a legjobban szeretnél hasonlítani! Írd le!

27. Ki ő? Mi a foglalkozása?

28. Sorold fel azokat a tulajdonságokat, amelyek miatt választottad!

29. Ha nincs ilyen személy, miért nincs?

Kinek kell példakép?

■ 2012-ben a 2122 válaszadó fele komoly és értelmezhető választ adott, 2014-ben és 2016-ban pedig többen: kétharmaduk. Mindhárom alkalommal az életkor és a példakép-megjelölés közt szignifikáns összefüggés van (χ négyzet teszt): a hetedikesek általában nagyobb arányban jelöltek meg példaképet, mint tizenegyedikes társaik. Ugyanígy a lakóhely típusa esetében ez elmondható is: a rurális térségben élő tanulók körében valamivel gyakoribb a példakép-megjelölés, mint a városi tinédzserek körében. A legmagasabb különbség 2016-ban van: a városban élő tanulók közül 38,3%-nak nincs példaképe; ez az arány 2012-ben 34,5%, 2014-ben pedig 33,2% volt. A válaszadók neme csupán a 2012-es vizsgálatban volt szignifikáns, akkor több fiú jelölt meg példaképet, mint lány, az összmintabeli megoszláshoz képest. Legelső adatfelvételünk után azt a következtetést vontuk le, hogy a fiatalabb, városban lakó tanulók világosabban fogalmazzák meg, hogy kihez szeretnének hasonlítani, kinek a példáját követnék.²⁴ Ez azonban 2014-re változott, és ezt a tendenciát a 2016-os eredményekből is látszik: most már a falun lakó tanulók is hasonló módon meg tudják fogalmazni.

A válaszok alapján 2012-ben előbb tizenhét példakép-kategóriát hoztunk létre a nyílt kérdésre adott válaszok nyomán (lásd 5. táblázat), majd ezt igyekeztünk csoportosítani, összevonni, mígnem – magyarországi kollégáink ötös csoportosításából inspirálódva²⁵ – hat nagy gyűjtőcsoportot alkottunk (lásd 4. táblázat).

4. táblázat. Honnan válogatnak példaképet

	Példakép-kategóriák, sűrítve	2012 %	2014 %	2016 %
A. Ismerős környezetből	1. Szülők 2. Kortárscsoport 3. Felnőtt rokon/ismerős	38,1 7,7 20,0	44,5 6,9 18,6	42,9 8,54 17,8
B. Ismeretlen környezetből	4. Filmszínész, énekes, zenész 5. Sportoló 6. Egyéb	16,0 12,6 5,6	11,2 12,8 6,0	12,1 11,8 6,73
		100	100	100

2012-ben minden harmadik, 2014-ben és 2016-ban pedig tíz kamaszból négy a szüleit választotta példaképül. A második csoportba a testvérek, barátok, azaz hasonló korú példaképek kerültek, a harmadikban pedig a nagyszülők, keresztszülők, nagynénik, nagybácsik és más rokonok tartoznak, illetve a tanárok, edzők, szomszédok is szerepelnek. Látjuk, minden évben a példaképek kétharmada a tanulók fizikai valóságából származik.

5. táblázat. Példakép-kategóriák²⁶

	2012	%	2014	%	2016	%
1. Anya	249	20,1	342	23,2	262	22,4
2. Apa	222	17,9	314	21,3	240	20,5
3. Testvér	70	5,6	88	6	59	5,04
4. Nagyszülő	31	2,5	33	2,2	51	4,4

5. Rokon	90	7,2	100	6,8	67	5,7
6. Pedagógus/lelkész	65	5,2	44	3	46	3,9
7. Ismerős	63	5,1	97	6,6	45	3,8
8. Barát	26	2,1	13	0,9	41	3,5
9. Filmszínész	107	8,6	72	4,9	77	6,6
10. Énekes, zenész	92	7,4	93	6,3	65	5,5
11. Labdarúgó	76	6,1	93	6,3	84	7,2
12. Sportoló	63	5,1	92	6,2	49	4,2
13. Forma 1 pilóta	18	1,4	5	0,3	5	0,4
14. Médiasztár	14	1,1	15	1	12	1,3
15. Filmhős/szuperhős	14	1,1	13	0,9	5	0,4
16. Író, színész, művész	8	0,6	13	0,9	7	0,6
17. Más	33	2,7	49	3,2	55	4,7
Összes	1241	100	1476	100	1168	100

A színpad csillogása

■ 2012-ben a diákok 16 százaléka választott filmszereplőt vagy énekest, zenészt példaképül. A következő adatfelvételekben viszont már zsugorodott ez a csoport. Az itt felsorolt nevek közt megtalálhatjuk a legismertebb tévésorozatokból és mozifilmekből ismert színészek neveit. Vannak örökzöld nevek, karakterek, mint Chuck Norris vagy Sylvester Stallone, de a legfiatalabb sztárok is bekerülnek (Ryan Gosling, Selena Gomez). 2012-ben Rihanna nagyon népszerű volt a lányok körében, 2014-ben senki sem említette Rihannát, ellenben kiugró népszerűséget Selena Gomez élvezett, akinek népszerűsége 2016-ra is töretlen. A filmsztárok, énekesek és zenészek között szinte minden név a nemzetközi film- és zenei kultúrából, pontosabban a kommersz film- és zenevilágból származik. Az énekesek, zenészek között romániai sztárok egyáltalán nem jelennek meg, magyarországiak közül néhányan, mint például Havasi Balázs, Mága Zoltán, Janicsák Veca, Tóth Gabi tűnnek fel elenyésző számban.

„A sport egészség, a sport szórakozás!”

■ Nyolc tanulóból egy sportolót választott példaképül, minden tizenhetedik pedig egy focistát. Természetesen ők főleg fiúk. 2016-ban azoknak, akik sportoló példaképet választottak, kétharmada 13 éves. A labdarúgók esetében ez még jobban hangsúlyozódik: tizenöt focista példaképpel rendelkező tinédzser közül csak egy 17 éves. Úgy tűnik, hogy a fiatalabb tanulók nagyobb előszeretettel gondolnak felnőtt önmagukra Lionel Messiként, James LeBronként vagy Gyurta Daniként. A labdarúgók népszerűsége meghatározónak és stabilnak tűnik.

6. táblázat. Sportolók és sportágak népszerűsége²⁷

	2012	2014	2016
1. Asztalitenisz	1	2	2
2. Atlétika	–	4	3
3. Biatlon	2	–	1
4. Body building, fitness	6	13	7
5. Forma 1	18	5	5
6. Labdarúgás	76	93	84
7. Jégkorong	8	9	7
8. Kerékpározás	6	7	1
9. Kézilabda	4	15	5
10. Kosárlabda	13	15	8
11. Küzdősportok	5	9	6
12. Lovas sportok	2	3	1
13. Sporthorgászat	3	1	–
14. Tenisz	2	–	–
15. Úszás	–	4	1
16. Más	13	10	9
Összes	159	190	140

Kétségtelenül a foci a székely tinédzserek számára a legnépszerűbb sportág, és a futballisták a legnépszerűbb sportoló-példaképek, főként nemzetközi, világklasszisokra tekintenek fel (6. táblázat). A fiatalabb (hetedik osztályos) fiúkra még inkább igaz ez, különösen azokra, akik vidéki településeken élnek. 2012-ben és 2014-ben a rurális környezetben élő tanulók gyakrabban választották a labdarúgókat, mint városban élő társaik, de 2016-ban ez már pont fordítva volt. 2012-ben és 2014-ben a listán nem szerepelt magyar vagy román hivatásos labdarúgó neve, 2016-ban viszont már volt három magyar játékos is: Dzsuzsák Balázs, Fejér Béla és Ilyés Róbert. Azt is megfigyelhetjük, hogy mindazok a futballisták, akik példaként szerepeltek, európai játékosok, illetve amennyiben kivételesen nem, akkor általában egy jól ismert európai labdarúgó-egyesületben játszanak.

7. táblázat. Focista példaképek

	2012	2014	2016		2012	2014	2016
Lionel Messi	23	33	23	Marcelo Viera	1	0	0
Cristiano Ronaldo	22	28	23	Zinedine Zidane	1	0	1
David Beckham	5	1	1	Xavi Hernandez	0	4	0
David Villa	4	0	0	Ronaldinho	0	2	0
Iker Casillas	4	6	1	Steven Gerrard	0	2	0
Fernando Torres	3	6	1	Angel di Maria	0	1	0
Ricardo Santos	3	0	0	Andres Iniesta	0	1	0
Victor Valdes	2	1	0	Philip Lahm	0	1	0

Didier Droghba	1	0	0	Robin van Persie	0	1	0
Ryan Giggs	1	0	0	Manuel Neuer	0	0	2
Miroslav Kose	1	0	0	Douglas Costa	0	0	1
Frank Lampard	1	3	0	Dzsuzsák Balázs	0	0	1
Sergio Ramos	1	1	2	Fejér Béla	0	0	1
Wayne Rooney	1	0	0	Gareth Bale	0	0	1
Neymar da Silva	1	2	18	Ilyés Róbert	0	0	1

Vagány, jóképű, kedves, meghallgat...

■ Melyek azok a belső vagy külső jellemzők, amelyeknek köszönhetően ezt a személyt példaképként választotta? A legnagyobb kihívásnak a példaképválasztás-indoklások elemzése bizonyult: itt is próbáltuk a motivációkat valahogyan csoportosítani, hat nagyobb csoportot létrehozva (8. táblázat).²⁸ Ha összehasonlítjuk azoknak a tanulóknak a választát, akik közvetlen környezetükből választottak példaképet (szüleik, rokonaik, barátai, tanáraik közül), illetve azok indoklásait, akik egy híres, többnyire médiából megismert személyt jelöltek meg, jelentős eltéréseket tapasztalunk. Azok, akik példaképként focistát vagy más sportolót választottak, megemlítették vagy a fizikai alkatot (izmos, erős), a kinézetet (jóképű, fitt), a kiemelkedő teljesítményt (legjobb csatár, leggyorsabb a pályán), vagy az eredményeket (világbajnok, gólkirály, legmegfizetettebb). És ritkán vagy soha nem jelennek meg olyan tulajdonságok, mint például a segítőkész, türelmes, becsületes, őszinte, szerény – olyan tulajdonságok, amelyek a többiek, például szülői példaképet választók esetében nagyon gyakran előfordulnak.

2012-ben minden hatodik tizenhárom éves tanuló a szimpatikussággal indokolta példaképválasztását. A 7. vagy 11. évfolyamon tanuló diákok 16,4 százaléka azért választotta azt a személyt példaképként, mert vagy kedves, jószívű, segítőkész, vagy gondoskodó, figyelmes, szimpatikus. 2014-ben ez volt a jellemzők leggyakoribb csoportja, de 2016-ban ez csak a harmadik helyen volt. A 2016-ban válaszoló diákok számára egy kicsit fontosabb, hogy a példaképük barátságos, édes, aranyos, vicces legyen, jó humorral rendelkezzen. Mint látható, az ész, okos mivolt nem a legfontosabb, de 2012-ben a tanulók 9,3%-a hangsúlyozta, hogy ez a jellemző a legfontosabb a szerepmodell kiválasztásában.

8. táblázat. Példaképválasztás indoklása

	2012	2014	2016
1. SZIMPATIKUS (kedves, segítőkész, törődő, gondoskodó, figyelmes)	16,4	18,6	13,7
2. CÉLTUDATOS (kitartó, eltökélt, magabiztos, optimista, szorgalmas, erős, bátor)	15,1	11,6	14,2
3. JÓ FEJ (édes, vicces, jó a humora, karizmatikus)	15,0	15,1	17,0
4. BŐLCES (intelligens, okos)	9,3	8,6	6,3
5. LEGJOBB (tehetséges, sikeres, leleményes, jó szakember, ezermester, sok mindenhez ért, híres)	7,7	4,9	4,7
6. JÓL NÉZ KI (szép, jóképű, gazdag, sportos, izmos, fitt, csinos)	6,4	9,7	5,2

Konklúziók

■ 2012-ben minden második 13 és 17 éves válaszadó nevezett meg példaképet, 2014-ben és 2016-ban már kétharmaduk jelölt meg valakit, akihez felnőttségben legjobban szeretne hasonlítani. A többiek nem adtak választ, vagy mert nem tudtak, vagy mert úgy vélik, ha példaképet választanának, az az „egyediségük” rovására menne.²⁹ A példaképet megnevezők többsége „hétköznapi hősöket” jelölt meg, vagyis olyan személyeket választottak, akik mindennapi életükben fizikailag is jelen vannak: szüleiket, testvéreiket, nagyszülőket, rokonokat vagy közeli barátokat nevezte meg. Viszont minden harmadik tinédzserről elmondható, hogy a média hatása tetten érhető a példaképválasztásban: személyesen nem találkoztak választottjaikkal, nem beszéltek velük, csak keveset tudnak róluk, mégis hozzájuk szeretnének hasonlítani felnőtt korukban. Sok fiú példaképe egy híres sportoló, a legnépszerűbbek a labdarúgók: Lionel Messi és Cristiano Ronaldo. A helyi, romániai magyar sportolók is nagyon kis számban jelennek meg: minden évben Tófalvi Éva, Ferenc Katalin és Lokodi Mátyás képviselik a helyi sportpéldaképeket, akik néhány tinédzser számára jelentenek inspirációt. 2016-ban megjelentek új nevek is: néhány fiú szeretne olyaná válni, mint Dzsudzszak Balázs, Fejér Béla vagy Ilyés Róbert.

Labdába rúghatnak-e az apák Lionel Messi mellett? Elvileg igen, de valószínűleg nem kell versengeni. Egy Kovászna megyei faluban élő tizenhárom éves tanulóknak például a nagytatája a példaképe. A hetedik osztályos fiú azzal indokolja meg példaképválasztását, hogy a nagytatája az a családtag, akivel a legsikeresebben tud kommunikálni, és aki a legtöbb időt szánja rá. Ez nagy esély és nagy lehetőség a szülők, rokonok számára, hogy ezt felismerjék és éljenek vele: „Nagytatám, mert vele tudok a családban a legjobban beszélgetni. Neki mindig van valami hozzáfűzni valója, nem szid meg, nem kacag ki. S neki mindig van ideje.”

Nem biztos, és nem is valószínű, hogy feltétlenül törekedni kell arra, hogy a szülők példaképpé váljanak. Ám érdemes segíteni – pedagógusként, szülőként, médiában dolgozóként – a példaképkeresésben szűkebb-tágabb környezetünkben, családjunkban, közösségünkben. Támogatni kell az egyéniséget és egyéni vonásokat, nem kell törekedni a sablonosításra, de beszélni kell arról, hogy a példakép nem egy bálvány, nem egy ikon, hanem egy ember, akinek a tulajdonságai közül lehet válogatni, nem a lemásolására kell törekedni. És egy időben több példakép is megférhet egymás mellett. Nagy lehetőség van ebben a szülők számára, ha ezt tudják, és tudnak ezzel élni: gyermekeik számára példaképekké tudnak válni akkor is, ha nem tökéletesek, világhírnév és nagy siker nélkül is. És ha nem válnak is példaképpé, de a példaképekről való beszélgetés, a jó példák ki- és megbeszélése, az értékes és helyes viselkedések, a példaértékű teljesítmények tárgyalása mind közelebb vihetne ehhez. Ha ezek fontos tematikáját képezik a kamaszok és szülők közös beszélgetéseinek, akkor valószínűleg nem is kell ringbe szállni a média-sztárokkal, világklasszissokkal.

■ JEGYZETEK

1. László Mikós: *Példa-kép. A tizenéves korosztály értékjavasztásai és a média*. Jel-Kép 1999. 3. sz. 33–47; Berta Judit: *A szocializációs ágensek hatása a példaképválasztásra*. Új Pedagógia Szemle 2008. 6–7. sz. 64–78.
2. E. F. Dubow – L. R. Huesmann – D. Greenwood: *Media and Youth Socialization: Underlying Processes and Moderators of Effects*. In: J. Grusec – P. Hastings (eds.). *The Handbook of Socialization*. Guilford Press New York, NY, 2006. 404–432. 405.
3. Kósa Éva: *A szocializáció elméleti kérdései*. In: Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (szerk.) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 46–113. 96.
4. Berta: i.m.
5. J. J. Crosswhite – K. Wilde – J. A. Vescio: *The relevance of sporting role models in the lives of adolescent girls*. ACHPER Australia Healthy Lifestyles Journal 2003. Vol. 50. No. 3–4. 31–36.
6. A. Latiff – S. Saleem – Z. Abideen: *Influence of Role Model on Pakistani Urban Teenager's Purchase Behavior*. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences 2011. 31. 7–12. 14.
7. M. M. Nauta – M. L. Kokaly: *Assessing role model influences on students' academic and vocational decisions*. Journal of Career Assessment 2001. 1. 81–99; J. Kennedy – J. Drennan – P. Renfrow – B.

- Watson: *The Influence of Role Models on Students' Entrepreneurial Intentions*. Queensland Review 2003. Vol. 10. No. 1. 37–52.
8. A. J. Bush – C. A. Martin – V. D. Bush: *Sports Celebrity Influence on the Behavioral Intentions of Generation Y*. Journal of Advertising Research 2004. 44(01). 108–118. 108.
9. László Miklós – Danó Györgyi: *Akik példaképek, és akik nem*. In: Kósa Éva – Berta Judit (szerk.): *Médiászocializáció*. Wolters Kluwer, Bp., 2015. 179–226. 192.
10. J. J. Crosswhite – K. Wilde – J. A. Vescio: i.m.
11. Uo.
12. M. K. Pleiss – J. F. Feldhusen: *Mentors, role models, and heroes in the lives of gifted children*. Educational Psychologist 1995. 30. 159–169. 163.
13. O. M. Zain – S. T. Chong Yew: *The Relationship of Role Model Perceived Image on Teenagers' Purchase Behavior in Klang Valley, Malaysia: A Comparative Study*. International Review of Social Sciences 2014. 2(8). 291–308. 294.
14. S. A. Basow – K. Glasser Howe: *Role-Model Influence: Effects of Sex and Sex-Role Attitude in College Students*. Psychology of Women Quarterly 1980. 4(4). 558–572. 559.
15. J. J. Crosswhite – K. Wilde – J. A. Vescio: i.m.
16. J. Kennedy – J. Drennan – P. Renfrow – B. Watson: i.m.
17. C. A. Martin – A. J. Bush: *Do role models influence teenager's purchases, intention and behavior?* Journal of Consumer Marketing 2000. 17(5). 441–454.
18. A. Latiff – S. Saleem – Z. Abideen: i.m. 14.
19. Horatio Alger Association: *The State of Our Nation's Youth*. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED433922.pdf>. 1999. 40. (Letöltés: 2017. február 26.).
20. M. M. Nauta – M. L. Kokaly: i.m., J. Kennedy – J. Drennan – P. Renfrow – B. Watson: i.m. 40.
21. M. M. Nauta – M. L. Kokaly: i.m.
22. Anyagi okokból 2016-ban Maros megye kimaradt a kutatásból.
23. Az eddigi eredményekből már több alkalommal születtek publikációk. Gergely Orsolya: *Hasonlítani? Kire? Példakép-kérdés a székelyföldi tanulók esetében*. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. 55–65., *New Media, New Idols?* AUS – Communicatio 2014. 1. 109–120., Új média, új ikonok? In: Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya (szerk.): *Kihívások és megoldások. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2015. 43–51.; „Olyan akarok lenni, mert ő sikeres” Székelyföldi tizenévesek példaképeiről. Erdélyi Társadalom 2015. 13(2). 65–83; *New media, New idols? About Hungarian teenagers' role models along three surveys*. In: Ş. Olah – G. Roşeanu – S. Bodogai – L. Coturbaş (eds.): *Current Challenges in Social Sciences*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016. 108–123.
24. Gergely Orsolya: *New Media, New Idols?* 111.
25. László Miklós – Danó Györgyi: i.m. 202.
26. Gergely Orsolya: *New Media, New Idols?* 114–115.
27. További példák részletesen, sportáganként uo. 117–118.
28. László Miklós – Danó Györgyi: i.m. 207.
29. Gergely Orsolya: *New Media, New Idols?* 117; Uő: *Current Challenges in Social Sciences*.

AKIK TÁVOLLÉTÜKBEN SEM TUDTAK ELSZAKADNI ERDÉLYTŐL

Buday Árpád, Buday György és Buday Kálmán kolozsvári emlékezete

■ 1. Az idei kettős Buday-évforduló alkalmával a kisebbik fiúról, az ígéretesen induló, ám rövid életű Kálmánról is szólni szeretnék, mert ő volt az, aki a régész édesapa nyomdokaiba lépett, ugyanakkor György művészi pályájának alakulásában is bizonyos fokon meghatározó szerepet játszott. Mindezt Jancsó Béla és Buday György levelezéséből, illetve az episztolák háttérvizsgálatából tudom.

A híres nagyenyedi kollégium neveltjeiként már apáik is – Buday Árpád régész-professzor (1879–1937) és Jancsó Ödön (1876–1936) sebészfőorvos – életre szóló barátságot kötöttek. Mind az 1903-as születésű Béla, mind az 1907-es György a királyi Romániában eszmélkedett, a kolozsvári református kollégiumban kezdett tanulmányait mindketten a szegedi egyetemen folytatták. Orvosi diplomájának honosítá-

sa érdekében Jancsó 1928-ban visszatér Kolozsvárra, és két év múlva elindítja az Erdélyi Fiatalok mozgalmát. Legfőbb szövetségese – s egyben legbizalmasabb barátja László Dezső és Debreczeni László mellett – Buday György volt, aki Jancsó „szegedi helytartójaként” előbb újrászervezi az erdélyi diákok 1902-es alapítású Bethlen Gábor Körét, majd életre kelti a modellértékű tanyakutató és tanyasegítő mozgalmat, hogy aztán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával megteremtse későbbi társadalomtudósok, írók, művészek „fölnnevelő közösségét”.

Buday Árpád nemzetközi tekintélyű régésznek számított már kolozsvári működése idején. Nagyobbik fiából is régészt szeretett volna nevelni, ezért állandóan magával vitte terepjárásaira. Ha az apát a régmúlt korok kultúrája ejtette ámulatba, a fiút a tájélmény varázsa, a korabeli népi élet gazdagsága ragadta meg. Hanem ez a varázs idő előtt megtörött. Az idegen nyelveken levelező tudós felkelti a román hatóságok gyanakvását: kémtevékenységgel vádolják, rövid időre le is tartóztatják, szakmáját nem folytathatja. Többévi egzisztenciális küzdelem és hetekig tartó vagyonutazás után „jövevényként” érkezik meg 1924 őszén családjával Szegedre, a Kolozsvárról átköltözött egyetemi tanárok kolóniájára.¹ A „visszahonosítás” – ahogy Buday György írja 1970-es visszatekintésében² – súlyos megrázkódtatásokkal és az ígéretes művészi pályakezdés elakadásával járt. „A hazacserének első kihatása – olvasható Vásárhelyi Z. Emil ma is figyelmet érdemlő 1936-os Buday-tanulmányában – önbizalmának csökkenése. Szülővárosához mérte magát, s most az idegen város közömbösségére kellett reáébrednie, hogy nem a Szent Mihály-templom a világ közepe. Művészetében is megtorpan. [...] Valószínűleg ez a törés adja számunkra a mai Budayt.”³

2. Az első világháború idején koraérett gyermekként felnövő Jancsó Béla érettségi után édesapja biztatására orvosi pályára készül. Legkedvesebb tanárával, Buday Árpáddal osztja meg választásának, élethivatásának gondjait. „Mi viharban nőttünk fel – írta 1921. június 20-án –, szenvedésben érlelődöttünk meg, és abban is fogunk elpusztulni. A múlt emlékeitől befolyásolt nemzedék után nekünk kell új eszmény felé terelnünk, romjaiból megépítenünk, újraterepítenünk a világot. [...] Történelmi időköt élünk, de a jelenben szemünk csak a zűrzavar szomorú képét látja, s nem tudja még felismerni azokat az irányokat, amelyek a káoszt magasabb, új harmóniába terelik.” A „történelmi idők”-re „történelmi léptékű” a válasz: a sem élni, sem halni nem hagyó idők mögött épp a történelem moccanásiránya nem észlelhető! „A történelmi idők ott kezdődnek majd – tudatta tanítványával Buday Árpád –, amikor megindul a tisztító fuvallat, és lerázza magáról az elősdi-eket. Azt azonban, hogy ez mikor lesz, nem tudom megmondani...”⁴

A családi emlékezet szerint Jancsó Béla rendszeres vendég volt Budayéknál. Látogatásai kezdetben bizonyára kedves tanárának szóltak, idővel azonban Buday György is „megnőtt” a szemében. Hiszen nézeteik, törekvéseik hasonlóak voltak. Jancsó akkor már egyik vezetője volt a református hallgatók Bethlen Gábor Körének, és tapasztalt ifjúsági vezetőnek számított. Mint az új erdélyi nemzedék első tömörülésének, a Tizenegyek csoportjának egyik vezéralakja, mint rendszeresen publikáló fiatal író és esszéista számottevő tekintéllyel bírt. Nyilván hivatott vezetőnek ismerte el Buday György is, hiszen adott a véleményére. Egyetemi hallgatóként azonnal tagja lett a Jancsóék vezette Bethlen Gábor Körnek, sőt hamar észrevétette magát. Olyannyira, hogy amikor 1927 végén Jancsó (s a kör két másik vezetője, Suba Károly és Csögör Lajos orvostanhallgató) elhatározta, hogy hazatér Erdélybe, utódjukat az akkor húszéves Budayban találták meg.⁵

Jancsó Béla leveleiből sosem hiányzik a „kedves szülők” üdvözlöte, Kálmán iránti érdeklődése. Ugyanígy Budaynál is: „Kérlek, tisztelem és kézsókjaim tolmácsold kedves szüleidnek és kedves húgodnak, Elemért üdvözlöm.” Buday Árpád számon tartja kolozsvári tanítványa orvosi szigorlatait, és kedélyesen ír neki

a „bécsi fiú”-ról (Kálmán körül forgott akkor a világ), illetve „György úrról”, aki sokat dolgozik, csak éppen joghallgatói szigorlatait hanyagolja el.

Hanem 1936 nyarától tragikussá válik a levelek alaphangulata. Előbb a Buday család olvashatott Jancsó Ödön haláláról, majd Jancsó Béla a Buday Kálmánéről és Buday Árpád súlyos műtétjéről. „Gyurka lelkem, mi baja volt, és most hogy van? Volt tanáraink közül senki hozzám olyan közel nem áll, mint ő, nagyon aggódom miatta, és várom a hírt felőle.” A választ az 1937. IV. 17-én kelt Buday-levél tartalmazza. Olvasható az 2006-os *Buday György és Kolozsvár* című kolozsvári kiadványban. A 178. lapról idézem:

„Szegény Apám, amikor a nyáron rosszul lett, és másfél órás operációval próbálták rendbe hozni, akkor már menthetetlen volt. Nekem Vidakovics és Purjesz bizalmasan megmondta, hogy Isten csodája lesz, ha novemberig kibírja. Magam ezért is vártam római elutazásommal. [...] Rákja volt, és ezt persze titkolni kellett előtte, s ezért a legközelebbieknek sem beszéltem róla. [...] A szerencsétlenség be is következett, másfél hónappal ezelőtt újra rosszul lett Apám, gyomorvérzése volt, ennek ellenére – hiszen ismerted jól! – megtartotta előadását, sőt még utána való nap is megtartotta egyik óráját. A másodikat már nem tudta, beszállították a sebészeti klinikára, ahol vérátömlesztéssel segítettek átmenetileg. Nekem csak akkor engedett írni, pár nappal később, mikor már jobban érezte magát. [...] Látogatóival szokása szerint tréfálgzott. [...] Csaknem órára pontosan akkor halt meg Apám szegény, amikor 30 évvel előbb én megszülettem.”

Az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Jancsó Béla búcsúztatta. „Transzylván ember volt – írta –, és Transzylvánia egyetemes emberi jelentősége a tudás és a lélek két dimenziójában kevéssé alakult ki olyan életformáló igazsággá, mint őbenne. 1924-ig itt élt, és a legközelebbi átmeneti időkben teljesítette szellemi és tudományos életünk átszervezésének kötelességét. Mint szegedi egyetemi tanár is mindig visszavágyott.⁶ Transzylván ember volt, fajtájához haláláig hű, s minden más fajtájú transzylván értéket megbecsülő és megbecsültető. [...] Bizonyára igazabb lenne és jobb a világ, ha sok hozzá hasonló lelkű ember lenne... Illesse a mi meghalt kegyeletünk is igaz emberi és transzylván alakját.”⁷

3. Buday György 1930-ban fordult az őt világhírűvé tevő fametszés felé, miután kérésére korán elhunyt öccse egyik heidelbergi tanulmányútjáról fametszetdúccokat, véső- és metszőkéseket hozott neki.⁸ Ennek köszönhetően már 1931-ben megszületett a *Boldogasszony búcsúja* című sorozata, amelyre külföldön is felfigyelt a kritika. A történész, régész, levéltáros Buday Kálmánról (1908–1936) keveset tudunk. Jancsó Béla 1932. március 16-án gratulál doktorátusához, várja disszertációját, melyben *Báthory István erdélyi fejedelemségével* foglalkozott.⁹ És várja őt magát is. Nem rejti véka alá: azért is, hogy így biztonságosabban hozzájuthasson (a posta kikerülésével) Buday György *Walpurgis éjszakája*, illetve a *Faust* című „hatalmas” műveihez. Aki irigyli öccsét, amiért „első a családban otthon”. Azt reméli ugyanakkor, hogy öccse révén az Erdélyi Szépművészeti Céhnel megjelent Karácsony Benő-kötet „illusztrátori példányát” is hamarabb megkapja.

Buday Kálmán 1932 nyarán hat hetet tölt Borszéken. Így alkalma adódik elmélyülni az *Erdélyi Fiatalok* olvasásában, véleményt formálni annak közleményeiről. Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László írásai ragadják meg figyelmét – a Jancsó Béláéi mellett. Az 1932. július 24-én kelt leveléből az is kiderül, hogy a fiatal történészt szenvedélyesen érdeklí a székely kérdés. Pontosabban az, hogy nem „székelykedni” kell, hanem a „közös faj és kultúra” érdekében dolgozni.

Buday Kálmán a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa (1932–1934), a szegedi Ferenc József Tudományegyetem tanársegéde (1934–1935), a Magyar Országos Levéltár őre (1935–1936). Az *Erdély történeti földrajza* váratlan halála miatt kéziratban maradt. Rómába visszatérve Buday György megrendülten tudósította erről

Jancsót: „A nyáron úgy volt, hogy kimehetek Londonba, egy kongresszussal kapcsolatban. Már útban is voltam Pest felé, és Pesten ért a sürgöny, mely miatt vissza kellett térnem: *szegény apám nagyon súlyos műtétjének híre*. Pár nappal visszatérésem után halt meg szegény Kálmán váratlanul. Nem kell mondanom éppen Neked, hogy milyen csapás volt ez a családnak, hiszen Kálmán állott legközelebb a szüleim szívéhez. Szegény éppen pár héttel azelőtt, mikor egyszer Pesten felkerestem, említette, hogy most már elkészült az adatgyűjtéssel, és a bécsi titkos levéltár és egyéb új adatok felhasználásával most már megírja régóta tervezett nagyobb könyvét Erdély történetéről. Borzasztó volt látni nekem, a tárgyilagosságnak is, hogy egy élő emberi aggyal elmúlhatott esztendőnk aszketikus munkájának egész termése és eredménye.”

4. Levelezésük tanúsága szerint Jancsó Béla mindvégig hazavárta erdélyi küzdőtársnak Buday Györgyöt. Ő azonban – növekvő nosztalgiaja ellenére – a műveit küldte maga helyett.¹⁰ Merthogy mindenekelőtt az otthoni visszhangra vágyott. Ezért aztán a Kóssal, a Jancsóval, a Debreczeni Lászlóval folytatott levélváltásokban – nemkülönben az *Erdélyi Fiatalok*, a *Pásztortűz*, az *Erdélyi Helikon* hasábjain megjelent írásaikban – fellelhető a Buday-művek egész sorának genezise. Kezdődik a sor a *Boldogasszony búcsújával*, folytatódik a Berczeli Anzelm-illusztrációkkal, Arany Bor vitézével, az *Új élet kapujában* című Karácsony Benő-regényhez készített fametszetekkel. Aztán olyan emlékezetes művekkel, mint a *Walpurgis éjszakája*, a *Vak vezet világtalant*, az *ember tragédiája*, a *Book of Ballads*, a *mi korunk Khimérai*, a *Nyíri és rétközi parasztnesék*, Mauriac: *Jézus élete*, a *Magyar parasztnesék*...

Debreczeni „a fehér-fekete virtuóza”-ként mutatja be, akinek „monumentalitása szinte rabul ejtő”. Nem véletlen, hogy a Magyar Bibliophil Társaság az 1931. év három legszebb magyar könyve közé sorolta a kiadványt. Művészi önbizalmának megerősödésével egyre nagyobb vállalkozásokba kezd. Az Arany-balladákhoz készített metszeteit eleve az *Erdélyi Fiataloknak* ajánlotta fel egy jubileumi kiadvány számára, csupán a dologi költségek megtérítését kérte. A lap akkor már súlyos anyagi gondokkal küszködött, Jancsó azonban eléri, hogy az *Arany János balladáit Buday György képeivel* mégiscsak napvilágot lásson. Buday még a kötetet sem látta, amikor már olvashatta barátja sorait: „Reznációval kevert örömmel vesszük kezünkbe ezt a pompás könyvet. A reznációra megvan az okunk: ezt a könyvet Buday György eredetileg a mi kiadásunkban óhajtottja megjelentetni, de mi erre sok futkosással sem tudtuk az anyagi lehetőséget megteremteni. De őszinte az örömünk, hogy az Erdélyi Szépművész Céh kiadásában mégis Erdélyben látott napvilágot ez a könyv, az erdélyi gyökerű művész hódolata Arany János szelleme előtt. [...] A grafika nagyon erdélyi műfaj és nagyon erdélyi kifejezési anyag a fa. S nagyon erdélyi műfaj a ballada: a tragédiának preformált őse. A balladateremtő Arany János ebben Erdély lélekrokona, ezt egy kongeniális fiatal erdélyi grafikus most 19 fametszeten át nagyon meg tudta velünk éreztetni.”¹¹ Amikor pedig ez a Buday-kötet is elnyeri a Magyar Bibliophil Társaság kitüntetését, az örömhírt Debreczeni László közli az erdélyi olvasókkal. A művész egyre nagyobb nyugati ismertségére és elismerésére utalva megjósolta: Buday „még sok-sok elismerést fog szerezni”. „Magának is, de nekünk is!”¹²

A készülő másik nagy vállalkozásról, a *Székely népballadák*ról ugyancsak Jancsó Béla értesül elsőként. Az 1935. május 12-én kelt Buday-levéliben olvashatja: „A közeli jövőben jelenik meg jól összeszámítva csaknem egy esztendei munkámat jelentő székely népballadás könyvem, melyben 47 metszet lesz. Tulajdonképp 1933 karácsonyától 1934 karácsonyáig dolgoztam ezen a munkán, sokszor többnapos megszakítással, de lényegében állandóan. Csak ihletnélküli, vergődő időszakaimban állottam, egyébként igen rendszeresen és sokszor megfeszített erővel csináltam ezt a könyvet, mely mindenesetre döntő lesz, akár pozitív, akár negatív értelemben, egész életem művében. A balladákon, mindazon kívül, mit éppen nekem, aki javíthatatlan nosztalgiával igyekszem ébren tartani és megtarta-

ni magamban mindazt, ami születésem és fiatal éveim levegőjét jelenti, erős inspirálóm volt ebben a munkában egy nő, egy fiatal és rendkívülien tehetséges táncosnő, akivel a tavalyelőtti, általunk rendezett szabadtéri Ember Tragédiája során ösmerkedtem meg.” Bauer Lilla inspirációja valósággal dinamizálja fametszeteinek korábbi „dermedt és merev tragédiás formáit”, és „szilaj jókedvvel” gazdagítja előadásmódját.

A *Székely népballadák* darabjainak a kiválasztása tudományos igényű előmunkálatokra épült. Ami Ortutay Gyulának, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma tagjának az érdeme, aki a székely népballadák felfedezésének és felgyűjtésének történetét beágyazza az „elmúló magyar és európai hagyományok” értékrendszerébe. Akinek ez a felismerés vezeti a tollát: „A gyepűvédő, határőrző székelység hagyományvilága is pusztulóban immár. Székely népballadánk megrendítő szépségének ez ad tragikus, szorongató hátteret. S torunkon felbuggyan a Krizáék hangját, a Bartók és Kodály hangját elöntő fájdalom.”

Magam Debreczeni László tollából értesültem a „süllyedő népi élet utolsó üzenetéről”. Mégpedig a *Székely népballadák* második kiadása kapcsán, amelyik – a Londonban megjelent *Book of ballads* ötven fametszetét követően – már az 1937-es párizsi világkiállításra készült. „Ebben a művészi keretben: a sejtelmes illusztrációkkal, e sárgás papiroson, régies számokkal hatnak igazán a maguk döbbenetes erejével és valóságával ezek a balladák. Így [...] valóban úgy érezzük, mintha régi nőfafák szájából hallanók, s érezzük azt az egész sajátos és titkos varázst, amely időtlenségük misztikumaiba visz. Lelkünkben rezonálnak azok a titkos hangok, melyeknek nyitjához az utat idegen műveltség-kutatások és talmi értékek tömkelege rázta el. Vágyunk a feleszmélésre, a süvítő tiszta havasi légre, s a tiszta víz egészségét kívánjuk. Ha zord s olykor ijesztő is a havas... [...] Nagy nyereségünk ez a könyv így, ahogy van...”¹³

Amikor e sorokat írta, Debreczeni nem is sejtette, hogy a világkiállítás könyvművészeti nagydíja lesz a válasz a székely balladáskönyv üzenetére.

5. „Székely szívtől a világ szívéig; ez a mi utunk. Székely szívtől a világ szívéig hordjuk-visszük a székely örömet, munkát, hitet és tragédiát: az Egyetemes Élet székely szavát” – hirdette 1923-ban, nemzedékének fellépésekor Jancsó Béla. Kettejük közül csak Budaynak sikerült eljutnia „a világ szívéig”. Jóllehet pályájuk a harmincas évek derekáig még párhuzamosan alakult. Aztán – fametszői hivatásának felfedezése után – Buday egyre átfogóbb művészeti magaslatokat hódított meg, Jancsó pedig visszaszorult az erdélyi életstratégiák – önfeláldozó mindennapi aprómunkával járó – belső köreire.

Cseke Péter

■ JEGYZETEK

1. Vö: Lengyel András: *Buday György halálára*. Forrás 1990. 12; Ferenczi Attila: *A fametsző ifjúsága*. Magyar Napló 1993. szeptember 3.
2. Buday György: *Életemről, művészetemről*. In: *Buday György fametszetei*. Magyar Helikon, Bp., 1970. 15–28.
3. Vásárhelyi Z. Emil: *Buday György*. Pásztortűz 1936. 17. 343–345.
4. Az idézetek lefőhelye: Cseke Péter (szerk.): *Jancsó Béla levelezése I. (1914–1930)*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2015. 31–34.
5. Lengyel András: i. m., i. h.
6. Az volt a legtragikusabb számára, hogy Kolozsváron megalapozott limeskutatásait kiutasítása után nem folytathatta.
7. Dr. J. B.: *Buday Árpád*. Erdélyi Fialatok 1937. I. 16.
8. Lásd: Buday: i. m.
9. Buday Kálmán: *Báthory István erdélyi fejedelemisége. 1571–1576*. Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. Szeged, 1932.
10. 1937 tavaszán arról értesítette Jancsó Bélát, hogy útlevelet kért, és Kolozsváron elsőként őt fogja felkeresni. Nem maradt nyoma annak, hogy ez a próbálkozás miért nem járt sikerrel.
11. Erdélyi Fialatok 1933. II. 59.
12. *Buday György kitüntetése*. Erdélyi Fialatok 1933. IV. 105.
13. Debreczeni László: *Székely népballadák*. Erdélyi Fialatok 1937. II. 26.

CODĂU ANNAMÁRIA

KÖTELEZŐ PARANOIA

Norman Manea: *Kötelező boldogság*

■ Egy idegen felöltő, mely napok óta gazdátlanul lóg a fogason, s nem tudni, hogyan került oda – kemény paranoia kiváltója lehet bármilyen körülmények közepette. Norman Manea kötetének négy elbeszélésében azonban a létmeghatározó „körülmenyt”, a mondhatni létértelmező keretet a szocialista diktatúra képezi, amely nemcsak megsokszorozza – adott esetben egészen az őrületig is – az egy-egy megmagyarázhatatlan vagy a tipikusba/elváltba integrálhatatlan tényező keltette szorongásokat, hanem bármilyen apró képtelenség révén képes újratermelni és fenntartani saját mechanizmusait. „A gépezetnek működni kell, különben berozsdázik, ez az elvük.” E kötet pedig nem pusztán tematizálja, hanem színre is viszi a rendszer groteszk kegyetlensége által generált paranoid légkört, a szereplők frusztrációba fulladó értelemkeresései és túlélési stratégiái az olvasó frusztrációi is egyben, aki számára ugyanennyire nyugtalanító a prózavilágon belüli magyarázatok felfüggesztése.

Mindegyik elbeszélés egy-egy idegen elem vagy atipikus viselkedésű egyén köré szerveződik. A *kihallgatás*-ban a vallató nem bírja elviselni az ellenfél gyengeségét, ezért a napokon át rendszeresen kínozta, vert és éheztetett foglyot előbb egyre jobb bánásmódban részesítik, s csak utána következik a beszélgetés, amelynek során a szerepek kifordulnak: az ügynök lesz az, aki mintegy vallomást tesz, néha őrlöngve beszél, ő lesz az, aki a fogoly történetét a fogoly helyett elmondja, s miközben saját bevallása szerint ő is fél „tőlük” – a hatalom képviselőitől, kiszolgálóitól,

végrehajtóitól –, retorikája továbbra is a megfélemlítésen alapul. A *Robotkép* talán a legszéttöredezettségű szöveg, később derül ki, hogy mi kapcsolja össze a Futurologiai Intézet céljairól és elveiről szóló összefoglalókat, a Takarékpénztár pénztárosnőinek kollégiális viszonyairól szóló részeket, illetve egy férfi életrajzának vázlatát. Scarlet Victor már fiatal kora óta politikailag nagyon aktív és elkötelezett, idősebb korára a pénztárosnők között dolgozó, enigmatikus alakként bukkan fel. Enigmatikus alak az ezermester munkás is az *Ablak a munkásosztályra* című szövegben, ahol először csak metonimikusan utal rá az elbeszélő: az értelmiségi házaspárhoz félénken becsenget „valami hamuszín, földig érő felöltő”, akiről kiderül, hogy a saját igazáért képes többször is törvénytörésekre menni, s egy idő után az „uraság” bizarr álmainak látogatója is lesz. Az utolsó elbeszélésben, a *Trencsókóban* pedig már egy üres, gazdátlan felöltő okoz zavart: egy vendégség után marad a lakásban, a háziasszony pedig hiába próbálja kideríteni, ki a tulajdonosa, nem sikerül, és lassan beleőrül a folyamatba.

A kibillentő történetek látszólag valamilyen rutint függeszthetnének fel, legyen az rendszeresen ismétlődő kíntetés, a banki felügyelő ciklikus visszatérése és egyéb ismétlődő gesztusai, a tehetetlen értelmiségi létezés unalma („Az elnyomott epika, ez a mi mocsárunk”) vagy az álom és álmatlanság állapotainak vég nélküli váltakozásai. Manea a történetvezetésben nem épít a kommunista rezsim jól ismert anekdotáira, de ezek elemei a szereplők

mindennapjait meghatározó háttérként vonulnak végig. Például a pénztárosnők hétköznapi témái közé tartozik annak megbeszélése, hogy a bukaresti iskolákban milyen irreális elvárás a gyógynövények beszerzése, vagy egy vendégség során is „...jönnek a megszozott témák, az örök repertoár. Kenyér-sorok, tejsorok, vécépapír sorok, fogpiszkáló sorok és a többi. A zsúfolt buszok, a sötét utcák, hideg lakások, fegyveres őrzérek, neurózis és abortusz, a régi úri negyedek lebontása és a nacionalizmus, de a legutóbbi sajtóbotrány is...” A beszélgetés azonban nem feldolgozás vagy feloldozás ebben a világban, a nyelv is egyre megbízhatatlannabb, akár csak a másik ember vagy a saját elme. Az elbeszélésekben gyakran előforduló telefonálgatások lehetnének akár az emberek közötti távolságok lecsökkentésének, a kommunikációs lehetőségek kiterjesztésének ünneplő jelei, de a diktatúra groteskségének és az ironikus narrátori viszonyulásoknak a metszéspontjában ezek is az elszigetelődés, a kommunikáció képtelenségének a (le)leplezései. Manea elbeszéléseiben az abszurditásból, a megértés képtelenségéből fakadó feszültséget teremt meg. Egyrészt szó van olyan bizarr elképzelésekről, mint például az a javaslat, hogy a lottót az nyerje, aki megérdemli, vagy a beépített erkélyek lebontására vonatkozó parancs azzal az indokkal, hogy sértik a diktátor esztétikai érzékét. Másrészt olyan helyzetek is adódnak, amelyekben nemcsak a szereplők nem értik, mi történik, és képtelenek is egymásnak ezt elmondani, megmagyarázni, de az olvasó számára sem egyértelműek a dolgok, főleg azokban az esetekben, amikor egészen szurreális szövegekbe siklunk bele a szöveggel együtt: „képzeld el a Vért, az új üzemanagot”. Az egymástól való

elszigetelődés a befelé fordulás intenzitásának megnövekedésével is együtt jár: „mindegyre megfagy bennünk valami, hiányzik a lendület, a kíváncsiság, igen, igen, elveszítjük a kíváncsiságot, a játék, a kísérletezés öröme, igen, a kísérletezését, nincs már lendület, csak zavar, nehézség, mindenki magára ölti a saját legendáját, mindenki a maga koporsójában, meredten, zavartan...” Maradnak az egyéni, steril életrajzok (mert ezekben az esetekben aligha beszélhetünk életekről), az emberek és az igazi, gyanúmentes szolidaritást felváltják az elvek és az elvek szolgálata, vigasztként pedig ki-ki beletemetkezhet a filozofálgatásba: szemelgethetünk a mélyre célzó, létösszegző mondatokból, hogy „voltaképpen csak kudarc létezik!”, vagy hogy „Könnyebb beletörödni a sorsba, mint megélni az órákat, amelyekkel megver”.

A rendszer által előírt és elvárt kötelező boldogság látszata a szorongás egy újabb forrása. Elhangzik már az első elbeszélésben az ügynök részéről: „Örömmel és csodálattal kell fogadnunk mindent, ami része az életnek. Mert másban nem lesz részünk...” Mintha erre az integrálásra és elfogadásra való felszólításra való válaszként venné magára a nő a kötet végén az idegen felöltőt (kényszerzubbonyt?) – a végkifejlet azonban hisztéria és felszabadultság határait összemossa. Amint összemosódik a bizalom és bizalmatlanság, szolidaritás és frusztráció, látszat és valóság, stratégia és őszinteség közötti határ is. „Valami más van itt, valami más... a dolgok mélyén valami más, valami egészen más rejlik” – az értelemadásra tett kényszeres kísérletek, amelyeket Vallasek Júlia gördülékeny és hangulatmegőrző tolmácsolásában Norman Manea precízen követ végig.

„EZ A VILÁG EGY ŐRÜLT KOMBÁJN”

Hazai Attila: *A maximalista (és más írások)*

■ *A maximalista* a Hazai-oeuvre méltó gyűjteménye. A tizenöt szöveg megmutatja az író arcának összes nüanszát az idő távlatában, jóllehet az íze megmarad ugyanolyan keserűnek, ami egyszerre mosolyt is rajzol az olvasó fáradt, megtört tekintete alá. A Hazai-íznek nincs egy jól kipróbált, kötött receptje, ami mindig ugyanazt az eredményt produkálja a tálalásnál. Inkább csak az összetevőket tudjuk meghatározni, amelyek változó sorrendben követik egymást. Először is szükség van egy férfira, aki magyar lévén a depresszió határmezsgyéjén tántorog. Második lépésként keresni kell egy nőt, aki, mint a jó magyar asszonyhoz illik, szintén komoly gondokkal küszködik. Kell még egy-egy mosoly, ami groteszk, már-már abszurd a maga helyzetében, de jó álca. Tetszés szerint felbukkanhat a Duna vizéből furcsa krokodil, különleges zebra vagy csak egy Lucky Strike-ba bűjt hal mint magyar specifikum, ami megoldhatná az ország kilátástalan helyzetét. Néhány megdöbbentő szófordulat, és már ehető is, kézzel, nem eszcájggal.

A Hazai-művek kapcsán leggyakrabban emlegetett minimalizmust nem lehet kikerülni, de ebbe az egyetlen skatulyába nem lehet belegyömöszölni mindent a mondatkezdő határozott névelőtől az utolsó pontig. Az Ágik, Lacik, Erzsikék, Gyurik sétái Budapesten a legprecízebb utacalauzok. Sok helyen szövegszerűen is úgy jelennek meg az emberek, mintha ők is a város, a lakás részei lennének, akként viselkednének. A *Laci bácsi buszozikban* Erzsike szólal fel: „Könnyű magának, maga csak belemegy az emberbe, de én vagyok az, akibe belejönnek.” A kijelentés nyilván kétrétegű, elhangzása-

kor viszont a konkrét helyzetre utal: Laci bácsi a busszal belement Erzsike bódéjába. Az ütközés következő lépése sikeresnek mondható, a házasságkötés után bizonyára többször előfordult a *bemenetel*. A *Viola esete a gólyafészekkel* egyik hasonlatában még pontosabban tetten érhető az ember teste mint városrész: „Ez a fiú olyan csinos és elegáns volt, mint a Margit híd.” A szereplők sok helyen bútorra, lakáskiegyesítővé válnak vagy avatódnak. Az *Ahogy Ági a férjét kicsinálta* című írásban a feleség megadja a lehetőséget férjének, hogy végtelen időt töltsön abban a helyiségben, amelyet amúgy is a leginkább kedvel: bezárja a fürdőszobába, a kád és a törülközők társaságába. Másutt a nagymama önként vonul vissza a szekrénybe a család, pontosabban a múltó idő elől.

A kritikusok, irodalmárok körében még mindig aktívan él az az igény, hogy besoroljanak valahová minden egyes szerzőt. Hazai Attilánál ez a kategorizálás problematikusnak mutatkozott, hiszen a pályakezdése idején népszerű posztmodern csillagoknak írásmódja teljesen hátat fordított. 1992-ben *A pulóver* című írása nagy vitát eredményezett, sokan képesek akár egy rövidebb szépirodalmi alkotáson is elvörösödni és ordítani miatta nagy felháborodásukban. Maradjunk annyiban, hogy egy disznóval közöszlőni botrányos, még ha ez csak a betűk szintjén történik is meg. *A maximalista* kötetet olvasván kicsit sem támadt az az érzésem, hogy a történetek vagy éppen a nem-történetek olyan irányba vinnének, ami párhuzamossá kezd válni a realitással. Mintha Csáth Géza gyilkos vagy egyszerűen csak gonosz gyerekei felnőttek volna, és az újabb századfor-

dulón próbálnának magukra találni, életben maradni, legvégső esetben (csak a kiválasztottak) boldognak lenni. Váratlanok a szófordulatok, kiszámíthatatlanok a helyzetek, amelyeknek megdöbbentő hatása éppen abban rejlik, hogy a sokkoló tények fölött nemes egyszerűséggel lépünk át. Látható tehát, hogy termékeny táptalajjal rendelkezik a magyar irodalom e téren is, jóllehet nemcsak Csáthot emelhetjük ki, hanem ugyanolyan relevanciával Gozsdu Eleket, a Cholnoky-testvéreket vagy a többi ködlovagot.

Csáth és Hazai rokoníthatósága példázásaként az *Anyagyilkosságot* és a *Nárcisz erkölcsi, avagy egy csekk becsületét* emelném ki. Csáth ekként indít: „Ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, abból rendszeren baj származik”; a Hazai-szövegben is találunk arra utalást, hogy Nárcisz elvesztette nemcsak egy családtagját, hanem mindenkit: „Akinek egyszer már kiirtották a családját – akármilyen régen történt –, könnyen felborulhat a bioritmusa. Sőt, szabálytalan időközönként komolyabb szorongásai is kialakulhatnak.” A rokon mozdulat a tördőfés, amely után zsákmányra van szükség: a Witman fiúk leszúrák anyjukat,

majd elviszik az ékszereket a nyilvános-házban lakó barátnőjüknek, Nárcisz elviszi a pénzt, majd befizeti a csekket. Ezután minden rendben a fiúknál, Nárcisz is reménykedik, „hátha szerencséje lesz”. Szembetűnő, hogy mindkét szituációban jelen van valamely probléma, amelyet nem lehet meghatározni, csupán a megléte rajzolható ki. Ugyanakkor, további kérdés merül fel: dr. Tóth Árpád (a meggyilkolt orvos), akit tévedésből Karinthynak szólít Nárcisz, a klasszikus modern (?) hagyománnyal való leszámolást jelképezi, vagy csak egy új sebként akar behatolni az irodalom testébe?

Csak a felületes, nagyon távolságtartó olvasó gondolhatja úgy, hogy kizárólag Hazai Attila világa egy örült kom-bájn. Nem emelhető ki olyan szöveg, amely ne kúszna be óvatosan a befogadó bőre alá, jóllehet a csiklandós élvezet némi fájdalommal is jár, ahogy minden, ami zsigeri. Ez a kötet nem azért lesz ott az éjjeli lámpa mellett mint állandó bú-tordarab, mert nincs időnk eltenni onnan. Sokkal inkább azért, mert úgy belénk hatolt, hogy lehetetlen elvontatni. „Milyen jó, hogy senki sem sérült meg, amikor beléd mentem.”

Nagy Hilda

KETTÉVÁGOTT VÁROSOK

■ A KFM-ként rövidített „közép-európai kultúrkalauz” (*Kulturführer Mitteleuropa*) a bécsi *Duna-régió és Közép-Európa Intézet* (Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, *IDM*) által évente, a *Wiener Zeitung* mellékleteként kiadott magazin, amelynek idei lapszáma az országhatárok által megosztott, „kettévágott” településekről szól.

Az intézet elnöke, Erhard Busek (korábbi osztrák alkancellár) köszöntőjét követően Méhes Márton szerkesztő az összeállítás koncepciójáról ír, mely szerint a lapszám a mesterkélt megosztott települések példáján mutatja fel az európai kultúra egyes, eddig nem mindenki számára ismert értékeit. Vajon hogyan befolyásolja a szerves összetartozást a térképen (és a valóságban) hatalmi kézzel meghúzott határ? Mennyiben befolyásolja az életet ezeken a településeken „a múlt terhe”, és mennyiben enyhítenek ezen a jövőre mutató tervek?

Ami az utóbbiakat illeti, Thomas Stadler salzburgi képzőművész és tanár, a Körforgalom Művészi Kezdeményezés projektvezetője a *Megosztott városok* (geteilte-staedte.eu) nevű művészeti programhoz társított kezdeményezésekről ír, bevezetőjét követően pedig a válogatás két interjún és öt városportrén keresztül, konkrét emberi sorsok és vélemények tükrében is ismerteti ezt a bizarr európai realitást.

Az interjúalanyok egyike Anita Lackenberger osztrák filmrendező, a Gmünd/České Velenice (Ausztria–Csehország) életéről szóló 2016-os dokumentumfilm, az *Élet a vasfüggőnynél* szerzője. A másik meginterjúvolt kap-

csán pedig egyenesen „magyar érdekeltségről” is beszélhetünk, hiszen Zelei Miklós ír az, akinek *A kettézárt falu* című, idén újra kiadott dokumentumregénye, akárcsak a *Zoltán újrátmetve* című, az ikerfalu helyzetét feldolgozó – és Vidnyánszky Attila rendezésében jelenleg is játszott – tragigróteszk színdarabja teljes emberi mélységében tárgyalja a témát.

Ami a városportrékat illeti, megtalálható ezek között Görlitz/Zgorzelec (Németország–Lengyelország) – Matthias Krick, a „Görlitz-Zgorzelec Kulturális Város” kezdeményezés és egyesülés vezetője láttatásában, Cieszyn/Češky Ťesín (Lengyelország–Csehország) – Anna Flack, a polen-pl.eu portál újságírója által bemutatva, Kostajnica/Hrvatska Kostajnica (Bosznia-Hercegovina–Horvátország) – Mirjana Lahovskyy Žličarić portréja keretében, Gorizia/Nova Gorica (Olaszország–Szlovénia) – Gisela Hopfmüller és Franz Hlavac Friaulbloggerek, újságírók optimista szövege által, valamint a hozzánk közelebb eső Nagylak/Nădlac (Magyarország–Románia) is – ennek a leírásnak a szerzője Bakos András, a szegedi *Délmagyarország* újságírója.

Összességében a kezdeményezés elsősorban amiatt figyelemre méltó, mert – az egyik városportré címét megidézve – hozzájárul ahhoz, hogy ha a valóságban nem is, de legalább a fejből egyre inkább eltűnjenek a határok. (*Kulturführer Mitteleuropa. Info Europa* 2017. 2., a bécsi *Wiener Zeitung* melléklete 2017. május 17-én)

Rigán Lóránd

Zoltán A. Biró

■ ***The Effects of Digital Technology on Language***

Keywords: *digital technology, language competences, normative rules of language use*

The present study is a new research module of the study entitled “The impact of the media on children and young people”, which has been conducted by the Csíkszereda research group of the Sapientia Hungarian University of Transylvania. We studied the effect of digital language on language competences among pupils in the seventh grade and students in the eleventh grade in Seklerland. The research program included a questionnaire in which the participants had to express their opinions about sticking to the normative rules of language use (such as using capitals to start sentences, punctuation, abbreviations, etc.). Data were also analyzed according to gender, age, and geographical location (rural or urban).

Julianna Bodó

■ ***Parenting Styles and Internet Usage***

Keywords: *internet usage at home, parenting style, control, warmth, digital immigrants, digital natives*

The present study deals with children’s Internet usage at home, which is a relatively new theme in media use research. In my study, I rely on the research experience gained in our project entitled “The impact of the media on children and young people”. The paper seeks to explain the parenting styles related to children’s internet usage habits at home. Parenting styles feature two components: control and warmth. Parenting styles are found in three attitude categories, which are the following: attitude towards control, argumentation of control, and control in practice. Children’s Internet usage at home is a challenge for the local family model, and this is also reflected in the difficulties parents have to face (different Internet usage

competences, digital divide, digital immigrant parents, digital native children).

Farkas Gábor Eszenyei

■ ***The Entanglements of the Economic and Political Elite in the Turn-of-the-Century Development of Nagyvárad***

Keywords: *Transylvania, Oradea, dualistic era, economic and political elites, multiculturalism, urbanization, industrialization, architecture, Rimánóczy family, entrepreneurs and managers*

One of the recurring themes of contemporary historiography is that of the elite and especially the economic elite. Consequently, the present study is aimed at offering a detailed analysis of the role of the elites in the economic life of Transylvania at the beginning of the 20th century. Transylvania has experienced an accelerated development in the last two decades of the 19th century, and this economic and social momentum has naturally prompted the formation of a more or less wealthy social class that has very much left its mark on the economic, the political, and the social development of this region. Hence, it is my conviction that an analysis of the role of this economic elite within the developmental context is relevant and beneficial for the recognition of a Transylvanian developmental model, and that such a study based on an interdisciplinary approach can offer a new perspective on the topic under discussion. The researched time period, i.e. the beginning of the 20th century, is a most appropriate one for this investigation, since it is at the height of the relative economic maturity and political as well as social stability of the city of Oradea and its region. In addition, I wish to elucidate the position and the role of these economic elites and their possibilities for influence on the development of Transylvania. Thus, my aim is to define, characterize, and study the economic elite of Transylvania at the beginning of the 19th century and its dynamics within the context of local development. Generally, the economic elite

has played an important role in the cultural and political life of Transylvanian cities. Therefore, I propose for the purposes of a case study a city which has had a distinct developmental trajectory within the development of this region. Preliminary analyses show that the most spectacular development has been made by the city of Oradea in the period between 1890 and 1910, which has led to its rapid rise to the level of the developed cities of this region. I believe that the analysis of the economic elite of Oradea, as a case study within the context of its development, will offer us a clear picture of the elite and its role in the development of the city. At the same time, I wish to present, as a specific case study, the Rimanóczy family, which belongs to this elite category and has contributed to the development of the city at the beginning of the 20th century.

Tímea Krizbai

■ ***Doctor Google: The Use of Internet in Self-Diagnosis***

Keywords: *Google, self-diagnosis, Internet, health system, healing*

The goal of the present study was to analyze in what percentage young and middle-age people use the Internet instead of seeing a doctor for diagnosis, and how they use the World Wide Web information for self-healing. 80 young people (age 18-24), 80 adults (age 25-34), and 80 middle-aged and older adults (age 35-60) participated to the study. The questionnaire contained questions regarding demographic patterns, Internet usage habits, and Internet self-diagnosis and self-healing. Young people use the Internet significantly more often than young and older adults. 23,8% of the respondents research their health problems on the web before seeking medical attention. Young people choose the Internet diagnosis instead of seeing a doctor because they can save time, and it is less stressful. The adult age groups prefer to be well informed before going to the doctor, and therefore they opt for the web. The modern man

turns to the internet to solve health problems in almost all cases, before turning to a doctor. The question is whether we should reorganize the health systems in these circumstances.

Tibor Mester

■ ***Feeling at Home in the Late Modern Media Environment: Some Aspects of the Consumption of Television Series***

Keywords: *media consumption, television series, interpretive communities, engagement media*

This paper gives a brief account on recent trends related to the production and consumption of television series in Hungary. We argue that watching television is becoming an active practice of gathering experiences in social settings. The notion of “feeling at home” is generally associated with watching the daily soaps and sitcoms in our home, but taking part in online discussion creates another kind of familiarity and sense of belonging. We would highlight new processes of “domestication” of television series using some Hungarian examples. A recent successful trend is “home production”, i.e. the adaptation of an existing series to the Hungarian market. The other type of domestication is achieved by online fan communities that make up for the failures in distribution and overcome the barriers of reception in relation to foreign productions.

György Molnár – Zoltán Szűts

■ ***My, myself and I: The Impact of Private Media on the Public Sphere***

Keywords: *social media, information technologies, private media, Web 2.0*

In this article, the authors claim that in new media the “I” and its private messages are superseded by the messages of professional communicators and traditional media outlets. Numerous (often profane) examples can show that the boundaries of the private sector are pushed forward and the content previously formulated only in private messages is now visible to the entire Internet community. This is

often done by “mistake”, as the sender of the message simply lacks knowledge of the technical details and believes to be sharing content with only his or her private friends.

Dénes Tamás

■ ***The Comment as the Dirt of Time***

Keywords: *public sphere, public debate, commenting, Internet*

The wider framework of my study is the changing public sphere due to the appearance of the Internet. Commenting is merely one of the possibilities that serve the realization of open public debate. It is questionable, however, how much comments adhere to the rules and norms of debate and dialogue. General experience seems to indicate otherwise. In this study I attempt to find answers as to why public debate is distorted in the publicity opened by commenting.

Gyöngyvér Tóké

■ ***“They Were Born with this Code in Them...”: The Role of Family Socialization in the Development of Digital Practices of Kindergarten Children***

Keywords: *digital technologies, kindergarten children, family socialization, digital practices, digital competence, everyday life*

This study explores the role of family socialization in the formation of the digital practices of 4 to 6 years old children in the Romanian context. The purpose of the study was to describe the digital practices of young children in the Romanian context and to observe how these practices are integrated into the daily routines of young children at home. We applied a small-scale exploratory research and gathe-

red data from 18 young children and their middle SES families in Romania. Findings showed that the access to and use of digital technologies among the surveyed Romanian children was interrelated with the digital practices of their family. The article suggests that active intervention should be required at the level of children and families in order to develop appropriate digital practices for these children.

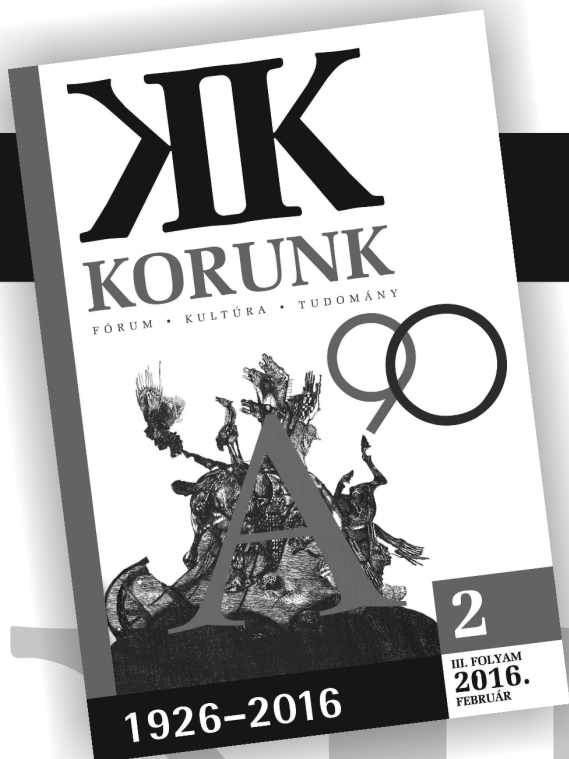
Hanna Orsolya Vincze

■ ***Mass Media Practices in Consumer Generated Media***

Keywords: *old media, new media, participatory culture*

Media content created and distributed by users of online interfaces, the active, participatory audience of the latter, participatory culture in general is often hailed as a new, more open form of culture, free of the constraints of traditional mass media. Literature discussing media as a profession or a professionalised institution, i.e. dealing with “old” media, primarily investigates the relationship between “old” and “new” from the point of view of the impact of participatory culture on mass media, the transformation of the latter. At the same time, however, the “private” or “amateur” content created and distributed online often reuses content and forms of knowledge created by mass media or mass cultural industries. The present paper investigates these continuities between “old” and “new” media, the ways in which content and practices created and distributed by traditional media industries are perpetuated in online participatory culture, in the new media practice of private users.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

A lapszámot szerkesztette:

Ármeán Otília és Rigán Lóránd

Ármeán Otília (1976) – kommunikáció-kutató, PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Marosvásárhely

Biró A. Zoltán (1955) – társadalomkutató, egyetemi tanár, Sapientia EMTE Csíkszeredai Kar, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

Bodó Julianna (1954) – társadalomkutató, egyetemi tanár, Sapientia – EMTE Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

Botházi Mária (1977) – publicista, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Codău Annamária (1993) – mesterképzős hallgató, Kolozsvár

Csáke Péter (1945) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Kolozsvári Kommunikáció- és Média kutató Intézet, igazgató

Eszenyei Farkas Gábor (1983) – történelemtanár, doktorandusz, pedagógus, Kallós Zoltán Alapítvány, Választó

Gagyí József (1953) – antropológus, egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Marosvásárhely-Csíkszereda

Gergely Orsolya (1980) – szociológus, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Csíkszereda

Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár

Kovács Barna (1979) – egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Marosvásárhely

Krizsbai Tímea (1979) – pszichológus, PhD, egyetemi adjunktus, Brassó

Mester Tibor (1971) – kommunikáció-kutató, PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem

Molnár György (1977) – mérnök-tanár, tanszékvezető egyetemi docens, BME GTK Műszaki Pedagógia Tanszék, főigazgató, BME Tanárképző Központ, Budapest

Nagy Hilda (1995) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Rigán Lóránd (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Szigeti Gábor Csongor (1980) – képzőművész, Budapest

Szűts Zoltán (1976) – médiakutató, habilitált főiskolai tanár, tanszékvezető, ZSKE, Budapest

Tamás Dénes (1975) – egyetemi adjunktus, író, Sapientia EMTE, Csíkszereda

Tótkés Gyöngyvér (1975) – szociológus, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Marosvásárhely

Vincze Hanna Orsolya (1977) – kommunikációkutató, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„Szülői értekezlet, a tanár aggódik, mert a gyerekek figyelmét a tanításról, a tanárról és a tanulásról elvonja az okostelefon képernyője. Javaslata az, hogy órák elején gyűjtsék össze a telefonokat, órák végén kapják a tanulók vissza. Egyszer büntetésből elvette egy gyerek telefonját egy napra, a szülő hívta délután, hogy nagyon vigyázzon rá, rengeteg pénzbe került.

Családi összejövetelek napirendi pontja, hogy az aktívabb médiahasználók elmondják, mit olvastak, osztottak meg mások a közösségi médiában. A finom ebéd fogásai közöttben van olyan pillanat, amikor mindenki képernyőre bámul.

Tavaszi este, vacsora egy teraszos vendéglőben. Az asztaltársaságnak hol egyik, hol másik tagja áll fel, mert hívják telefonon. A kivilágított terasz alatt sötét rakodótér, a pincérek ide vonulnak el, cigaretták és képernyők fénye világlik.”

(Ármeán Otília)

ISSN 1222 8338

5 LEJ
500 FT

NOILE MEDIA ÎN VIAȚA COTIDIANĂ
NEW MEDIA IN EVERYDAY LIFE